

•

ZIMAN, ZANÎNA WATEYÊ Û PIRSGIRÊKA VACÊ

•

Abdusamet Yîgît

•
•
•
•

K ZIMAN, ZANÎNA WATEYÊ Û PIRSGIRÊKA VACÊ
Weşanên SORAN e

berlin 2015

Edîtor : Zeynel Abidîn Han

Berpirsiyariya Redaksiyonê: Zagros Baran

Grafîk û Design : Gazîn Han

email: han-grafik@hotmail.de

Çap û Grêdan : Concept Medienhaus GmbH

Bülowstr. 56-57 10783 Berlîn

ISBN 978-3-9816686-6-7

ZIMAN, ZANÎNA WATEYÊ Û PIRSGIRÊKA VACÊ

Mijara zimên, weke mijaraka kûr û dirêj a. Her wusa, di vê çerçoveyê de divê ku mirov li ser wê bisekinê. Bi ziman re têgîna zanîna wateyê û her wusa bi wê re hewldana fahmkirina 'vacê', wê di çerçoveya dahûrkin û fahmkirina rastîya zimên de weke çerçoveya mijaraka berfireh bê. Lê li vir, di vê çerçoveyê de divê ku mirov vê yekê jî bibêje ku divê ku mirov vê bike. Hewldana fahmkirina me ya li ser ziman bi dahûrî fahmkirina zanîna wateya wê û hwd, wê bi zimanê mesopotamikî ê kurdî re dest pê bike. Ji ber çî, em vê zimanê weke destpêkê di hildina li dest? Ji ber ku ev ziman, weke zimanê herî kevn û her wusa zimanê gotinî ya. Bi wê re jî, dema ku mirov li wê dihezirê, her wusa, mirov bi rastîya wê re digihîjê têgîneka kûr bi fahmkirina xwe re.

Zimanê kurdî, ne zimanê bi tevlibûyînan ku li nava wê bûya û mazin bûya ya. Zimanekî ku li ser koka xwe hin bi hin bi dîrokê re pêşketina xwe daye çekirin a. **Divê çerçoveyê de divê ku mirov vê gotinê jî bibêje ku hin teorîyên ku bi nezanî jî bê ku hatina pêşxistin û bi wan hatîya gotin ku "zimanê kurdî, 'karma' ya", ti rastî û temenê wan tûna ya.** Ne bi zaravayên wê re û ne jî bi hebûna wê ya giştî ya stûnî re ev rast a. Zimanê kurdî, ne 'karma' ya. Di vê ku

mirov di serî de werêne ser ziman ku zimanê kurdî zimanekî gotinî ya. Kiteyên wê jî, bi kirdeyî û darêjkî dihên xwandin. Lê li vi rem wê bêjin ku wê gelek pêvajoyên pêşketina zimanê kurdî wê hebin. Her dema wê ya pêşketî wê, xwediyê rengekê nû ê din ê pêşketinaka nû bê. Di wê rengê û awayê de wê, zimanê kurdî wê, dema ku mirov minaq zimanê dema gûtîyan û yê dema hûrî-mîtannîyan bidina berhevdû wê, cûdahî di wê de wê derkevin. Heman rewş wê, bi zimanê kurdî ê dema qasîtîyan re jî wê wusa bê. Heman rewşê mirov ji dema hûrî-mîtannîyan û heta tê dema medîya jî wê, kifş bike. Di dema medîya de em, minaq dema ku ferhenga avesta dixwênin em, çendî ku bi morfolojikî û fonolojikî gelek wekheviyan dibînin em cûdahîyan jî kifş dikin. Lê li vir ji aliyekê din ve em wê dive ku wê bêjin em bo ziman şîrove bikin em, dive ku li wê serwest bin. Hemû zaravayên wê zanibin. Ber ku minaq wê, dema ku em zimanê avêsta kifşkifş dikin em, ne tenê kurmançî her wusa hawramî, goranî, soranî û hemû devik û zaravayên din ên kurdi jî dive ku wan li berçav bigrin. Ber ku minaq wê, hinek têtî û gotinên ku ew di wan de cûda û cûda dihên bikarhanîn wê hebin. Wê dema ku mirov wan, werênê ber hevdû wê hingî mirov wê, bi awayekê rast û giştî wê bigihîjê çerçoveyek rast a fahmkirina zimanî bi mejûya wê re.

Zimanê kurdî di aslê xwe de wê, dema ku mirov wê, di wê rengê wê, hilde li dest wê mirov wê karibê heman rewşê di devikên kurdî ên ku ew dihên bikarhanîn û yên ku ew di nava rûpelên dîrokê de mana û ew êdî nema dihên bikarhanîn de jî wê wusa bê. Gelek devik û zaravayên kurdî tuna bûna û êdî ew nayêna bikarhanîn. Tenê ku em diçina dema medîya em bi serekayî hinek devikên ku ew bi wê rengê li şûn mana wan kifş dikin. Çendî ku mirov bi şûn ve diçê mirov heman rewşê kifş dike.

Î ro zimanê kurdî rastî lêkolînên zanistî ên ku ew bi layiqî karibin rastîya wê vebêjin ne hatîya. Xabatên ku ew hatina kirin jî wê, ji çerçoveyekî tang û qals wê derbas nebin. Ji çerçoveyek zanistîya ziman a giştî dûr in. Ber vê yekê wê, di serî de mirov di vê ku wê, werênê li ser ziman ku lêkolînên zimanî wê, çendî ku ew bo hebûna pêşketina civakê wê giring bin û di wê rengê de mirov çendî gotinê bibêjê wê kêma bimênê. Her wusa heta roja me wê, hemû xabatên bi nava lêkolîna ziman ên ku ew di kurdî de hatina kirin wê, ji çerçoveya rewşên zimanî ên ku ew ji demên piştî sedsale 15'în û pê de ku wê were bikarhanîn ku wê ew wê kifşbikin wê, derbas nebin. Wê jî bi tememî û bi dûrûstî nikaribin werênina li ser ziman.

Di wê ware de qalsbûna ku ew bi ziman re wê, were jîyîn wê, ji aliyekê din ve wê temenê bişavtînin li ser sere civakê jî wê, biafirênin. Zimanê kurdî ber ku wê dîroka wê ya bi şariştaniyên wê yê demên berê re wê newê nivîsandin û ankû e whê ne hatîya nivîsandin wê, kesên ku wê, hêrîşî civake kurdî bikin wê derkevin û bêjin ku “zimanê kurdî ne zimanekê şariştanî ya.” Ev gotin û gotinên bi wê rengê temenê wan bi karhanên ku ew li ser ziman bi hatina kirin û ku ew ne hatina kirin wê, ji wê bigrê. Heta roja me jî wê, hemû pêvajoyên hêrîşên li zimanê kurdî ku wê li wê bibin wê temenê wan wê ew ne kirina ti xabatên li berçav wê biafirênê. Di wê ware de wê, di serî de wê, weke aliyekê din ê giring mirov dikarê wê, werênê li ser ziman. Zimanê kurdî wê, weke zimanekê mejûya wê pirr zêde kevn a. Dema ku mirov dike ku fonolojiya wê binivîsênê wê, mirov kifş dike ku wê kesekê kênzanebûn jî wê, karibê wê, di wê ware de gotinê bibêjê. Wê derfetê dide mirov. Di wê rengê rengê û awayê de wê, mirov dikarê weke aliyekê din wê bêtê ku wê, weke şaşîyeka fahmkirina ziman wê, li bakûrê kurdistanê wê, ji ser tirkî re wê heta roja me wê, hinek dahûrî wê li ser zimanê kurdî wê werina kirin. Kesên ku ew di zaningehên tirkî de xwandina wê weke pîsporên zimanê kurdî wê derkevina li pêş. Şaşîya mazin wê di wê ware de wê, di destpêkê de wê xwe bide destpêkirin. Naom Chomsky wê dema ku ew di lêkolîna xwe ya bi nava “zimanê pê hatî dînyê” ku ew dinivîsênê de wê, di beşa pêşî de wê binivîsênê ku ziman wê, weke aliyekê biolojikî û rakendî ê ku ew dihê girtin jî wê, bêtê li ser ziman. Di aslê xwe de ku mirov hinek gotinan ji wê lêkolîna Chomsky bêtê wê, mirov dikarê

bêjê ku wê, ziman wê weke aliyekê giring wê, di serî de wê, bi deronîya wê re wê dive ku mirov wê hilde li dest û wê, bixwênê û wê werênê li ser ziman. Ji fêrbûn û bi watekirina çend gotinan zêdetirî wê, rewşekna rakendî û gîyanî ku wê gotina deroniyê re wê werênê li ser ziman wê xwe bide dîyarkirin. Gelek lêkolînên li ser ziman pêşketina mirov ku ew hatina kirin wê, dana nîşandin ku wê, hevoksazîya gramarî û elfebeyî a meji wê hinekî jî wê bi hişmendî wê li wê hûnandî bê. Di wê ware de wê, dema ku mirov ji wê zimanê dûrbê wê, weke ku mirov wê, ji mifteyên pêşketinê ên wê zimanê jî wê dûr bê wê bikeve rewşekê de. Her wusa wê, ev têgîn wê, bide nîşandin ku wê, ziman ji fêrbûna çend gotinan zêdetirî wê weke têgîneka çerçoveyî a hebûnî a bi pêşketina hişmendîya me re jî bê. Di wê rengê û awayê de wê, di serî de wê, weke aliyekê din wê mirov dikarê wê, werênê li ser ziman ku wê, ziman wê, di wê rewşê de wê, xwe bide dîyarkirin.

Ziman wê, di çerçoveya felsefeya têgihîştin, zêhn û hişmendiya de wê her gotinên wê weke mifteyna fahmkirinê ên di meji de bin. Dema ku mirov ji wan goitinan û fahma wan dûrket wê, mirov wê weke ku bi tememî ji wê dûrkeve bê. Her wusa wê, wusa li mirov were ku mirov bi tememî dervî wê bimênê. Mirov dikarê wê bişibihênê ku wê ziman weke mezelekê bê û di wê de xwediyê hemû tiştî bi fahmkirinê bê. Lê ku mirov ji wê zimanê dûrket wê, ew mezel wê mirov biavêjê dervî xwe. Wê mirov wê hemû tiştê ji wê jibîrbikê. Wê nikaribê fahmbikê. Wê wusa li mirov were ku mirov weke dema ku wê, goç welatekê din bike û wê zimanekê din ê duyem fêr dibê wê lê were. Rewşa kurdên bakûrê kurdistanê ên ku ew bi zimanê tirkî diaxifin wê, ji ya kurdekê ku ew bi pêneberî diçê welatên ewropî û bi salan diçê kursên ziman û fêrî zimanê wan dibê ku ew xwe di wê de bîrê li ser ziman û biaxfifê. Wê ji wê ne cûdatir bê. Çiqasî wî pêneberî di zimanê beyanî de bi serket wê, rewşa kurdên bakûr û serkevtina wan ya zimanê tirkî de jî wê, wysa bê. Wê ji wê ne zêdetir û ne kêmtir bê.

Ev rewş wê, weke rewşek teybet bê. Di serî de ziman weke bi aliyên wê yên zimanî ên weke dengzanî û ankû fonolojîkî ku mirov wê, fahmbikê wê, bi awayekê mirov wê, ji wan hertimî bêpar bê. Mirov wê, ji afrînerî û ankû hilberînîya zêhnî wê, dûr bê. Ber ku wê meji bi firêqansên xwe ve wê li wê girtî bê. Temenê wê rewşa girtîbînê bi deronîya ziman re wê, mirov dikarê wê werênê li sser ziman. Di van salên salên dawî de wê li waletên ewropî wê, bi zêdeyî wê gotina “deronîya zimanî” wê were pêşxistin û di wê çerçoveyê de wê, teorîyên zêhnî jî wê, werina pêşxistin. Wê bi wê re wê, têkiliyek fîzyolojîkî wê bikin ku mirov û ziman re bi hevdu re bidina çekirin ku ew pêşketina baştir bi xwe re bide çekirin. Di wê rengê û awayê de wê, di serî de wê, weke aliyekê giring wê, mirov dikarê wê, werênê li ser ziman ku wê her gotinên ziman bi wateyên ku ew bi zanîna ziman li wê dihên kirin wê zêdetirî wê, dema ku mirov bi deronî hilde li dest wê, her wusa wê, her gotin wê dubare wê, dîsa wê wateyên deronî jî wê bi xwe re wê bistênê. Ev wê bo hemû rengên zanistî ên ku ew pêşdikevin wê wusa bê. Têkiliya nava ziman û pêşketina mirov wê, di wê ware de wê, merhele û ankû pêpelokên wê hebin. Deronî û ankû deronîya ziman wê, pêpelokek ji wan bê.

Ziman wê, di wê rewşê de wê mirov dikarê weke aliyekê din jî wê, bi wê re wê werênê li ser ziman ku wê, di rewşa zimanî de wê gotin wê, dema ku mirov wê, nivisênê wê, bi wan qarakterên ku ew bi wan hatîya nivisandin re wê şenberîyek objeyî wê bi xwe re wê bistênin. Lê wê weki din wê, teginna sêbjeyî ên hişmendî bin. Her gotin wê, di wê rengê de wê, weke renekê hiş jî wê xwe di wê rewşê de wê bide dîyarkirin. Di wê rengê de wê, dema ku mirov bi mejiyê xwe re têkiliyê bi wê hiş gotinî re dihênê bi du aliyan re mirov wê didênê. Kesekê ku ew zimanê wî yê dayikê bê wê bi deronî û piştî wê bi wateyî wê dênê. Wê bi têkiliya nava van herdu zanînan re wê, afrînerîyê û ankû hilberînîyê wê bi ziman re wê, bide çekirin. Di wê rengê û awayê de wê, weke aliyekê din ê giring wê mirov dikarê wê, werênê li ser ziman ku wê, ziman

wê, watelêkirinên bi gotinê wê, di wê ware de wê, weke aliyekê ku wê ew wê aliyê deroni jî wê ji hinek aliyan ve wê temem jî bikin bin. Lê kesekê ku ew weke beyenî ku ew fêrî ziman bû wê, li ser gotin û wateyê re wê ew wê hilde li dest. Wê nikaribê bi deroniya ziman û hîssîyeta wê re xwe bigihênê li gotinên din. Di wê rewşê de wê, rêzkarî û ankû vaca zimanê wê, temenê wê biafirênê ku mirov bi muhakeme kirinê re xwe bigihênê wê. Ev jî wê, hinek têkiliyên komplike ên zimanê ku mirov bi zanînên din re bi têkiliya nava wate û deroniyê û hwd re dêne re û bi wê re bi hişbikê re wê xwe bide diyarkirin. Di rewşa zimanê de wê, mirov dikarê weke aliyekê din wê bi teybetî wê, bin wê xatbikê û wê werênê li ser ziman ku wê, rewşên weke meşendina aqil û ankû muhakeme kirin wê, di wê rewşê de wê, pergalek hişmendiye a bi zanîna ziman re wê, di temenê wê de wê, di mejiyê mirov de wê hebê. Ev wê weke aliyna giring ên zimanê bin ku mirov wan hilde li dest bê. Di roja me de wê, teoriyên jîr pêşxistinê û ankş zêhnê û hwd wê, di temenê pêşxistina wan ya bi ziman re wê, ji aliyekê ve jî wê ev ali bi hişkirinê wê hebê.

Mijare me wê weke mijare têkiliya nava ziman, zanina wateyê û vacê re bê. Li ser van hersê gotinan re emê hewl bidin ku wê fahm bikin. Lê ji vê aliyê ve jî wê giring bê ku mirov bi zêdeyî fahmkirinekê pêşbixê. Bo ku mijare me zêde ji hevdu belav nebê û em ji çerçoveya ku me kifş kiriya ku em ji wê dernekevin û dûrnekevin emê di van mijaran de zêde kûr neçin. Di aslê xwe de wê ev mijar her yekê bi sere xwe wê hewceyê kûrbûnêka bi teybetî û giştî a bi wan re wê hebê. Ew jî wê, weke aliyna pêşketina zimanê û mirovî a ku ew nebin nabin bin. Lê emê wan ji lêkolîna xwe yên din re bihêlin.

o0o

Tenê, zimanên ku di serdema aqilê felsefeyê de ku hatina çêkirin û pêşxistin, ji ber ku gotinên wan tenê li gorî ên aqil hatina avakirin û ji xwe re na, êdî kite bi serê xwe dibê ku di wan de nikaribê wateyekê bide. Her wusa tîp jî. Lê bo zimanên weke zimanê kurdî û hwd, ev na buhurê û ne rast a. Di zimanê kurdî de her kite jî, weke gotinê bi wate û bi kirde dikarê xwe werêne ser ziman. Bo fahmkirina vê rastiya zimanê kurdî, hewce nakê ku mirov xwediye zanîna mazin ya zimanê di derbarê wê de jî bê. Tenê, em dema ku gotinên zimên ji hevdu difelişênin jî, vê rastiye bi wê re dibînin. Her wusa, dema ku mirov bi koka wê re li ser zanîna ziman re hewl dide ku wê fahm bike, mirov baştir rastîya ziman bi dîrok û rastîya wê re baştir fahm dike. Her wusa, di vê çerçoveyê de divê ku mirov rastîya zimên baştir hilde li dest û werêne ser ziman. Ev yek, bo fahmkirina ziman jî û her wusa bo pêşketinên ziman aqil û hwd jî weke pêwîstîya ku em biziman re di çerçoveya pêşketina wê de bikin a.

Li vir, di serî de divê ku mirov vê yekê werêne ser ziman ku di nava zimanê kurdî de bi dîrokê re gelek pêşketinên dîrokî û demî hena. Her wusa, dema ku mirov ziman, şîrove bike, divê ku mirov bi wê dîrok û wan demên wê re hilde li dest. Her demê, li gorî xwe rengê pêşketinê bi wê re daye pêşxistin. Ev jî, wê bê sedem ku dem bi dem rengên pêşketinê bi wê re xwe bidina diyarkirin. Serdemên sûmerîyan, her wusa, hinek ji wan deman in. Serdemên qasîtan û hwd, serdemna ji wan serdeman in. Serdemên gûtîyan, bi heman rengî serdemna bi heman rengî pêşketîya ya. Piştî jî, serdemên hûrî û mîtannîyan, bi heman rengî mirov dikarê bahse wê bike û werêne ser ziman. Li pişt wê jî, wê serdemên Medîya piştî heta roja me serdemên kurdîstanî û hwd xwe bidina diyarkirin. Di vê çerçoveyê de divê ku mirov werêne ser ziman ku ziman, weke têgîneka rastî ya demî ya.

Ziman, her wusa, dema ku mirov bahse wê bi dîrokê re bike, divê ku mirov bi dîroka hizirkiirî û hwd re bidest hanîna wê ya li ser ziman bike. Her wusa, di vê çerçoveyê de wê bi demê re pêşketina xwe bi demê re bide çêkirin. Hizirkirin û ankû hin bi hin pêşketina aqil, dema ku mirov bi dîrokê re lê dihizirê, mirov bi wê re weke li rengê pêşketina ziman jî dihizirê ya.

Divê çerçoveyê de hin bi hin bi vê rengê pêşketina bi aqil re wê ziman jî, dengên ku êdî di mejî de dihên salixkirin wê derxe. Ev jî, wê wê rengê pêşketina aqil bide diyarkirin. Ziman, ku mirov weke rengê zêhnî ê wê aqilê ku pêş dikeve jî werêne ser ziman jî wê rast û di cih de bê. Di vê çerçoveyê de divê ku mirov werêne ser ziman ku êdî wê bi aqil re pêşketina bi zêhnî li ser ziman û salixkirinên wê re bibin. Her wusa, li vir, zimanê kurdî, ji ber ku zimanî bi kok û di çerçoveyekê de bi rengê pêşketina xwe ya ahengî bi dîrokê re pêş dikeve, di vê çerçoveyê de hinek têngînên ku em divê ku wan sûd bigrin jî didêt me. Li vir, dema ku mirov bahse rengê pêşketina aqil dike, her wusa di vê çerçoveyê de, ev jî, weke aliyekî xwe dide diyarkirin. Ev jî, çi ya? Ev jî, ew a ku zimanê kurdî, ne zimanekî ku hatîya berhevkerin a. Ev jî, weke rengekî pêşketinê ê bi wê re ku em esas bigrin a. Lê bi demê re dem bi dem, gelek devik û zarava ji wê bûna û afirî na. Di vê çerçoveyê de heta ku dibêje bi demê re bûya xwediyê renginiyekê jî. Li vir, em ji vê rastîya derketina devik û zaravayên wê gavbiavêjin û avê bibêjin ku em nikarin ji rastîya zaravayan gavê biavêjin û giştîya ziman bi stûnîya wê re fahm bikin. Em ku vê bikin, emê tenê hinekî ji giştîya ya pirr kêf fahm bikin. Divê ku em ji giştîya zimên û stûnîya wê gavê biavêjin û her wusa êdî bidest fahmkirina zimanîya wê û pêşketna wê ya bi dîrokê re bikin. Ev, wê weke aliyekî giring bê bo fahmkirinaka rast ya di derbarê zimên(gotin 'zêmnê' dibê weke ya rengekî din ê tawandinê) de jî. Dema ku em ji devik û zaravayan gavê biavêjin û hewl bidin giştîya zimên bi stûnîya wê re werênina ser ziman, wê hingê weke "zimanekî berhevkerî" û hwd, wê were dîtin ku ev jî têngîneka pirr şaş û xelata ku wê di derbarê zimên de biafirê.

Di vê çerçoveyê de divê ku mirov li ser koka zimên re gavê biavêjin û wê werênina ser ziman. Ev jî, wê weke aliyekî ku êdî bi fahmkirina me re hin bi hin bide fahmkirin. Rastîya ziman, dema ku mirov li wê dihizirê, her wusa, divê ku mirov werêne ser ziman ku weke rastîyeka têngînî ya giştî jî werêne ser ziman. Bi teybetî, di van serdemên aqil û hwd de, di vê çerçoveyê de fahmkirina ziman, giringîya wê hêjatir û giringtir dibê.

Rastîya ziman, dema ku em lê dihizirin, her wusa, bi dîrokê re weke rengê têkildanîna mirov weke zindiyekî mirov dikarê wê werêne ser ziman. Her wusa, her zindî, xwediyê rengê têkildanîna xwe ya. Em divê ku vê jî, di vê çerçoveyê de bibîr bikin û werênina ser ziman. Ev wê, weke aliyekî giring bê. Têgîna ziman, her wusa, têngîneka ku bi hizirkirinê re pêşketina xwe bi demê re êdî ku dide destpêkirin a. Li vir, bi demê re bidestpêkirina hizirkirinê û her wusa bidest salixkirina gotinan, piştî bidest hişkirinê û her wusa bi wê re pêşketina aqil ku di temenê wê de girtinîya xêvî jî heya û her wusa piştî jî, pêşketina nivîsandin û zêdebûn û serwerbûna aqil bi pêşketina re jî, wê weke rengê xate wê ya bi dîrokê re ku pêş dikeve ya.

Emê her wusa bahse pêşketina aqil di çerçoveya mijara xwe de bikin. Lê li vir, me pêşî mijarakê ku me li jor bi gotnekê bi lêvkeribû li gor çend gotinan li ser wê bibêjin bo fahmkirinê û piştî di herikîna mijare xwe de bidest hanîna li ser ziman bikin. Me li jor, bo zimanê kurdî gotibû ku 'zimanê kurdî, zimanekî gotinî ya.' Her wusa ev gotin, rastîyaka zimanê kurdî jî ya. Li vir, bo fahmkirinê divê ku mirov werêne ser ziman ku em di çerçoveya ku her ziman xwediyê gotinê yê û biwê xwe dihêne ser ziman de vê gotinê bi lêv nakin. Bi vê gotinê, em bi wê têngînê dihênina ser ziman ku bi kokî zimanê kurdî zimanekî gotinî ya. Her wusa, di serdema me ya aqil de, her ziman, dema ku gotinên wê dihên beşkirin, 'kitekirin' bi wê re pêş dikeve. Lê ev rengê kitekirinê, di zimanê kurdî de di rengê gotinîyê de xwe dide li der. Ev jî, her wusa, rewşeka teybet a ku em li vir li ser wê bisekin in a.

Ev rewşa gotinîya zimên, ji rengê pêşketin wê û her wusa bi dîroka wê ya kevn re diçe. Di vê çerçoveyê de divê ku mirov werêne ser ziman ku her gotinek, di serdemên berê de ku di kurdî de dihatina avakirin, wê bi du û ankû sê tîpî bin. Ev jî, wê bi watekirin û her wusa ji wê xwandina kirdeya wan jî wê bibe. Di vê çerçoveyê de çerçoveya têngîna zanîna ziman a gotinî di zimên de

xwediye berfirehiyekê bêsinor a di çerçoveya gotiniyên xwe ên bingihînî û hîmî ên weke kok de. Em li vir, vê yekê jî jî li vir di dewama vê de werênina ser ziman ku li ser gotinên roja me ên aqil de hewldana fahmkirina zimanê kurdî de wê tenê zanîna ziman ji sadî 10 jî nedê diyarkirin. Em vê yekê jî, bi teybetî divê ku werênina ser ziman.

Gotinên roja me ên weke gotinên 'aqil', her gotinên ku li gorî pêşketina aqil û çerçoveyên wê re ku hatina avakirin û hûnandin in. Ev gotin, wê sînorekî wan hebe. Her wusa, ev gotin, bi rengêkî nîv-hevokî na. Gotinên dirêj in. Lê zimanê kurdî, koka wê bi gotinên wê re li ser dengên kokî ku bi yek, du û ankû sê tîpan re ku dikarin werina ser ziman in. Divê çerçoveyê de divê ku mirov werêne ser ziman ku em dema ku gotinên kurdî ên roja me ku dahûr dikin, ji wê pirr-kirdeîya wan, mirov vê rastiye pirr baş jî fahm dike. Minaq, gotinaka weke ya 'zanebûnê' û hwd, dikarin herî kêr bi gotiniya wan re ser 15 û dibê ku bêhtir jî kirdeyên di wê de vêşarî kifş bikin. Bi heman rengî, mirov dikare bi gotina 'têgihiştinê' û hwd re jî werêne ser ziman. Gotinên din jî, weke wan in. Ev gotin, di çerçoveya têgîna aqilî de ku hatina afirandin in. Em li vir, dema ku li wê rastîya ziman dihezirin, mirov vê yekê bi awayekî vekirî kifş dike. Têgîna kirdeyê li vir, divê ku mirov di serî de werêne ser ziman ku weke aliyekî giring ê ku divê ku mirov wê bike û werêne ser ziman a. Têgîna kirdeyê, wê rastîya gotinê ya bi darêjkî û hwd jî, bide diyarkirin. Kirde, piştî şemberîya wê ya bi têgînê û hwd re, wê bi wê re êdî rengê gotiniya wê jî xwe bide diyarkirin. Divê çerçoveyê de divê ku mirov werêne ser ziman ku têgîna gotinê, di vê çerçoveyê de bi kirde û piştî 'wate'ya wê re divê ku mirov pirr baş wê dahûr bike û fahm bike. Têgîna gotin û kirdeyê, divê çerçoveyê de bi dûalîteya têkerî û hemanî re dihe ser ziman. Her wusa têgîna gotinê, wê xwe weke aliyekî giring bide diyarkirin.

Gotinên kurdî, gotinên kok gotinên destpêka hizirkirinê na. Her wusa, di vê çerçoveyê de mirov dikare wê werêne ser ziman. Ji ber ku wusa ya, bi kiteyî her dutîpîya wê ya ku werê ser ziman, wê bi kirdeyeka gotinî ku wê dike gotin re wê were ser ziman. Di vê çerçoveyê de cihê gotina kiteyê pirr zêde di nava zimanê kurdî de namêne. Ankû ku hebê jî, pirr zêde kêr a. Her kite, weke gotinê bi kirde û wateya wê re mirov dikare kifş bike. Di vê çerçoveyê de, dema ku mirov li wê çerçoveya wê ya zimanî dihezirê, her wusa mirov vê yekê kifş bike, bi demê re di çerçoveya pêşketina aqil de ku çawa li hevdu bi wê re hûnandin û afirandina bi wê rengê ku bûya ya.

Her gotina wê ya ku mirov hilde li dest, ku mirov wê dahûr bike, her wusa, mirov wê ji wê pirr-kirdeîya wê kifş bike. Di vê çerçoveyê de têgîna ziman, bi demê re xwe dide pêşxistin û pêş dikeve. Ziman, weke amûrekî xwe bi wê hanîna li ser ziman, wê bi demê re pêşketina xwe bide çekirin. Ev pêşketin li ser aqil re ya. Emê li jêr, weke ku çawa ku li ser têgîniya vacê û pêşketina ziman ya bi aqil, di çerçoveya zanîna ziman de werênina ser ziman. Têgîna wateyê, divê ku mirov wê baş fahm bike. Emê hinekî jî li ser wê bisekin in.

Em li vir, divê ku di dewama mijarê de werênina ser ziman ku têgîna 'wate'yê, weke têgîneka ku bi serdema aqil re wê pirr li ser wê were sekinandin a. Felsefe, wê weke mijarekê di vê çerçoveyê de hewldana fahmkirinê dênê berxwe. Ev jî, wê weke ku di dema felsefeya têgînê a dahûrî û hwd de ku dibê, wê li ser ziman re hewldana fahmkirinê û hwd werê pêşxistin. Felsefeya dahûrî, weke mijaraka ku têgîna fahmkirinê li ser fahmkirina gotinên ziman re dike ku pêşde bibe ya. Di vê çerçoveyê de her wusa weke têgîneka hizrî ya bi aqil hizirkirinê ya.

Em dema ku bahse 'wateyê bikin bi zanîna wê ya zimanî re her wusa li vir, weke aliyekî giring, wê temenê me dîsa gotiniya ziman bê. Li vir, divê ku mirov vê yekê baş werêne ser ziman ku wate, weke têgîna bihiş ku hatî girtin û bûya fahmkirin ku ew bi gotinê re bi çerçoveyê re ku dihe hanîn ser ziman a. Wate, weke gotina ku êdî temenê têgîna felsefîkî jî bi xwe re êdî ku pêş

dixe ya. Di vê çerçoveyê de felsefe ya wateyê, weke felsefe ya têngînî ya zanîna felsefîkî ku bi gotinê hatîya bidarêjkin û salixkin a.

Têgîna wateyê, emê li jêr, wê bi berfirehî li ser wê bisekin in. Ev weke mijaraka giring ya ku wê aliyekî ziman jî bi xwe re werêne ser ziman a. Aliyê ziman ê ku bi wê re dihê ser ziman ew jî, ew aliyê ziman ê ku bi aqil û pêşketina wê re ku êdî diafirê ya. Her wusa têngîna wateyê, di vê çerçoveyê de divê ku mirov bi ziman re weke hişmendîya jîrî wê were ser ziman. Di çerçoveya têngîna ziman de bi ziman re li ser kirdeyê re zanîna kirdeyê wê hişmendîya wateyê, her wusa bi hevdû re di çerçoveyê de bi çerçove bike. Li vir, em dema ku li ser hişmendîya wateyê dihizirin, her wusa, di vê çerçoveyê de em bahse wê aqilê ku têngîhiştî dikan. Li vir, hişmendîya wateyê, têngîna wê dema ku em di çerçoveya fahma gotinê de werênina ser ziman, wê bi aliyê gotinê ê şûbjektîf re werê ser ziman. Her wusa, di temenê wê de jî zanîna kirdeyê bi heyîna xwe ya afirî ku heya re heya. Zanîna kirdeyê, weke temenekî aqilî, ku di temenê girtin û pêşxistina wateyê de ya, em dema ku li wê dihizirin, her wusa weke têngîneka dahûrî xwe di çerçoveya têngîna gotinê de bi me dide têngîhiştin. Li vir, ev têngîhiştin, weke aliyekî ya ku weke ku têngîna felsefeya dahûrî, derpêş dike jî, ji zanîna kirdeyê her wusa bi fahmkirina wê re ber bi fahma hişê wateyê re gavekê bi me re dide avêtin. Hişê wateyê, wê di çerçoveyê gotinê de ku weke têngîna ku bi darêjkkirin bûyî û hwd re wê xwe bide dîyarkirin. Lê li vir, têngîna wateyê, em divê ku weke astaka têngînî ya ku bi zanîna aqile re werênina ser ziman. Bi watekirin, wê aliyekî hişkirina me ya di jîyanê de bê. Ev jî, wê temenê dîtina me ya bi hişê me re bê. Her wusa dema ku mirov bi hiş li jîyanê dinerê, di wê çerçoveyê de li ser wê wateya ku li gotinê kir, ew levkirina bi vacî ku çêdike jî, bi wê re aqil û adilînîya wê di jîyanê de bi serwerî xwe dide dîyarkirin. Li vir, em dema ku bahse wateyê bikin, em di cih de di mejîyê xwe de têngîna vacê bi zanîna wê ya felsefîkî re bibîr dikan. Wate û vac, her wusa di çerçoveya aqil û pêşketina wê de hevdû digrin, weke ku çawa ku bi gotinê re di çerçoveya gotin û kirdeya wê de bi darêjkê re hevdû digrin.

Dîroka ziman, dema ku mirov li wê dihizirê, mirov li ser aqil re wê kifş dike. Her wusa, mirov dema ku bidest hizirkirinê kir û pê de, êdî bidest derxistina deng kir. Ew deng jî, wê bi demê re di mejî de werina girtin. Girtina deng, wê aliyekî hîmî ê pêşketina aqilê me yê di mejî de jî bê. Her wusa, ev êdî piştê wê di çerçoveya salixkirinekê de wê ew deng bîn bihişkin. Ew salixkin, wê navê wê hiş bê. Piştê jî, wê li ser wê re êdî hin bi hin afirandinên nû wê di mejî de xwe bidina dîyarkirin. Her dîyarkirin, wê weke tevgerê jîyanî ku xwe li mejî dayî girtin bê. Her tevgera jîyanî ku xwe li mejî daya girtin, wê weke bi şenberkin, salixkin û her wusa hişkirinê re wê piştê wê 'rastîya aqil' xwe bide dîyarkirin. Aqil, bi vî rengî wê bi demê re êdî bi me re biafirê. Mirov, weke zindiyê ku dikarê êdî bihizirê, wê bi vê teybetîya xwe ku bi demê re êdî pêş dixê re, wê hem serwerîyê li hewirdora xwe bike bi fahmkirina xwe ya di derbarê de û hem jî, wê hin bi hin li gorî demê adilandinîyê bide çêkin.

Zimanê kurd, li vir, weke zimanekî pirr kevn ku bi gotinên xwe re dîroka wê diçêt ta van demên destpêkê ên pêşketinê, êdî derfetekî fahmkirina wê pêşketinê bi hîm û pêvajoyên xwe yên pêşketinê re didêt me. Her wusa gotinên hîmî ên weke 'kite' ku dihên kifşkin, bi gotinê xwediyê wê kirdinîya xwe ya ku mirov bi wê re têngînekê bi wateyê di derbarê wan fahmên pêşî de ji wê bigrê ya. Her wusa, aqilê pêşî ê ku pêş dikeve, bi dengên kin û gotinkên piçûk re xwe dide dîyarkirin. Gotinên weke "za", "ha", "ba", "na", û hwd re xwe dide dîyarkirin. Lê berî vê, tiştêkî din jî mirov li ser tîpên zimên re kifş dike. Ew jî, ew in ku di rewşna de dengna ku bi tîpên bi dengên kurdî de ku hatina salixkin re weke gotinekê kirdeyeka bi wate didina me. Di dema ku mirov nikarê gotinê ava bike, kirde, weke gotinê temenê pêşxistina wê wateyê diafirê. Minaq, dengên weke yê "ê", ku hinek wateyên gotinî di wê de hena mirov dikarê werêne ser ziman, Bi dengê pêşî re ku di rengê "hêêê!" re derdikeve, dikeve wateya 'tê go çî', 'erê, de bêj a', 'erê!', 'tiştêkî

din heya ku tu bibêje!’, û hwd bi gelek têtînên kirdeyî ku mirov dikarê kifş bike û biwate bike hena. Her wusa, di wateya dana nîşandinê û hwd de jî, xwewediyê hinek wateyna jî ya. Bi heman rengî, tîpa ”a” û hwd, jî mirov dikarê bahse wê bike. Tîpa ’a’, her wusa, di wateya ”herêkirin”, ”herê!”, û bi têtîna dana nîşandinê û hwd de xwe dide dîyarkirin. Bi wê re jî ”î”, dengê ku derdixe re her wusa hinek wateyên bi têtîna êşbûnê û hwd de bi xwe re dihêne ser ziman. Dengêkî bi ’zûrîtî’ di dewama wê de ji êşeka ku mirov dikişîne bixwe re dikarê wateya wê bêne ser ziman. Her wusa, tîpên din jî, ên ku em di çerçoveya zanîna zimanî a kurdî de li wê dihizirin, her wusa mirov kifşkirinê bi wan re dike. Gelek dengên bi kirdeyî ku dihên derxistin, hena. Ji vê jî, mirov dikarê du teorîyan werêne ser ziman, yek, deng bi têtînyeka ku mirov di farqê de û ankû ne di farqê de derdixe ya. Teorîya din jî, her wusa ew a ku heta demekê bi têtînê wê deng pêşbikeve lê neafîrîna gotinê heya û êdî mejî bi wan dengên tîpî re wê karê dike ku werêne li cih. Li vir, êdî ew rewş jî, wê tîpan bi dengên wan re ji dengên ku bi wan di roja me de hatina salixkirin, wê bi wan re hinek dengna bi têtînê ên ku hatina bi kirdekirin werêna li holê. Di vê çerçoveyê de, ev dengên bi tîpekê ku bi kirdeyî, mirov wekî din çawa dikarê werêne ser ziman? Ev aliyê mijarê, ji pêşxistinê re vekirîya.

Li vir, em bi vir ve û her wusa bi van dengên di kurdî de digihijina wê qanîyê ku pêvejoyeka berî afirîna gotinan a vî zimanî heya. Di vê çerçoveyê de hinek afirandin bi mejî re bûna. Piştî li ser wê re bi dengên kin û kort re bi gotinkirin bûna. Gotinên kin û kort, di kurdî de weke gotinên hîm hena. Her wusa, hemû mazinbûna gotinê li dora wan bûya. Divê çerçoveyê de têtîna ku bi mirov re çêdibe ew a ku ev gotinên kin û kort ên kurdî, her wusa ku weke gotinên hîm in jî, wê gotinên ku piştî van deman ku êdî hin bi hin diafirin in. Dengê, ’za’, ’zabûn’, ’bûyînê’ dihêne ser ziman. Bi rengên wê ên din ên tawandî re wê gelek wateyên din ên bi kirdeyî bide me. Her wusa ’ba’, bûyîn, rûdan û hwd bêne ser ziman. Bi heman rengê tawandina wê, gelek wateyên din ên bi kirdeyî dide me. ”şa”, têtîna ’şabûn’, ’şahîbûn’, dide me. Di kurdî de ’şa’ weke hîm û koma têtîna şabûnê û wate û têtînen bi vî rengî ya, piştî bûya navê amûrê xwe pê xweşikkirinê ên weke ’şe’ û hwd jî. ’Ma’, ku dikeve wate û kirdeya ’ez’, ’em’, ’me’, ’mayînda’ tiyê û hwd de, wê weke navê zayende ’jin’ jî bê. Rengê tawandina gotina ’ma’ bi rengê ”mê”, wê navê zayende ku ji wê dibe ya mê bê. her wusa, zayende ’mê’, û hwd, weke ’jin’, ’keç’, delal, dîlan û hwd a. Gotina ’jin’ê, weke navê jinê koka wê ’ji’ ya. ’Ji’ jî, dikeve wateya ’jêbûnê’, ’ji wê bûnê’, ’jê hatinîyê’, ’ji wê hatinîyê’, û hwd, têtîna ’jêhatinê’ biafirandinê bi xwe re bi wate dike. Her wusa, dengê ’ji’, hinekî din tawandina wê dibê ’jî’ ya û ev jî dikeve wateya ’tiştê ku dijî’, ’ya ku dijî’, ’ya jîyayî’, ’jîyandin’ û hwd, a. Divê çerçoveyê de koka ’ji’, di serdemên destpêkê ên pêşketina jîyanê de jî weke ku ev deng heya. Her wusa, mirov hema xwezabûyînê bi wê dengê re dibînê. Bi heman rengî weke koka ’ji’, em rastî koka ”ni” tên. Têtîna bi ’ni’ re ku heya, wê bi têtîna ’nûbûn’, ’nûha bûn’, û hwd, ku bi dîtînê jê bi dîtînê afirandina ku bûyî dihêne ser ziman. Têtîna di gotinên kurdî ên weke ’nerîn’, ’nirx’, ’nartin’, ’nêrîtî’ û hwd bi wê re di çerçoveya têtînek bûyî û ankû dibe de dihê ser ziman. Yanî, ev jî, bûyînê dihêne ser ziman, weke ya ’ji’, lê bi rengêkî din di jîyanê de dihêne ser ziman.

Em bi gotinên kokî û hwd re, bidomên in. Her wusa, dema ku mirov li ser wan re dihizirê, mirov rastîya ziman bi rengê pêşketina wê re baştir dibînê û fahm dike. Bo fahmkirinaka rast li ser, hîm, têtîn, kirde, wate û her wusa rastîya pêşketina zimanî a bi zanîna zimanî û gotinîya wê re di vê çerçoveyê de, divê ku mirov temenê fahmkiirna xwe biafirîne.

Di kurdî de gotinên hîmî, her wusa, di vê çerçoveyê de giringîyeka wan teybet heya. Weke gotinên kin û kort in. Di vê çerçoveyê de hîm in. Bi zanîna zimanî re her gotinîya bi ’kiteyî’ ku were kifşkirin, bi rengê gotineka bi kirdeyî derdikeve ber me. Ev, bi xwe re rastiyeke radixe li berçav. Ew jî, ew a ku pêvajoyên destpêkê ên pêşketina ziman a bi gotinên kin û kort a. Li ser wê

re jî, fahmkirina ku piştire bi pêşketina aqil re ku li dora wan gotinên kin û kort, ku wê êdî hin bi hin hûnandin bibe û wê gotinên aqil ên mazin bîn afirandin. Pêşketina ziman ya bi dîrokê re di vê çerçoveyê re xwediyê dîroka xwe ya pêşketinê a bi pêşketina aqil û zanîna wê re ya. Di vê çerçoveyê de divê ku mirov werêne ser ziman ku aqil, her wusa wê temenê afirandinê bê. Bi têgîn û zanînan ziman re dema ku mirov li hebûna têgîna aqil û aqil bixwe dinerê, di vê çerçoveyê de weke ku bi têgîna dahûrî re mirov kifş dike, di çerçoveya gotinîya zimanî û kirde û wateyîya wê de xwe dide der.

Em li vir, vê yekê, bi aqil pêvajoyên aqil re dibînin, her wusa, em dema ku bi teybetî li pêvajoyên aqil ên pêşketî dinerê, mirov bi rengê pêşketina felsefeyê û hwd re rastî, têgîna zanînê tê. Li vir, em her wusa, aqil, hertimî bi bi gotinê dikin. Aliyekê pêşketina ziman jî, bi vir ve xwe salix dike. Çerçoveya pêşketina ziman, di vê çerçoveyê de mirov kifş dike.

Pêvajoyên pêşketina zimanê kurdî ên di demên Sûmerîyan û hwd de, her wusa wê vê yekê bidina nîşandin. Ev gotinên kin ku dihên afirandin, her wusa, wê bide nîşandin. Di dema hûrî û mîtannîyan de minaq, gotinên weke 'hildan' û 'ketin'ê mirov rastî wan tê. Ev gotin, hinek ji wan gotinên wê demê ên ku heta roja me dihên bikarhanîn in. Gotina "ziman" bixwe jî, bi rengê "za-ma-a-na", û ankû bi rengê "zû-wa-i-ni" û hwd, mirov rastî wê tê. Gotina, 'ziman' weke wê rewşa axiftina me ya. Em dema ku gotina 'ziman' bixwe jî dahûrê dikin, em dibînin ku di wê de 'za', 'zam', 'zama', 'am', 'ama', 'aman', 'man', û hwd, bi sereke gotinên kin, mirov ji wê kifş dike. 'Za', têgîna bûyîna 'derxistinê' bi mejiyê me re diafirîne. Di kurdî de gotina 'zargotin' jî temenê wê li ser wê ava ya. 'Za', têgîna 'zar'ê dide me. Zar, dengê bi qêrînî û zarînî ku hatîya derxistin a. Bi wê re têgîna 'zara' ku bahse wê dengê bi zargotinî dike diafirê. Li vir, li ser 'za' re dema ku mirov 'zargotin'ê dihizirê, regekê afirandina gotinê bi regekî nû di dema bi aqilî mirov kifş dike. Her wusa, têgîna gotinê, ew dengê ku bi darêjkî ku hatî salixkirin, bahse derxistina wê dike. 'Zar', dema ku tê pêşîya wê bi wê ve dibe û wê dike 'zargotin', her wusa, ew dengê ku zarayî ku hatî derxistin bahse wê dike. Ew rengê zarayî jî, dengê zarînî ya. Zara, nave deng a. Ew dengê 'zara', bi êş û qêrînî ku dihê derxistin, ji wê re 'zarînî' jî tê gotin. Her wusa, di vê çerçoveyê de li ser gotina ziman re, za weke hebûna deng û dengê wê dihêne ser ziman. Piştire zara, reng û awayê deng dîv wê re dihêne ser ziman. Piştire zarînî, rengê dengê ê bi êşî ku ji dil bi kul û derd gotin a. Di vê çerçoveyê de, weke gotinên li dîv hevdû ku ji hevdû dihên û dibin, di vê çerçoveyê de li ser koka 'za' ya. Rengên tawandina 'za' jî, bi rengê 'zê', 'zî', 'zî', 'ze', 'zû' û hwd dibin. Ev rengê tawandinê bi hinek awayên din jî, wê bibin. Her awayekê, dema ku em di çerçoveya deng de werênina ser ziman, wê awayekî deng ku dihê derxistin wê bidina gotin. Minaq, wê "zû", rengê deng ê bi "zûrînî", ku sa ' ankû bi nave wê yê din kuçik ku di derdixin wê ji wê dengê re were gotin. Her wusa, dengê 'zî', bi rengê deng ê ku bi gotina 'zir' re dihê hanîn ser ziman ku sawalên weke keran derdixin, ji wan re dihê gotin. Ê ankû bi rengê 'zirt' ku mirov weke ku tê ser ziman ku bêhamedê xwe ku derdixin ji wê re dihê gotin. Her wusa, deng dengê ku 'zê' 'zî' û hwd jî, bi heman rengî li gorî hinek rengên dengî ku dihê derxistin salixkirina wan di kurdî de heya.

Di vê çerçoveyê de salixkirina dangan, bi nave wan ê bi gotinî jî hatîya kirin. Di vê çerçoveyê de, di çerçoveya koma gotinên ku bahse danganê dikin de, bi heman rengî birengê tawandina gotinê re wê gelek reng û awayê bi dengî wê werina kifşkirin. Salixkirina gotinan, di vê çerçoveyê de, em dibînin ku pêşî, bi gotinên kin û kort hatina kirin. Piştire jî, li ser wan re bi gotinên mazin û dirêj re hatîya pêşxistin. Gotina 'ziman' û ankû weke ku hûrî û mîtannî bi dengê xwe yê stûr dibêjin 'zaman' û hwd, wê bi heman rengî xwediyê têgînekê bê. Gotina ziman, weke gotina dirêj ya dema aqil a. Her wusa, di nava gotina 'ziman' û ya 'zaman' de jî, em vê dibînin

ku bi rengê tawandinê û hwd digihijina li hevdû. Em nikarin ji hevdû cuda werênina werênina ser ziman.

Navê, ziman, ji rengê dengên ku hatîya derxistin hatîya derhanîn. Her wusa, derxistina deng, wê bi hevdû ve girêdayî bê. Ji aliyê dengî ve gotina 'his', ku di kurdî de weke navekî wê rengê dengê bêdeng û ankû bêqêrîn ku dihê derxistin a. Gotina, 'his', koka wê li ser 'hi' ya. Her wusa, 'hi', di çerçoveya ku yek ji qirîqa deng derxe û bêje 'hiiii!' û hwd, bi wê re xwe dihêne ser ziman. Li ser gotina 'his' re di kurdî de wê gotinên 'hisandin', 'hiskirin', û hwd wê bi gelek rengên din gotin werina ser ziman. Gotina 'his', regekî wê yê tawandî jî, 'hês''ê ku ji wê 'hêst' weke nave hêstan û ankû hêstîyarîyê dihê xwandin. Gotina 'his', rengê wê yê tawandî 'hês' ku bi gotinê weke 'hêst' jî tê xwandin, wê nave hîskirinên me bin. 'Hîs' jî, wê regekî tawandî ê wê bê. Her wusa wê bahse wê hîskirina ku mirov dike bê. Di vê çerçoveyê de, wê hîs, bi hîmî hêstê jî bi afirênê. Di vê çerçoveyê de wê 'his', bibe 'hîs', piştî jî bibe 'hês', di dawîyê de wê bibe 'has'. Has, bi rewşa hêstîyarî û hîskirinê ku di rewşek asayî de bê. Ne di kelecaneke de bê. Weke rengê gotina 'has', wê 'haş' jî were dîtin ku 'haş', di wateya 'haşbûnê' de ya. Yanî, di rewşeka 'sekinî' de bê. Rewşa sekinî jî, mirov di dilê xwe de di rewşek aram û hedinî de bê. Gotina 'hedînî' û ankû 'hadan', wê rewşa aramiyê dihêne ser ziman. Di kurdî de ku weke gotinaka bi nav û deng e, tê gotin ku dema ku mirov ne di aramiyê de bê, tê gotin ku "di rewşeka bêhadan û bêqaran de bû bû." Gotina 'his', ku weke nave deng jî, her wusa, xwediyê dîrokeka pirr kevn a. Em ji dema qasîtan bi teybetî gotina 'his' weke nave deng kifş dikin. Piştî wan re bi gûftîyan re jî kifş dikin.

Her wusa, di dema qasîtan de navên weke "zîn" û "gûla" jî, em rastî wan tên weke navên xwûdawendên jin. Ev nav, heta roja me jî, em dibînin ku di nava kurdan de bi gelek awayên xwe re dihên bikarhanîn. 'Zîn', koka wê li ser 'zî' û ankû 'zi' û 'za' û hwd a. Di vê çerçoveyê de di wateyeka ku bahse regekî deng dike de ya. Tîpa 'z', li vir, dema ku em di çerçoveya zanîna zimanî ê kurdî de nêzîkî wê dibin, em bi wê re bi dengê ku bi wê re derdikeve re em dengekî ku bahse 'ziman', 'zargotin', û hwd dike. Bi deng û qêrînê derxistina dengê 'z''yê, her wusa wê xwediyê têngîniyeke ku weke ku me li jor bi tîpa 'ê' û 'a' û hwd re hanî ser ziman û hwd re wê xwe bide dîyarkirin. Di vê çerçoveyê de rewşên bi dengî û ku deng dihênina ser ziman, regekî wan ê xort bi têngîna 'z''yê re dihê dîtin û kifşkirin. Dengên ku her wusa, bi wê re derdikevin, piştî bi gotinên ku 'z' jî wan re destpêk a, ku mirov li wan dinê, her wusa mirov vê rewşê bi wan re kifş dike. Dengê tîpa 'z', her wusa weke dengekî ku rengê dengên gotinên ku bi xwe re dide dîyarkirin jî ya.

Li vir, weke ku çawa ku hem gotina 'za' weke kokî ku hîmê gotina 'ziman' a û her wusa 'hi' ku weke hîmê gotina 'his' a weke nave regekê deng a, em dibînin ku rengê salixkirina wan ya di ware aqil û têngîna aqil de jî mirov kifş dike. Minaq, 'za', ku 'ziman' ku weke nave axiftina me ya, wê her wusa weke gotineka wê ya ku bi wê re hevlinga ya 'zanînê' jî, li ser wê re bê dayîn afirandî. Gotina zanînê, bi gelek rengan em ji dema hûrîyan kifş dikin. Rengekî wê jî, her wusa "za-a-ni" û ankû "za-an-ni-in" a. Her wusa, bi gotinaka din, bi gotina 'ziman' re gotina 'zanînê', wê wateyê distêne ku axiftina têngîhiştî ya bihiş a. Ji xwe, bi heman rengî, gotina hiş' jî, li ser koka 'hi' û piştî weke nave deng 'his' û hwd, ku gotina 'hiş', weke nave hişkirina dengê ku hafî derxistin jî dibê. Her wusa, di vê çerçoveyê de hiş, ku weke gotinaka hişmendî ya, bi ya nave deng ya 'his' re hevling a. Gotina 'hiş' jî, weke gotina 'zanînê' di dem hûrîyan de dihê dîtin û bi rengê ku dihê dîtin jî bi rengê "hîşa" û ankû "hi-iş-şa" ya. Bi van herdû rengan jî û bi hinek rengên din jî, mirov wê ji dema hûrîyan kifş dike.

Her wusa, dema ku mirov li ser koka gotinê re diçê, mirov rengê pêşketina 'hi', 'his', 'hîs', 'hiş', 'hês', û hwd li dûv hevdû kifş dike bi awayekî hevlingî û ji heman koka 'hi''yê. Ev rengê

kokî û her wusa weke nave deng 'his' û hwd, em di dema qasîtan de jî rastî wê tîn. Ew dengê ku ji devê me derdikeve wê qast dike.

Di çerçoveya dahûrkirina gotinan de, her wusa bi kokî, dema ku mirov li gotinan dihizirin, bi awayekî teherî û pergali vê yekê kifş dikin, ku pêşî gotinên ku mazin û dirêj jî bin, bi dahûriya xwe ya gotinî re kin û kort dibin û piştê jî, her wusa di çerçoveyekê de digihijina hevdû. Di vê çerçoveyê de gihiştina wan ya hevdû û ankû bi awayekî dîtina wan ya jî hevdû derhanîn û hwd, wê weke awayekî pêşketina ziman bê. Ji gotina 'his' ku weke nave deng, gihiştina gotina 'hiş'ê ku weke nave bîrkirin û têgihiştinkirina wê ya bi fahmê ya, her wusa, wê bi awayekî rengê pêşketina wê bide der. Rengê pêşketina gotina 'hiş', wê piştî hûriyan jî xwe bi demê re bide diyarkirin. Minaq, em ji avêsta'ya Zerdest bi rengê "us" û ankû "iis" hwd, wê kifş dikin. Ev dide nîşandin ku heta van deman jî, bi heman rengî hatîya bikarhanîn. Lê bidemê re weke ku di rengê ku em bi avêsta re kifş dikin bi rengê 'us' û hwd, weke ku herîkînek hin bi hin di deng de xwe dide li der.

Gotina 'hiş', weke gotina tîgînê ya aqil a bi kok ya kevn a weke ya 'zanînê'. Di vê çerçoveyê de, em dema ku li ser kokan re dihizirin, her wusa mirov li ser 'z' re hatina hanîn li ser ziman bi gotinên weke 'za', 'zar', 'zarma', 'zaman', 'ziman' û hwd, ku heta ku digihijê 'za', 'zan', 'zane', 'zanîn' û heta ku were 'zaro' û hwd, wê di rengekî tîgînê de di ahengekê de xwe bide diyarkirin. Gotinên zanînê, her wusa, di vê çerçoveyê de hevlingîya wan ya li ser ziman re ku dihên dîtina, tîgîna derketina dengê ji dev ku dihê salixkirin û bi navkiir ji xwe re dikina bingeh di kurdî de. Li ser wê tîgînê re her wusa pêşketina xwe didina jînkirin.

Bi heman rengî, li ser 'hi', 'his', 'hîs', 'hês', û hwd re rengê deng û bi rengbûna wê ya weke ya bihêstbûnê û ankû hêstiyariyê û hwd re xwe dide diyarkirin. Piştê jî, li ser li ser wê re di çerçoveya salixkirina bi aqil û tîgîna wê de weke 'hiş', 'hişî', 'hişyarî', 'hişarî', û hwd wê pêşketina xwe bidina diyarkirin. Ev rengên tîgînê ên şûbjektîfî ku êdî bi gotinê re pêş dikevin, wê weke aliyê pêşketina aqilî ê bi deng û her wusa bi gotinê re bin. Tîgîna gotinê, di vê çerçoveyê de wê bi hişkirinê re xwe êdî di dewamiya wê de bide diyarkirin. Ji aliyê tîgîna rêzimanî û hwd ve ku mirov dihêne ser ziman, pêvekên weke "...îya", "...yna", "...lla", "...î", "...ê", "...a" û hwd jî, rastî wan tî. Weke pêvekên tawandinê jî, ku bi gelek rengên din ên weke kar û erk dikin û dibînin wê xwediyê weynekê bin. Minaq, me li jor, dema ku gotina 'zanînê' nivîsand, tîgîna 'zanyariyê' afirî. Her wusa bi heman rengî, bi gotin 'hiş' re jî tîgîna 'hişyarî'yê re afirî. Li vir, ev pêvekên ku em di kurdîya hûriyan de jî dibînin, di vê çerçoveyê de bi gotinê re ku dihên cem hevdû û dihên bi wê ve kirin, hem dirêjtir dikin û hem jî, bi tawandinê re rengekî din didinê de. Em dema ku tenê ji aliyê pêvekê nêzîkî van gotinên pêvekê bibin, di vê çerçoveyê de wateyekê didina me. Tîgîna gotinê ya kurdî, her wusa bi gotinên kin destpê dike. Di vê çerçoveyê de pêşketina wê ya ku dibê jî, di wê çerçoveyê de êdî xwe dide diyarkirin.

Pêşketina aqilî, li vir, dema ku mirov li wê dihizirê, her wusa weke rengekî gotinî mirov wê hizir dike. Pêşketina aqilî, wê bi salixkirina dengên re xwe êdî bi temen bike. Her wusa mirov vê yekê bi pêşketina gotina re kifş dike. Naskirina dengên bi tîgîna wan re, her wusa di vê çerçoveyê de xwediyê wate û tîgîneka ku mirov dive ku bi wê re hem aqil werêne ser ziman û hem jî bi aqil fahm bike na.

Li vir, dive ku mirov vê yekê her wusa bi gotinê re werêne ser ziman, tîgîna wateyê, wê bi demê re li ser wê aqil û pêşketina aqil re bibe. Li vir, gotina wate'yê bixwe jî, di wateya tiştê ku dihê lêkirin de di çerçoveya gotinê de dibe xwediyê manayekê. Ev manaya gotina wateyê, her wusa dema ku mirov li wê dihizirê, mirov weke tiştê ku hatî barkirin wê kifş dike. Tiştê ku hatî barkirin jî çi ya? Her wusa, di çerçoveya gotinê de ew tîgîna ku li gotinê hatî bi watekirin a. Tîgîna wateyê, di vê çerçoveyê de dive ku mirov werêne ser ziman ku li ser wê salixkirina rewşê

re xwe dide dîyarkirin. Li vir, di çerçoveya gotinê de hebûna wateyê, piştî kirdeyê, weke têngîneka duyem ya têngihîştî li ser dîtina me re ku li gotinê hatîkirin, dihê dîtin. Di vê çerçoveyê de her wusa wate, weke fahmkirina bîaqil, mirov dikarê werêne ser ziman. Fahmkirina bi aqil, di vê çerçoveyê de weke aliyekî têngînê e gotinê, wê xwe bi têngîna aqil re bide dîyarkirin.

Di çerçoveyê de dema ku mirov hewl dide ku li ser gotinê re têngîna wateyê werêne ser ziman, bi wê re êdî têngîna aqil jî xwe bi wê re û li ser wê têngîna wateyê re dide dîyarkirin û dihêne ser ziman. Di vê çerçoveyê de hiyererşîya di çerçoveya kifşkirin, fahmkirin û her wusa hanîna li ser ziman de a bi gotinê û aqil re, wê xwediyê têngîneka bi dîrokê re bê. Bi çerçoveya aqil re wê têngîna salixkirî ku bûyî bi vacê re xwe êdî bide pêşxistin. Lê weke hîmekî, dema ku mirov bi gotinê re hewl dide ku fahm bike, gotin û kirdeya wê ku darêjkê weke têngîna xwe ya vacî bîafîrînerî dide dîyarkirin, wê hîmê vê têngîna bi wateyê û vaca wê ya aqil re jî êdî bide dîyarkirin. Li vir, dema ku mirov di vê çerçoveyê de li têngîna vacê dihizirê, di çerçoveya vê têngîna kirde û gotinê ya li ser darêjka wê re de weke ku vac xwe di rewşekê de xewr dike, mirov wê kifş dike. Dema ku mirov têngîna kirde û gotinê bi darêjkê re di vê çerçoveyê de lê dihizirê, bi awayekî xwezayî, êdî dihê aqilê mirov ku mirov bipirsê ku ka vac çî ya û ne çî ya. Li vir, êdî ev jî, weke pîrseka ku mirov di çerçoveya aqil de ku li wê dihizirê ya.

Dema ku me li jor, bi dahûrkirina gotinê û hewldana fahmkirina koka wê re ku me hanî ser ziman, me bi wê re kifşkir û çawa di çerçoveyekê de di ahengekê de li hevdu û ji hevdu afirandina bi wan re û li ser aqil û pêşketina aqil re bûya. Ev jî, êdî weke têngînekê xwe li vir bi fahmkirinê re dide dîyarkirin. Têngîna gotinê, dema ku mirov li wê dihizirê, mirov bi gotin û kirdeyê re ne vacê, mirov darêjkê her wusa bi çerçoveya wê ya ku diafirê û ankû afirî û hwd re, kifş dike. Di vê çerçoveyê de çerçoveya darêjkî, ku hebûna gotinê û bi wê re ya kirdeyê dide dîyarkirin, wê di vê çerçoveyê de têngîna ahengî bîafîrîne. Yanî, di çerçoveya levkirinê de wê hewl bide ku bide dîyarkirin. Li ser rêzkirina gotinan re ku me li jor bi dahûrîya gotinan re hanî ser ziman re, me ev yek bi awayekî vekirî di xate pêşketina wê ya gotinî û hwd de, li ser pêşketina deng û salixkirina wê re dît. Her wusa, di vê çerçoveyê de wê weke aliyekî giring e ku mirov li vir wê werêne ser ziman bê. Deng, wê di çerçoveya têngîna afirandinê de weke ku xwediyê deronîyeka afirandîna ya bi aqilê wê re bê. Her wusa, dema ku mirov li rengê dengê û her wusa afirandinê li ser gotinîya wê re ku dihên û dibin, ku mirov li wan dinêrê, her wusa mirov bi awayekî xweza digihîjê vê têngînê bi rengê pêşketina wê ya bi dîrokê re. Minaq, emê ku li **jêr** hinekî din jî bi berfirehî li ser wê bisekin in, têngîna dengê 'w', wê di çerçoveyaka ku wateya 'danaşîna bi têngîna 'wa' û ankû 'we' xwe dihêne ser ziman, li ser vê têngînê re wê têngîna 'war' were ser ziman. War, nave niştîmana ku bi komî mirov aîdî wêderê ya û li wir dijî ya. Her wusa, gotina war, temenê gotina 'niştîman' diafirîne di çerçoveya jîyane komî a civatî û her wusa ardnîgariyê de. Piştî li ser gotina war re ku ji gotina war hatîya derhanîn nave 'welat' û ankû 'walet' a. Ev jî, nave sazûmana niştîmanî ya avakirî ya. Her wusa, gotina 'war' ku weke nave ardnîgarîya wan, bikardihênin, mirov wê didema hûrîyan de jî bi rengê 'war' û ankû 'aware' û hwd kifş dike. 'War', têngîna hebûnîtiyê bi xwe re dihêne ser ziman. 'Tiştê ku li jîyanî heyî' û ankû hebûna li jîyanê heyî û dijî, bahse wê dike û wê dihêne ser ziman. Bi kokî têngîna 'wa' û ankû 'we', wê her wusa temenê danaşîna hebûnîtiyê bi şenberîya wê ya li jîyanê ku heya û dihê dîtin re bide nîşandin. Hinekî bi awayekî din e tawandina gotina 'wa' re, wê gotina 'wê' derkeve li hole ku bi heman rengî wê hebûnîtiyê dide nîşandin bi reng û awayê têngîna zayendî ya mêmî. Têngîna gotina 'wê', bi têngîna zayendî re bahse hebûnaka zindiyî ya mêmî dike. Ev têngîna 'mêmî' jî çî ya û ankû kî ya, minaq, 'jin', 'keç', 'dayik', û hwd a. Ev rengê zayendî a bi têngîna gotinên weke 'jin', 'keç', 'dayik', û hwd re, weke têngîneka afrînerî ya jîyanî ya. Her wusa, di vê çerçoveyê de xwediyê wateyekê ya.

Em dive ku hinekî din jî li ser gotina ‘wa’ û ankû ‘we’ re bidomênin. Ev gotin, her wusa, weke gotinaka bitêgînî ya giring û hîmî ya di kurdî û dengîya wê de. Her wusa, dengê ‘w’ yê, weke dengê ji destpêka xwe ku stûr û dirêj ji qiriqê derdikeve ya. Piştîre bi tawandina wê re bi rengê ‘we’, ‘wê’, ‘wî’, ‘wî’ û hwd re, xwe dide dîyarkirin. Di vê çerçoveyê de dengê ‘wa’ yê her derketina wê ya bi awayekî tawandî, wê rewşekê, awayekî, tişteki û ankû hebûnekê û hwd bi xwe re salix bike weke ku bi deng, rewş, awa û hebûnîyên bi deng û gotinên din re dibê.

Têgîna dengî, li vir, li ser wê sekinin û fahmkirina wê giring a. Her wusa, mirov dikarê bi wê re her wusa rastîya wê baş bi têgîna zimanî re fahm bike. Deng, wê di çerçoveyeka ahengî ya bi zimanî re xwe bide afirandin. Her wusa deng û awayê dengê, di çerçoveya zimên de, hertimî wê bîrhanînekê di mejîyê mirov de bide çêkirin. Her dengê tûpekê, di mejîyê me de bi hezaran û sed hezaran deng û gotinîyên ku bi wê re hatina salixkirin û qaydkirin hena. Di vê çerçoveyê de her deng, weke çerçoveyeka hebûnî ya hîmî ya. Di vê çerçoveyê de dive ku mirov cardin li vir têgîna xêvê bibîr bike. Xêv, di vê çerçoveyê de weke têgîneka hîmî wê gelek tiştan bi me bide gotin û vegotin. Ji ber ku xêv, her wusa, wê qaydkirinê û hwd, di xwe de dike û dide kirin. Xêv, her wusa, dema ku mirov bahse tîpê, û li ser wê bi hezaran û sed hezaran dengên qaydkirî dike, her wusa weke têgîneka hîmî yaw ê xwe dide dîyarkirin. Divê çerçoveyê de her tûpek, xwediyê awayekî pêşketinê ê di xêvê de ya. Di vê çerçoveyê de hemû dengên di xêvê de bitomarî ku hena, wê her wusa xêv wan di çerçoveya xwe de êdî karibê bi awayekî afrîner bi mejîyê me re bikarbêne. Ya ku vê dide bikarhanîn jî, têgîneka ku mirov digirê û bi wê re dide bi çerçove kirin a.

Her wusa têgîna xêvê û ya tîpê, mirov dikarê ji vê aliyê ve bi hevdû re jî li wê bihizirê. Bi hevdû re, hinek têgînên ku werênina ser ziman jî hena. Xêv û tîp, tehera di nava wan de di vê çerçoveyê de dive ku mirov werêne ser ziman ku weke aliyekî din ê giring ê ku mirov wê kifş bike û werêne ser ziman a. Têgîna tîpê, bi dengê wê yê bi wê re, her wusa xwediyê awayekî darêjkî a bi xwe re ya. Deng, di vê çerçoveyê de ew rewşa wê ya morfolojikî, wê bi rengê salixkirina wê re êdî xwe bide dîyarkirin. Li vir, tîp, her wusa, dema ku mirov li wê dihezirê, mirov bi wê re kifş dike ji ya ku em dizanîn pirr zêdetirî xwediyê heyîn û hebûnekê ya. Mirovekî ku hîç di di derbarê tîpê de ne xwediyê zanînê bê, wê bi dengê ku bi wê re derdixe re wê tenê tîpê bi rengê werêne ser ziman. Lê ev, yekdengîya ku em bi wê re hewl bidin ku bi wê re tîpê werênina ser ziman, wê nikaribê rastîya dengê tîpê û zanîna wê werêne ser ziman. Her wusa, li vir, dive ku mirov, bi têgîna xêvê re li têgîna tîpê û ya dengê wê bihizirê. Her wusa êdî bi wê re mirov wê rastîya wê ya pêşketî ya bi girtinîya xêvê re kifş bike. Di vê çerçoveyê de dengên tîpî, her wusa, weke awayekî têgînî wê xwe bidina dîyarkirin. Her tûpek, weke çerçoveyekê ku bi wê re ji awayekî hesanî ber bi tevliheviyekê de pêşketina xwe dide Kirin, xwediyê tehera pêşketinê ya bi demê re li ser hebûna xêvê re. Ew dengên xêvî, ku bûna, wê ew tîp, ji wan re weke mifteya bingihînî bê. Di vê çerçoveyê de dema ku mirov li xêvê bihizirê, her wusa ji vê aliyê ve jî, mirov dikarê wê werêne ser ziman. Têgîna xêvê, her wusa, bi çerçoveyekê re mirov dikarê werêne ser ziman. Di vê çerçoveyê de tîp, weke awayekî ku di temenê wê de ya. Qaydkirinên ku bûna bi gotinî û hwd, li ser wê re di xêvê de bûna û hena. Xêv, wan di vê çerçoveyê de êdî bixwe re digrê û diparêzê. Li ser wan re jî, êdî mejî di xwe de dihezirê û hizirkirinê pêş dixê.

Em li vir hinekî din jî li ser têgîna tîpê ya bi xêvê re bidomênin. Ji ber ku ev yek, bo fahmkirinaka rast wê weke hewceyîyekê bê. Di vê çerçoveyê de dive ku mirov werêne ser ziman ku têgîna tîpî, ku mirov hûr û kûr bi wê re dihezirê, mirov bi wê re çerçoveyekê kifş dike. Her wusa, di vê çerçoveyê de, ne dengê gelek deng hena. Ya ku wê bihîm dike, bi demê re bi girtinên bi demê re ên di xêvê de na. Tehera di nava xêvê û tîpê de di vê çerçoveyê de ku bi demê re dive, di çerçoveya pêşxistina pirr-dengîya ku weke çerçoveya wê ya. Her wusa,

salixkirina wan jî, weke awayekî aqil û ankû weke ku di kurdî de dihê ser ziman bi gotina 'hiş' û hwd re dihê ser ziman.

Têgîna xêvê, di vê çerçoveyê de dive ku mirov werêne ser ziman ku weke aliyekî giring ê di vê temenê de ya. Her wusa, dengêkî tîpî, dema ku mirov li wê dihizrê, weke ku me bi tawandina gotinan re hanî ser ziman, weke minaq bi 'wa' re ku tawandinên wê dibin, weke 'we', 'wê', 'wî', 'wî' û hwd bi gelek rengên din re wê tawandina wê dengê tîpî di xêvê de qaydkirî wê hebe. Her dengêk, dema ku bû û bisalix bû, wê têgîna wê ya hişî û piştî zanîna wê biafirê. Êdî li ser wê re li dûv wê, afirandin û tawandinên nû wê bibin. Ev, weke rewşeka zincirî ku êdî hertimî xelek û bi xelek ku lê zêde dibin, wê bê dîtin.

Çerçoveya dengê tîpî, di vê çerçoveyê de weke çerçoveya giring ku mirov dive ku di serî de weke çerçoveyeka hîmî wê kifş bike û werêne ser ziman a. Piştî li ser wê re jî, êdî her wusa, her wusa bi rengên din ên wê yên pêşketî û hwd re wê werêne ser ziman. Çerçoveya salixkirinê, her wusa, wê bi têgîna zelalkirinê û hwd re xwe bide dîyarkirin, Di vê çerçoveyê de têgîna salixkirinê bi têgîna wê ya zelalkirinê re, di xêvê de li ser tîpê re bi dengê wê yê ku derketî û herî qaydkirin re wê xwe bide dîyarkirin.

Her wusa, têgîna tîpê, di vê çerçoveyê de dema ku mirov li wê dihizirê, hin bi hin mirov wê bi kûrahîya wê re kifş dike. Çendî ku mirov bi wê re hûr û kûr dike ku herî û dahûr bike û hewl bide ku fahm bike jî, mirov êdî pêde diçê û bi fahmkirina xwe re hertimî pêde diçê. Deng, her wusa, di vê çerçoveyê de bi vê fahmkirin û pêdeçûnê re jî, mirov fahm dike ku ji ya ku em di derbarê wê de dizanîn, ji wê zêdetir bi wê afirîya û heya. Her wusa, em bi dengî dive ku tîpê, xêvê bikina binê wê de û li ser tîpê re êdî di wê re hûr û hûr bi dahûrkirina xwe re pêde herin. Ya ku wê êdî hin bi hin bi dengî kifşkirinan û fahmkirinan bi me re bide çêkirin, wê ev bê. Ev jî, weke aliyekî têgînî ê dengê yê bi tîpê re ya.

Dengê tîpê, her wusa dengêkî salixkirî ya. Her têgîn, piştî salixkirina wê bû û pê de, êdî weke têgîneka xwûdawend digihîjê qûdretêka afrînerî ya bi xwe re. Her wusa, giringîya salixkirinê ya bi hiş re, di vê çerçoveyê de giringa ku mirov li ser wê bisekinê û wê di vê çerçoveyê de hilde li dest. Tehera têgînî ya bi fahmkirinê û her wusa rewşa deng ya bi tîpê re ku me hinekî li jor hanî ser ziman, di vê çerçoveyê de xwediyê awayekî pêşketî ê bi dîrokê re na. Em dema ku bahse dîrokê û pêşketina dîrokê dikin, em dizanîn ku bahse wê asta pêşketina xwe jî dikin. Her wusa, têgîna fahmkirinê, piştî ku pêşket û pê de, êdî hin bi hin li ser wê re aqil pêş dikeve. Aqil, ew hişkirina bi salixkirinê re ya. Piştî ku ew salixkirin bû û pê de, êdî hin bi hin wê tîrîtî bi wê re bi demê re bibe. Li ser wê re jî, êdî hin bi hin wê afirandin di nava wê de bibe. Afirandinên ku di vê çerçoveyê de li ser wê salixkirinê re dibin, wê êdî wê rengê pêşî ê salixkirî ji xwe re bikina hîm û bingeş û her wusa temen û li ser wê re êdî bidest biwatekirina xwe bikin. Salixkirin, bi lingekî xwe biwatekirin a. Lê bi lingê din ê wê jî, her wusa, ew afrînerîya bi dengî a ku êdî li ser wê re diafirê ya. Ew, piştî ku bû, wê bi darêjkî awa bistêne. Li ser wê re kirde biawa bibe. Piştî ew kirde, wê têgîna gotinîya xwe bi şenberîya xwe re pêş bixe û werêne ser ziman. Kirde û gotin, her wusa, di çerçoveyekê de bi têgîna darêjkî re dive ku mirov wan bi hevdû re hilde li dest. Li ser wê zelalkirina wê ya bi hevdû re bi ku şenberî û hwd, êdî wê temenê bi watekirina li ser wê re biafirîne. Lê bi watekirin, wê bi sere xwe weke pêvejoyeka din ya bi fahmkirina bi hişkirinê ya li ser wê re bê. Ew jî, her wusa, ew kirde û gotinîya ku afirîya, bi salixkirina xwe re dikeve temenê wê de. Lê li vir, dive ku mirov vê yekê jî werêne ser ziman ku ew salixkirina bi kirde û gotinê re, wê her wusa li gorî rewşna jîyanî jî bê. Darêjka wê, her wusa wê vê yekê bide dîyarkirin. Êdî di vê çerçoveyê de bi çerçoveya têgîna 'fahmkirinê' de, hewldana bi dîtina wê darêjkê re jîyan derveyî, wê xwe bide pêşxistin. Yanî, li vir, di aslê xwe de, li ser têgîna navaroka wê darêjka kirdeyê ya gotinî re ew rewş pêş dikeve. Bi dîtina li ser gotinê re, di çerçoveya têgîna

lêhatiniyekê de ew têtîna kirdeya gotinê, wê bi wê rewşa derveyî re were salixkirin. Ev jî, her wusa wê êdî di vê çerçoveyê de hewldana têtîna bi rewşê re bi dîtina mejî re bide dîyarkirin. Ew 'têtîna derka derve' ku mirov bahse wê dike, mirov wê bi 'dîtina mejî' re bahse wê dike. Dîtina mejî jî, her wusa ew dîtina li ser wê kirde û gotinê re ku pêş dikeve ya bê.

Dema ku mirov her wusa li têtîna gotinê dihizirin, di vê çerçoveyê de mirov wê rastiye bi wê re kifş dike. Têtîna rewşê di vê çerçoveyê de bi wê têtîna kirde û gotinê re xwe wê werêne ser ziman. Ev jî, wê salixkirina rewşa derve û ya kirdeya gotinê bi hevdû re bê. Di vê çerçoveyê de bi darêjkî li ahengîya di nava wê rewşê û kirdeya gotinê de ku lêgerîn, wê her wusa temenê pêşxistina wê têtîna vacî ya ku wê piştî bi aqilê felsefîkî û hwd ku pêşbikeve bê. Ev jî, êdî wê bi demê re bê.

Li vir, levkirina di nava derka derve û her wusa kirdeya gotinê, wê weke aliyekî giring ku mirov li dive di çerçoveya mijarê de hilde li dest bê. Di vê çerçoveyê de mijara têtîna derka derva û kirdeya gotinê, wê her wusa, bi wê levkirina wan ya bi hevdû re ew ahenga ku di nava wan de ku ne bi nakok ku afirî û hwd, wê êdî di çerçoveya têtîneka wateyî de wê bide afirandin û hanîna li ser ziman. Li vir, ev pêvajoya levkirina rewşa derve û kirdeya gotinê, wê di temenê têtîliya gotinê û dîtina derve bê. Di vê çerçoveyê de çawa xwe bi hevdû re werênina ser ziman, her wusa di vê çerçoveyê de wê xwe bide dîyarkirin. Rewşa derka derve, bi wê dîtina xwe re, piştî ku bi gotinê û pê de, êdî weke nerînekê xwe dide dîyarkirin bi nerîne me re. Her wusa, di vê çerçoveyê de têtîliya di nava gotinê û rewşa derve de, weke rewşeka hinekî bi aloz jî ya ku dihê li berçavên mirov a.

Hewldana fahmkirina vê rewşa ku weke ku bi aloz jî, li ser ziman re û dahûrîya bi fahmkirina ziman re weke ku aliyekî wê yê giring dihê fahmkirin. Têtîna kirdeyê, li vir, dema ku mirov li wê dihizirê bi wê rewşê re, her wusa, têtîneka ku bi dîtina rewşê re dihê dîtina a. Têtîna bi kirdeyê ya hişî, wê weke hişê di derbarê rewşê de bê. Di vê çerçoveyê de jî kirdeyê ber bi rewşê ve têtîna fahmkirinê ya ku pêş dikeve, her wusa wê rewşê li ser wê darêjka kirdeyê re bi wate bike. Ya ku temenê wê bi watekirinê diafirîne, darêjka kirdeyê ya gotinê ya. Di vê çerçoveyê de pirr giring a ku mirov di vê çerçoveyê de bi têtîna kirdeya wê re zimên dahûr bike û werêne ser ziman. Fahmkirina bi wateyê ya bi şîroveyî û her wusa dahûrîya bi kirdeyî ya gotinê, wê di çerçoveya adilandîna li hevdû a bi hevdû re de wê rewşekê bi xwe re biafirênin. Li vir, dema ku mirov li wê dihizirê, her wusa mirov, bi kirdeya gotinê re, weke ku bi 'aqilekê bihişê ê ku heyî' re wê rewşê fahm dike. Di vê çerçoveyê de dema ku mirov dihizirê, ev pirs jî dihê berbîra me, ku dema ku mirov bi wê têtîna wê kirdeyê re wê rewşê fahm dike, gelo ew fahmkirinê dibê fahmkirinê ya rastî?

Têtîna darêjkê ya bi kirdeyî, li vir, weke temenekî dahûrî û fahmkirinê ya bo rewşê, Di vê çerçoveyê de dive ku mirov werêne ser ziman ku têtîna gotinê, her wusa weke têtîneka darêjkî ya bi hiş mirov wê fahm dike. Li vir, ev jî, dihê dîtina ku kirdeya gotinê, dema ku dibê, bi wê re mirov fahm dike û hwd, her wusa, dive çerçoveyê de watekirina ku bi nave rewş bi gotinê re li ser salixkirina wê ya bi gotinê re ku dihêkirin ku dibê, weke têtîneka rewşî ya ku dibê ya. Lê ev têtîna wateyî, her wusa şîroveyeka bi hiş a. Têtîna hatî bi gotinkirin a. Di vê çerçoveyê de salixkirina ku dihê kirin, her wusa, li ser ziman re ya. Têtîna bi gotina 'salixkirinê' re ku di çerçoveya fahmkirinê de dihê ser ziman bi rewş û xwezayê û hwd re, li ser têtîna 'bi watekirinê re' dibê. Di vê çerçoveyê de, ev jî her wusa dive ku mirov werêne ser ziman ku piştî ku me ew şîrove bi gotinê û zimanê û hwd pêşxist û pê de, ew weke şîrove û ankû hizreka bîaqil û hwd, dimêne. Di vê çerçoveyê de her şîrove û ankû hizir, piştî ku hatî û û bû û pê de, piştî çendî dikarê heman rewşa ku ji wê bûya weke wê werêne ser ziman? Li vir, ew şîrove û ankû hizir, weke aqilekî razber li hole ku hatî afirandin û ankû 'weke ku ji rewşê hatî derhanîn' dimêne. Li

vir, ya ku wê piştî di çerçoveya têtîna aqilî û felsefîkî de ku mirov li wê bihizirê jî, wê aliyek ji van aliyan bê. Çendî ku ew aqil, hat ser ziman, wê piştî ew aqil, 'tenê weke aqilekî' bimêne. Di aslê xwe dema ku mirov li vir, li têtîna vacê bigerihê, her wusa dive ku mirov di çerçoveya vê aqilê ku 'tenê weke aqilekî' dimêne, li ser wê re lê bihizirê. Vac, wê di vê çerçoveyê de li rastkirinekê bihizirê. Ev jî, weke rastkirineka li ser wî aqilî û hizirkirina wê re ya. Di vê çerçoveyê de çendî vac, têtîliya wê bi jîyanê re heya jî, weke pîrseka mirov di vê çerçoveyê de li wê rewşa wê bike ya.

Darêjk, weke rengê vaca xwezayê ya. Lê vac, têtîna ku bi aqil pêşketî ya bi aqil ku tenê li ser aqil re ya. Têtîna aqil, bi hizirkirinê re, weke wê dûnya ku em di wê de dijîn, di hundurê xwe de دنیا bi hizirî afirand. Her wusa, di vê çerçoveyê de bi hizirkirinê re xwe kûrkir. Di vê çerçoveyê de li gorî wê, xwe rastkirinê jî bû weke karekî têtîna vacê ya ku bi demê re êdî pêşket. Vac, li vir, têtîna ku li ser aqil re ku pêşketî ya bi wateyî ya.

Aqilê mirov, dema ku bi dest hizirkirinê kir û pê de, êdî hewldana fahmkirina hewirdora xwe bixwe re kir ku bike. Di vê çerçoveyê de bidest hizirkirinê û şîroveyê kir. Her wusa, li rewşê meyîzend û ew bi gotin kir. Ew bi gotinkirin, weke rengê bi navkirinê û ankû bi şîroveyê fahmkirina rengê pêşketina wê û hwd, wê êdî xwe bide dîyarkirin. Di vê çerçoveyê de li ser deng re hişkirin, li ser hişê re zanîn, li ser zanînê re aqil, li ser aqil re jî têtînen aqilî ên felsefîkî û hwd li dûv hevdû bi ast û pêvajoyî û hwd, pêşketin. Di vê çerçoveyê de pêşketina ku bi demê re êdî bû wê weke şîroveyê bê. Di çerçoveya wê de, em dema ku di hizirin, ew hizirkirina me, her wusa weke aliyekî wê yê têtînî ya. Di vê çerçoveyê de çendî ku şîrove û bi nav û watekirin û hwd pêşket jî, wê êdî di wê çerçoveyê de bi ziman jî ahengek di çerçoveya afirandina bi gotinê, têtîliya bi hevdû ya zanînê bi gotinê û hwd wê pêşbikeve. Ev rengê pêşketina aqil, wê ku dem bi dem xwe bide dîyarkirin û pêşxistin, wê li ser ziman re xwe bide dîyarkirin. Ziman, weke pêşnûmaya wê pêşketina bi aqil a dem bi dem ya bi ast û pêvajo ku pêşket bê. Di vê çerçoveyê de ziman, weke rengê wê jî bê. Têtîliyên bi gotinê ên zimanî ku bi hevdû re, her wusa afirandina gotina bo salixkirin û hanîna ser ziman û hwd, wê weke renekî wê yê pêşxistinê bê. Çendî ku aqil bi ast û pêvajoyî bi demê û dîrokê re pêşket û pêşde çû jî, wê bii heman rengî bi wê re di ahengekê de ziman jî bi zanîna xwe re di nava xwe de wê pêşketinê bide çekirin û adilandinekê bi xwe re di jîyanê de li ser fahmkirina mirov re bi xwe re bide afirandin. Di vê çerçoveyê de rengê aqil, wê ziman bê. Lê ziman, weke rengê aqil, êdî mirov dikarê weke zêhn û jîra têtînî ya bi aqil ya ku bi demê re û bi aqil re pêş dikeve jî werêne ser ziman. Divê çerçoveyê de têtîna zêhnî xwe li ser rengê pêşketina zimanî re bi aqil re dide dîyarkirin. Têtîna aqil, zêhn û ziman, di vê çerçoveyê de weke têtîneka dîrokî ya ku rengê pêşketina aqil û ziman bi hevdû re jî ku dide nîşandin a.

Şîroveya aqilî, her wusa, dive çerçoveyê de dema ku mirov li wê di hizirê wê aqilekî di çerçoveya aqil, zêhn û ziman de bide me. Şîrove, rengê wê yê ku bi afirîna wê re derdikeve li hole, di vê çerçoveyê de dide dîyarkirin. Hizirkirina bi dîrokê re di vê çerçoveyê de giringa ku mirov li wê bihizirê. Her wusa di vê çerçoveyê de dive ku mirov vê yekê bi awayekî vekirî werêne ser ziman ku têtîna aqil û zêhn, wê her wusa, ziman weke awayê xwe yê pêşketî jî bidina dîyarkirin. Bo vê yekê, pîr giringa ku mirov dikarê ziman weke têtîneka jîrî ya bîaqil jî ku werêne ser ziman. Ziman, di vê çerçoveyê de rengê zêhnê û pêşketîya wê jî ya. Dema ku mirov li dîrokê û pêvajoyên pêşketinê ên bi aqil û hwd re ku li wan dînerê, di vê çerçoveyê de mirov digihijê têtînekê. Di vê çerçoveya pêşketina bi dîrokê re, mirov bihizirê û werêne ser ziman jî, mirov wê karibê werêne ser ziman ku çendî ku pêşketin bi hişkirin û pêşketina aqil re bû, wê her wusa êdî bi wê re ziman jî xwediyê renekî pêşketinê ê bi demê re bê. Yanî, li vir, mirov wê yekê bi awayekî vekirî kifş dike ku aqil, zêhn û ziman, weke têtîneka ku dîrokî ya ku bi hevdû re

pêş dikeve ya. Em dive ku di vê çerçoveyê de dîrokê binerin. Dîrok, di xate wê ya pêşketî de wê gelek tiştan bi têngînî ji me re bibêje. Dîrok, weke ku ji nave wê jî tê, ji 'dî' û 'rok'ê tê ya ji ya ku bi dîtînî hatî dîtîn û fahmkirinê tê. Ya ku hatî jînkirin li vir bi wê re bi wate dibe. Di wateya gotina dîrokê de di vê çerçoveyê de mirov digihijê wê têngîna bi dîtîn û jîyankirinên ku bûna û li şûn me mana na. ..

Em li vir, hinekî din jî bi dîrokê re bahse pêşketina wê ya bi aqil re bikin. Ev yek, her wusa weke aliyekî giring ê ku mirov dive ku fahm bike ya. Li ser vê têngînê re, wê hinek fahmên di derbarê pêşketina ziman de jî xwe bidina dîyarkirin. Têngîna aqil, bi dîrokê re pêşketina wê, her wusa, weke aliyekî giring ê ku êdî pêşkeve ya. Aqil, rengêkî dîtînê bi xwe re salix dike. Her wusa bi aqil dîtînê re mirov dibînê. Hemû pêvajoyên bi hişkirinê û aqil ku pêşketina ku ji nava mejî werina derxistin û xêv ji hole winda bibe, wê mirov weke zindiyekî nikaribê bi dîtina xwe re kifş bike û bibînê. Wê weke ku kor û bêçav bibe wê lê were. Her wusa di vê çerçoveyê de dive ku mirov werêne ser ziman ku dema ku mirov dihizirê, mirov wê yekê kifş dike ku 'mîrov, bi aqil dibînê.' Bi aqil dîtina mirov, wê aliyekî wî yê mîrovî ku bi wê xwediye aqila bê. Her wusa, têngîna aqil, li vir, weke têngîneka ku mirov weke çavikekê ku bi wê re û di wê re dibînê kifş dike. Yanî, bi gotinaka din, mirov li ser hişkirinê re dibînê. Di vê çerçoveyê de dema ku rewş ew bê, wê çaxê, giringîya ziman bi gotin û têngînên wê yên gotin û hwd re, hê giringtir û bi watetir dibin.

Em li vir, vê yekê dive ku baş û qanc fahm dîkin ku mirov bi aqilê xwe re dibînê. Her wusa, ew aqil jî, her wusa bi ziman re heya. Çerçoveya wê ya hanîna li ser ziman, wê bi ziman re xwe bide dîyarkirin. Divê çerçoveyê de dive ku mirov werêne ser ziman ku çerçoveya aqil a bi ziman ku heya wê weke çerçoveya zêhnî ya pêşketina mirov jî bê.

Çerçoveya zêhnî a aqil ku bi ziman, di vê çerçoveyê de mirov wê bi hiş re kifş dike. Her wusa, em li vir, vê yekê dive ku werênina ser ziman têngîna ziman, weke têngîneka hîmî ya. Ji bo aqil, ev yek wusa ya. Dema ku mirov li wê dihizirê, her wusa mirov vê yekê bi awayekî vekirî kifş dike. Mîrov, nikarê bêziman aqil werêne ser ziman. Her wusa, bêaqil jî, ziman pêşxistina ya bihişî nakê. Yanî, ji vê yekê ev derdikeve li hole ku ji navikê ve bi hevdu ve girêdayî na. Di vê çerçoveyê de giringîya ziman, dive ku mirov bi teybetî li ser wê bisekinê û wê werêne ser ziman. Bi têngîna ziman re dema ku mirov li ziman dihizirê, mirov wê bigihijê têngîna wateyê û her wusa zanîna wê. Li vir, dive ku mîrov ji vê rewşa pêşketina bi aqil ya bi ziman re, têngîna wateyê mirov wê baş fahm bike û werêne ser ziman.

Em li vir, dive ku vê yekê jî, baş fahm bikin û werênina ser ziman ku aqil, weke aliyekî giring ê zanînî ku mirov dive ku wê werêne ser ziman a. Têngîna aqil, di vê çerçoveyê de, dema ku mirov bi ya ziman re li wê dihizirê, di çerçoveya gotin û wateyîya wê de dibê xwediye wateyekê. Gotin û wate, her wusa, di vê çerçoveyê de dive ku mirov werêne ser ziman ku rengê pêşketina aqil a li ser ziman re didina dîyarkirin. Di vê çerçoveyê de têngîna bi gotinî ku li ser ziman re bi wateyê re dihê dîtîn û dihê ser ziman, di wateya têngîna ku dihê dîtîn û dihê hanîn a li ser ziman de ya. Ev jî, her wusa weke aliyekî zimanî ya. Lê li vir, ku mirov ji aliyê aqilî ve lê dihizirê, weke aliyekî aqilî jî ya.

Aqilê mirov, her wusa dema ku mirov bahse wê dike, mirov bi gotinan re bahse wê dike. Li ser gotinan re wê dihêne ser ziman. Çawa ku mirov li ser gotinan re dihêne ser ziman? Bi watekirina li gotinan û hwd re, mirov wê li ser gotinan re dihêne ser ziman. Di vê çerçoveyê de dema ku mirov dihizirê, bi gotinê re întîba di mejiyê mirov de çêdibe ku gotin weke têngîna ku bar dike ya. ..

Têngîna gotinê di vê çerçoveyê de dive ku mirov wê baş fahm bike. Dema ku mirov di çerçoveya têngîna 'wateyê' de li wê dihizirê, bi awa û rengêkî din ê xwe yê teybet re derdikeve li

ber me. Ev jî, her wusa weke aliyekî ku mirov di vê ku di çerçoveya têtîna wateyê de ku bi sere xwe hildana li dest û hewl bidin ku wê fahm bikin. Li vir, têtîna wateyê, bi gotina aqil re xwediyê temenê xwe ya. Têtîna wateyê, weke têtîneka ku bi aqil re li ser dîtina bi hişî ya bi gotinê a li derve re ku pêş dikeve ya. Yanî, li vir, wate, weke têtîneka derkî ya derveyî ya. Weke têtîneka ku “dihê hildan” a. Ji xwe, dema ku mirov bi gotinê jî gotina ‘wate’yê dihilde li dest, bi gotinê manaya “wa te” û ankû “ya ku tê (bîrê û ankû ‘tê bihişkirin’)” bi xwe re biwate dike. Ev têtîna ku ‘dihê hildan’ bi gotinê, em ji wê re dibêjin ‘wate’. Wate, di vê çerçoveyê de weke têtîneka dihê hildan bi nerînê re xwe biaqil û pêşxistina aqil re dide dîyarkirin. Her wusa, rengê pêşketina aqil ê bi felsefeyê, têtîna wateyê xweşik dihêne ser ziman. Têtîna wateyê, di nava felsefeyê de weke tiştêkî ku li wê dihê lêgerîn a. Lêgerîna felsefeyê, hinekî jî, di vê çerçoveyê de lêgerîna wateyê ya. Her wusa, hewldana fahmkirina wateyê ya. Hewldana fahmkirina wateyê, bi têtîna naskirin, salixkirin û fahmkirinê a bi derka derveyî ya di nava rewş û xwezayê û hwd re, pêş dikeve.

Li ser têtîna wateyê re dema ku mirov dihizirê bi pêşketina wê ya bi dîrokê re her wusa mirov bi wê re rastî dîrokek dirêj. Serdemên hizirkirinê hemû jî, weke serdemên bi watekirinê mirov dikarê werêne ser ziman. Her wusa, piştî ku hizirkirin pêşket û pê de, wê êdî aqil bi demê re pêş bikeve. Aqil, hişkirina bi têtîna ya. Dema ku mirov gotinekê bi rewşekê dike ku wê hilibijêrê û bêtê mirov wê, hinek rêgezna fonolojîkî û morfolojîkî bi têtîhiştinê li berçav bigirê. Di rewşa avakirina hevokekê de jî wê, mirov wê rêgezna li berçav bigirê. Çendî ku mirov li gorî wan rêgezan kir wê weke ku em têtînek bi vacî li berçav wê girtibê bê. Lê hertimî gotin û wateya wê ya salixkirî jî wê, di rewşê de wê, weke têtînek razber wê hebê. Wê, çendî ku wê, temenê salixkirina rewşê biafirênê bi hişkirinê nû wê, karibê têtînê nû jî di mejiyê me de bide **beriqandin**. Her wusa, wê piştî ew dengên ku dihên salixkirin û piştî weke hiş bi têtîna dibin, wê biaqil werina ser ziman. Dengên ku dihên ser ziman, di vê çerçoveyê de wê her wusa çerçoveya wê afirandinê bin. Mirov, dihizirê, her wusa, dema ku tiştêkî di li dora xwe wê çawa wê werêne ser ziman, çawa ku bertekek da nîşandin û hwd, wê weke rewşna ku di çerçoveya têtîna aqil de ku mirov werêne ser ziman a.

Piştî serdemên destpêkê hizirkirinê ku êdî mirov deng derdixe û wê dengê êdî weke ku salix dike, wê di çerçoveya darêjkkirina dengî de weke gotinê pêvajoya pêşketina wê bide destpêkirin. Piştî jî, li ser salixkirinê bi gotinê û hwd re wê aqil û bi wê re rewşên weke nivîsandinê û hwd wê pêş bikevin.

Salixkirinê bi gotinê re her wusa bi wateyê, di vê çerçoveyê de weke çerçoveya aqilê mirov ê bi gotinê bê. Wate, gotinê bi rewş û têtîna ku bi wê re dihêne ser ziman, di vê çerçoveyê de têtînê cuda bi wateyê cuda re ji wê diafirêne. Di zimanekî de hebûna tîpan, roja me de bi hijmarî dihê ser ziman. Her wusa, bi heman rengî a gotinan jî bi ferhengî û hijmarî dihê ser ziman. Lê her wusa di çerçoveyê de wan gotinan di çerçoveya hûnandin bi hevokî û hwd de, ji wê derxistina wateyê cuda, di vê çerçoveyê de dive ku mirov werêne ser ziman. Ev rengê aqil ê ku mirov wê bitêtîna kifş dike û dike ku werêne ser ziman, çend ku gotin weke ku ‘heman gotin’ jî bê, wê bi wateyeka ku lê ‘barkirî’ û hwd re wê were ser ziman. Têtîna wateyê, li vir, di vê çerçoveyê de bi têtîna aqil û pêşketinê û hanîna wê ya li ser ziman re xwediyê heyîn û hebûnekê ya.

Wate, li ser gotinê re bi awayekî nîrxî û şûbjeyî ku di çerçoveya lê gotinê barkirina bi têtîna û hwd ku bi wê re dibê, di vê çerçoveyê de weke aliyekî giring ê ku mirov li wê bihizirê ya. Têtîna wateyê, her wusa, weke têtîneka ku mirov li vir di vê çerçoveyê de lê bihizirê û wê fahmbike ya.

Hizirkirina li wateyê, wê bi têtîna hişî, mirov li ser aqil re bi we re di nava demê de bibe. Her wusa, li vir, dema ku mirov li ser wateyê dihizirê, mirov ji aliyekî ve wan zaneyên ku tenê

her tişt di wateyê de dîtina jî, mirov hinekî wan fahm dike. Rastî li vir, dema ku mirov li têngîna wateyê dihizirê, her wusa weke aliyekî giring ê têngîna ya. Rengê gotinê bi kirdeya wê re mirov dikarê di mejî de bi rengê gotinê û hwd re bisalixî werêne ser ziman. Lê ya wateyê, weke wê di wê çerçoveyê de nabê. Em li vir, di vê çerçoveyê de bi gotina wateyê werênina ser ziman ku tişt ku dihê ser ziman bi têngîna di çerçoveya têngîna wateyê bi heman gotinê re, dibe ku ji têngîna gotinê jî cudatir bê. Minaq, em hinekî li vir, bo fahmkirina vê rewş bi wateyê re baş fahm bikin bi mînaqî em pêde herin. Bi gotina 'ez rast dibînim' re têngîna dîtina tiştêkî dihê qastkirin. Ji vê gotinê tişt ku dihê fahmkirin jî, di wê çerçoveyê de ku mirov bi wê wateyê dibêje ku tişt ku dibîne bi rewşa ku heya re di nava ahengekê de ya û ankû weke hevdû ya. Her wusa, ji vê wate ya duyemîn jî, ew a ku "tiştêkî li ber xwe danîbê û lêbînerê û bêje 'ez rast dibînim. Ya, 'ez weke wê dibînim. Lê li vir, dema ku me gotin bi vî rengî gûharand û hanî ser ziman ku 'ez bi rastî dibînim.', hingî mirov li vir, bahse dîtina rewşekê li gorî têngîneka 'rast' ku dihê dîtina dike. Li vir, têngîna rastîyê çi ya, dîtbar û razber a. Di vê çerçoveyê de dema ku mirov li heman gotina 'ez bi rastî dibînim', hinekî weke wateya duyemîn jî, ew a ku di temenê ku bawer dike ku dibîne de dibêje ez vî tiştî dibînim. Li vir, têngîna ku bi wateyê hatîya lêkirin, her wusa li vir, razber e. Li gorî, têngînekê gotin hatîya bi watekirin û dihê hanî ser ziman. Ev têngî, şûbjektîf û razber a. Di vê çerçoveyê de, bêgûman, dema ku em li hevokên xwe bihizirin, em karibin hê gelek wateyên din jî, bi gotinê û hevokê li ser têngîna wateyê re derxin. Têngîna wateyê, herwusa, ne têngîneka şenber a ku em wê bi awayekî bi demê re di çerçoveya mayîndayî re wê werênina ser ziman a. Her wusa li gorî rewşê têngîna şûbjeyî yaw ê wateya ku bi lêkirinê û hwd re, hatîya lêkerkirin, dikarê biguharê. Min ji gotinê, ev rastî derxist, Lê mejiyê mirovekî din, dema ku lê bînerê, wê bi rengekî din, wateyekê û ankû wateyan derxe. Ev jî, dîtbarî û razberîya têngîna wateyê bi xwe re dihêne ser ziman.

Li vir, dive ku mirov vê yekê jî bi wateyê re werêne ser ziman ku têngîna wateyê, her wusa, dîtbarîya wê yak u heya, her wusa weke temenekî rewşî ê gûharîner ê bi dîtîna re ku bi wê re ya. Wate, hinekî jî bi dîtina mirov re mirov çawa salixkir û mana lêkir, di wê çerçoveyê de dihê ser ziman. Wate, têngîna nîrxî ya bi dîtina rewşê re ku bi gotinê dihê ser ziman a.

Di vê çerçoveyê de dive ku mirov werêne ser ziman ku wate, weke aliyekî wê yê giring jî. Her wusa wate dema ku mirov li wê dihizirê, bi rengê têngîna di çerçoveya têngînek armancî de hizirkirina li rewşê jî bi xwe re dihêne ser ziman. Têngîna wateyê ya bi 'armanc girtinê' re dema ku mirov li wê dihizirê, weke têngîneka aqilî ya ku dihê pêşxistin a. têngîna bi gotina 'armancê' re alî û mîla wê ne hatîya kifşkirin. Her wusa, lê dema ku bi gotina 'armancê' re li dawîya wê gotina '.. girtinê' dihê danîn, hingî weke mîl û alî hinekî hatîya dîyarkirin, lê ne bi tememî. Kengî, ku weke pêwîstîya gotina '.. girtinê' ku 'çi tê armanc girtin' ku hat kifşkirin û bersiva wê di çerçoveya gotina '.. girtinê' de hat dayîn, hingî wê bi tememî mîl û aliyê têngîna gotina armancê hatibê dîyarkirin.

Têngîna bi gotina 'armancê' re her wusa, weke têngîna wateyê ya bingîhîn û hîm a. Bi wê re dihê kifşkirin ku wê tiştêk were armanc girtin. Li er wê re jî, êdî wê çi were armanc girtin, wê di çerçoveya mîl û alî û hwd de li bersiva wê bê lêgerîn. Bersiv jî, her wusa, wê bi têngîna gotina wateyê re bê afirandina wateyekê li ser wê re ku bê pêşxistin bê. Di vê çerçoveyê de têngîna wateyê ya bi gotina 'armancê' re wê êdî bi zelalî were li hole û dîyarkirin. Di vê çerçoveyê de têngîna gotina 'armancê' bi wateyê bi zelalîya wê re ku di mejî de rûnişt, wê êdî bi wê re li dûv wê alî û mîl werina dîyarkirin. Ev, wê têngîna armancê ku temem bikin bin. Di vê çerçoveyê de bi gotina armancê re piştî ku çi tê armanc girtin û hwd, êdî wê di vê çerçoveyê de şenberî di wê wateya gotinê de wê biafirê.

Em vê yekê, li ser gotina ‘armancê’ bi zanîna ziman jî dikarin lê bihizirin. Her wusa têngîna armancê ya ‘armanc girtinê’ ji aliyê keseyetîyê ve jî ne dîyarîya wê yak u heya, ew jî, li vir, weke aliyekî ya. Minaq, ‘zelal, xwediyê wê armance ya, ku bixwêne û bibe dîrokzaneka dîroka zimanê kurdî’. Li vir, dema ku mirov li gotinê dihizirê, rengê armanc girtinê ê gotinê kifş a. Her wusa ya ku wê armancê didêne berxwe jî, her wusa kifş a, ew jî zelal a. Her wusa, armanca zelalê jî ew a ku bixwênê û bibe dîrokzaneka dîroka zimanê kurdî. Li vir, têngîna armanc girtinê xwe bi gotina ‘bûyîna dîrokzaneka dîroka zimanê kurdî’ re dihêne ser ziman. Ev armanc, wê li pêşîya Zelalê bê. Zelal, wê bixwêne û wê piştîre bi xwedîna xwe re bizane bibe û wê bê dîrokzaneka dîroka zimanê kurdî. Têngîna bi gotina ‘armancê’ re bi têngînî xwediyê wê zelaliyê ya ku kî wê armancê didêne li pêşîya xwe ku bêne li cih. Bi wê re jî, armanc çi ya, ew jî ew a bûyîna ‘...dîrokzaneka dîroka zimanê kurdî’ ya. Ya ku wê armancê didêne pêşîya xwe jî şenber a, zelal a. Li vir, têngîna armancê ya di hundurê wê de bi kîrinê ku wê were kîrin, her wusa têngîna wateyî ku li gotinê hatîya kîrin a. Li vir, dema ku mirov di çerçoveya têngîna wateyê de li wê dihizirê, her wusa di vê çerçoveyê de mirov wê rastîya wê bi wê re bi gotina wateyê re kifş dike. Bi gotina wateyê, weke gotina ‘armancê’ ku ‘weke gotinaka hîm’ î ji wê têngîna bi hevoka bi rengê ‘zelal, xwediyê wê armance ya, ku bixwêne û bibe dîrokzaneka dîroka zimanê kurdî.’, dide dîyarkirin. Di vê çerçoveyê de wateya gotinê, ku gotina ‘armancê’ dike navarok û hîm, wê li ser wê re êdî bihizirê. Her wusa, kengî ku Zelal, bû dîrokzanek dîroka zimanê kurdî, wê hingê ew armanca wê hatibê li cih. Di vê çerçoveyê de têngîna bi gotina armancê re wê weke têngînek wateyî ya ku li gotinê hatîkîrin bê. Ev wate, wateyeka ku hatî çêkîrin a çêker a. Têngîna wateyê, di vê çerçoveyê de wê xwe bide dîyarkirin. Her wusa, têngîna wateyê, têngîna armancê ji xwe re weke kirdeya dihêne ser ziman. Çerçoveya têngîna armancê, wê kirdeya gotina wateyê ya di vê ware de bê.

Li ser ziman re me hinekî li ser bahse têngîna gotinê kiribû. Her wusa, me ji zimanê kurdî gotinên kin û kort ên dutîpî û sêtîpî hildabûn li dest. Bi wê re jî, me hanîbû ser ziman ku di kurdî hemû be’êjeyên dutîpî dikarin bi kirdeyî û wateyî werina xwandin. Her wusa, temenê vê bi pêşketîna ziman ya destpêkê re heya. Di vê çerçoveyê de dema ku mirov dihizirê û hewl dide ku wateya gotinê werêne ser ziman, her wusa li ser dahûrîya wê re, weke ku di kurdî de ku mirov dikarê bike bi du rengan mirov dikarê gotinê ku weke gotinên mazin û dirêj hilde li dest û ji wê bêjeyan ku weke bêjeyên kin û kort ku mirov wan werêne ser ziman wê derxe. Her wusa em li vir, bi awayekê gotinê pêşî re li ser têngîna kirdeyê re mirov diçê û bi wê re wê kifş dike û dike ku werêne ser ziman. Ev jî, bi awayekî weke minaq gotina “zanibê” em hildina li dest. Em ku bi awayekê ji hevdu felişendinê ku em gotina ‘zanibê’ ji hevdu bifelişênin, wê ji wê bi rengê ‘za-ni-bê’ wê sê kite xwe bidîna dîyarkirin. Em dikarin van kiteyan bi wate bikin? Herê, em dikarin bi wate bikin. ‘Za’, wateye bûyîna zarokê ji dayikê re û ankû ku ji sawaleka mê re çêlik were dûnyê re tê bi karhanîn. Bi rengê “za ya”, hevoka wê dihê avakirin. Bi teybetî, di nava kurdan de, hevoka ‘za ya!’, ji bo bûyîna zarokan ji dayikê re kêmkî dihê bikarhanîn. Bi pirranî bo bûyîna çêlikên sawalan dihê bikarhanîn. Minaq, ‘çêlekê za ya’, ‘meha me za ya’, haspê me za ya’ û hwd. Bi vî rengî dihê bikarhanîn. Her wusa têngîna bi ‘ni’ re jî dihê dîtin ew a ku di temenê ne pejirendinê de xwe dide dîyarkirin. Her wusa bi hevoka kort û piçûk weke ya ‘za ya’, mirov dikarê bi ‘ni’ re hevoka ‘ni ya’ bi kortasî ava bike û werêne ser ziman. ‘Ni ya’, di wateya tuna de jî dihê bikarhanîn. Her wusa hinekî wateyên din jî mirov ku lê bihizirê dikarê derxê. Di vê çerçoveyê de di dewama wê de ‘bê’, dema ku mirov li ‘bê’ dihizirê bi heman rengê mirov dikarê werêne ser ziman. ‘Bê’, bi sere xwe wateya ‘bûyînê’ û ‘ya bê wê nabê’ dide me. Her wusa, Her wusa wateya ‘hanînê’, ‘hanîna li cih’, û hwd dide me. Di wateya bêjekirinê de jî xwediyê wateyê ya. Her wusa gotina ‘bêjê’ yê bi heman rengî wate dengê xwe ji wê digrê. Bêjê’, bi kiteyî jî ‘bê’

û 'je' dibe. Bê dikeve wateya gotinê di wê de û her wusa 'je' jî, dikeve wateya 'jê hanîna ser ziman' de. Yanî gotina bêja dibê xwediyê wateya 'ji wê bên ser ziman.' ..

Her wusa, em li vir, dîsa vegeirihîna ser gotina xwe 'bê'. 'Bê', rengê tawandinê ê ji 'ba' ku ber bi 'be' û piştî ber bi 'bê' û hwd de. Gelek rengên din ê wê yên tawandinê weke 'bû' û hwd hena. Di vê çerçoveyê de ev xwediyê 'bûyîn' û hwd de ya. Yanî dihê bi wate kirin. Ev li ser rengê felişendina ji hevdû a gotinê ya bi kiteyî bû. Bi gotinên kurdî re mirov dikarê vê yekê bi vî rengî bike. Lê her wusa em dikarê bi vê rengî jî li ser kirdeyê re jî ji hevdû bi derxistina kirdeyên wê ên gotinê re werênina ser ziman. Minaq, li ser kirdeyê re 'zanibê', wateya gotinên bi kirde û wate ên weke 'za', 'zan', 'zani', 'zanib', 'an', 'ani', 'anibê', 'an i bê', 'nibê', 'bê' û hwd, mirov dikarê ji wê derxê û kifş bike. Her wusa, ku mirov hinekî din jî li ser wê re kûr here, mirov wê bi kirdeyî bigihîjî hinekî wateyên din jî bi van gotinên bi kirde û wate ên di hundurê wê de ku li ser kirdeyê re me hebûna wan di wê de kifş kir. Di vê çerçoveyê de dive ku mirov vê yekê bi teybetî werêne ser ziman ku têngîna ziman, her wusa di vê çerçoveyê de xwediyê awayekî giring ê ku bi xwe re ya. Li vir, di herdû rengên hewldana fahmkirina gotina 'zanibê' de, me dît ku dema ku em bi iteyî ji hevdû bifelişênin jî, kiteyî ku em jê derxistin em dikarin bi kirdeyî û wateyî wan hildina li dest. Her wusa ev rengê fahmkirina li ser gotinê re, weke rengê fahmkirinê jê ji gotinê û ji awayê gotinê ku bi wê afirîya ya. Her wusa, di vê çerçoveyê de bi awayekê din jî, em li wê hizirin û li ser kirdeyê re jî, me bi heman rengî gelek gotin bi kirde û wateya wan re ji gotin bi derhanîna li hole re kifş kirin. Di vê çerçoveyê de, ev dide nîşandin ku ji aliyê gotinê û hebûna wê ya bi tîpî ve bê û her wusa bi têngîna navarokê ya bi kirdeyî û hwd ve, mirov dikarê ji wê kifş bike. Ev rewş, bi herdû aliyên wê ve jî, di çerçoveya bi watekirinê re weke teybetîyek hîmî ya kurdî ya.

Di vê çerçoveyê de, em dema ku li ser gotinê re dihizirin, em dibînin ku zimanên weke zimanê kurdî, her kiteya wê weke gotinaka bi darêjkî, kirdeyî û wateyî xwe dide dîyarkirin. Yanî, bi watekirin, weke tişteki esas ê di vê çerçoveyê de ku dihê dîtin a. Em dive ku di vê çerçoveyê de hinekî din jî li ser gotinê û rastîya gotinê re bihizirin û hwd bidin ku wê werênina ser ziman. Ji ber ku ev weke aliyekî giring a. Dema ku em hewl bidin ku wateyê fahm bikin, weke hîmekî wê fahmkirina gotinê bi kirde û darêjka wê re jî, wê giring bê.

Di vê çerçoveyê de em hinekî jî di kurdî de li ser gotinên du wateyên vajî hevdû ku dikarin bidina me bihizirin. Di vê çerçoveyê de weke aliyekê giring ê gotinê ku li vir mirov vê yekê baş fahm bike. Bi teybetî rengê tawandina gotinê ku minaq ji 'ba', ber bi 'be' û piştî ber bi 'bê' û hwd de ku dibê, ji awayê tawandinê ê "bê", wateyên vajî hevdû jî mirov dikarê derbixe. Minaq, 'bê' dikeve wate 'bûyînê' de. Lê heman 'bê' bi rengê xwe yê ku heyî re dikeve wateya 'bê' de ku wateya 'nebûnê' bide me. "Bê wê nabê", gotinaka aliyê wê ku vajî aliyê herênî ya. Her wusa heman hevokê bi aliyê herênî de "bê wê dibe". Her wusa, li vir, wateya herdû gotinan ji ji hevdû cûda ya. Gotina pêşî ya "bê wê nabê.", yanî dikeve wateya heta ku ew(kes) newê wê nebê dihêne ser ziman. Lê bi awayekê "bê wê dibe", her wusa dikeve wateya "bêja wê, wê bibe." Weke ku kesekê duyemin ji yê yekemin re dibêje ku ji mirovekê sêyemin re bibêje ku wê ev tişt bibe. Li vir, dihê dîtin ku di hundurê gotinê de 'bê' dikeve cihê gotina 'bêje' de jî. Her wusa, li vir, bêje 'bê', bêtî ya ku wê temem dike ya 'je' dikarê wê wateyê bi xwe re bide û werêne ser ziman. Ev di vê çerçoveyê de ya. 'je, dema ku bi bêjeya 'bêje' re dihê cem hevdû, têngîna 'jê hanîna ser zimanê dihêne ser ziman. Di wê hevoka li ser ya 'bê wê bibe' de hewceyî bi têngîna 'je' gotinê ne hatîya dîtin. Ji ber çî ev wusa dibe? Ji ber ku ev têngîna bi 'je', her wusa weke têngîneka bêjeyê bi rengê 'bêje' hem dike nav û hem jî dike têngîneka gotinê ji jê. Di vê çerçoveyê de, di hundurê gotinê de, her wusa '...je' ya tememker, her wusa weke gotinaka aqil ya dirêj, gotina 'bêje' yê hem dike nav û hem jî dike têngîneka ku wê dengê dihêne ser ziman a. Yanî, weke gotinaka 'nav',

wê bêalî dike. Lê bi 'bê' tenê re, gotin bialî ya û her wusa di wê çerçoveyê de kirdeya ku xîtebî wê dike jî di wê de kifşa. Di sere yê ku dibêje 'bê wê bibe' de, hertişt zelal a. Tenê, weke agehiyekê wê dide gotin bi rêya yekî din ê duyemin ji yê sêyemin re ku ne li wir amede û sekinî ya. Her wusa, dive ku mirov vê yekê bi teybetî werêne ser ziman ku hema bêja giştîya rengê tawandî ê bi rengê 'bê' ku tîpên weke 'ê', 'î', 'û' û hwd, ku hena, dikarin weke wateya xwe ya rastarast ku didin, dikarin bi heman rengî û bi heman rengê avakirî bêî ku gûharandin di wê de were çêkirin, wateya vajî wê jî jê bê derxistin. Di vê çerçoveya rengê gotinê de her wusa, li ser gotinna re jî mirov dikarê werêne ser ziman.

Têgîna wateyê, di vê çerçoveyê de dive ku mirov werêne ser ziman ku weke aliyekî giring ê vê rewşê ya ku mirov dikarê wê kifş bike û werêne ser ziman. Têgîna wateyê, li vir, her wusa, dive ku mirov werêne ser ziman, weke aliyekî ku dikarê di vê çerçoveyê de afrîner jî bê. Yanî, bi renegekî din, li ser gotinê re pirr-wateyî her wusa dihê pêşxistin. Pirr-wateyî, dema ku mirov li wê dihizirê, bi du aliyan mirov dikarê wê werêne ser ziman. Yek li gorî, wateya pêşî mirov dikarê wê kifş bike. Ya din jî, li gorî kirdeyê gihiştina wateyna û hwd, mirov dikarê werêne ser ziman. Divê çerçoveyê de têgîna wateyê her wusa, weke ku me di kirdeya gotinên kurdî de hanî ser ziman ku çawa pirr-kirdeyî bi wan re heya, bi heman rengî jî bi têgînekê mirov dikarê werêne ser ziman ku bi wateyê re ev dikarê were kirin. Ev jî, bi rengê pêşketina aqil û her wusa şîrovekirina wê re giing a. Hinekî, rengê pêşketina bi ziman re jî, temenekî ji vê re bi xwe re bi xwezayî diafirêne û didêne ber me ku mirov dikarê li ser wê re êdî vê yekê bike.

Li vir, dive ku mirov hinekî din jî li ser gotinan, fahmkirina wan û her wusa têgîna wan re bimeşîn bo fahmkirin û gihiştina têgîna wateyê. Li vir, bi gotinê re hinekî fahmkirina gotinê, wê di têgîna wateyê de weke hîmekî bingihîn bê. Gotin, di vê çerçoveyê de bi awayê xwe yê ku em wê bikardihênin, her wusa xwediyê rewşa pirr teybet ên ku di wê de bi vêşarî hena. Her wusa rastîya gotinê, fahmkirina wê û kirdeya wê, salixkirina wê, wê weke aliyekî têgînê ê bi fahm ku temenê pêşxistina têgîna wateyê bê.

Li vir, di serî de gotin, her wusa çerçoveya wê ya têgînê bi giringîya wê re dive ku mirov bi aqilê wê re werêne ser ziman. Têgîna gotinê, her wusa, li ser kirdeyê re me hanî ser ziman. Em, hinekî ji vir bidomênin û hewl bidin ku wê werênina ser ziman. Emê li ser wê re piştî vegehihîna hanîna li ser ziman a têgîna wateyê. Ji xwe, her têgînîya kirdeyî ya gotinî ku em wê kifş dikin û dihênina ser ziman, weke fahmaka têgînî ya wateyî jî êdî temenê wê yê pêşketinê diafirêne. Têgîna pêşketinê, her wusa li vir, di vê çerçoveyê de li ser fahmkirinê re mirov dikarê bi ziman re werêne ser ziman.

Kirdeya gotina 'pêşketinê', her wusa bi xwe re weke ku mirov ji wê fahm dike, bi xwe re pêşdeçûyîna bi têgînê di hêne ser ziman. Her wusa, weke gotinaka mazin a. Em dema ku ji aliyê morfolojikî ve gotinê hildina li dest û hewl bidin ku wê werênina ser ziman, di wê de dengê 'ş' yê her wusa kifşkar derkeve ber me. Di wê de, xwe weke aliyekî dide dide diyarkirin. Lê em ku li ser kirdeyê re li gotina 'pêşketinê' dinerin, her wusa em bi wê re gelek rengên têgînê ên ku em dikarin bi gotin bikin jî ji wê fahm bikin. Bi rengê **'pêşketinê'** ku em gotinê hildina li dest, hemû fahmên ku em ji wê bigrin wê di çerçoveya têgîna wateyê de bin. Lê em hinekî jî li kirdeya wê bihizirin. Gotina, pêşketinê, em dibînin ku weke gotineka hevbeş ya bitêgînî ya. Her wusa, di hundurê vê gotinê de ji ya ku em dizanin zêdetir heya. Em dikarin pêşî li ser kirdeyê re li navaroka wê binerin. Her wusa, bi kirdeyî gotinên ku di navaroka wê de hena, bi vî rengî mirov wan kifş dike. Minaq: 'pê', 'pêş', 'pêşk', 'pêške', 'pêşket', 'pêške', 'êş', 'êşk', 'êške', 'êşket', 'êşketin', 'êşketinê', 'ške', 'şket', 'şketi', 'şketin', 'ke(bi rengê wê yê tawandî 'kê' jî mirov dikarê werêne ser ziman. Her wusa renegekê tawandina gotina 'pêşketinê' jî bi awayê "pêşkêtinê" ya.), 'ket', 'keti', 'ketin', 'ketinê', 'ke ti nê(?)', 'e ti', 'e tin', 'e tinê', 'ti', 'tin', 'tinê', 'înê', 'nê', 'ê' û

hwd, bi serekeyî gotinên ku em dikarin bi wate bikin, em ji wê kifş dikin. Her wusa bi kortasî, wateya gotin jî, di vê çerçoveyê de mirov dikarê werêne ser ziman. 'Pê'; "bi wê", 'pêş'; "li pêş", 'pêşk'; "dilopek av" û ankû "kurtek av", 'pêşke'; "bi fermanî gotina dêne li pêş û ankû pêşve birin, 'pêşket; "afîrîya, bûya û ankû çêbûya, 'pê şke'; "bi wê şikeştin" û ankû bi "wê şikandin", 'êş'; nexweşî û ankû elem', 'êşk'; 'îska ku dikeve qirîqê de têne ser ziman, ji wê re 'îsk' ankû îsk kişandin jî tê gotin, 'êşke; nexweşîyek û ankû elemek, di wateya "kirina aş" de jî mirov dikarê bixwêne, bi hevokê 'êş ke' û ankû 'êş(rengê 'aş ê tawandî') bike', 'êşket'; nexweş ket', 'êşketin'; ketina rewşeka xirab de ku nexweşî di nav de hebe, 'êşketinê'; pê "ketinê" û ankû "jê zirer dîtin", bi êşî û ankû rewşeka din, 'şke'; nave 'şkêr" ya ku weke 'kêl' tê danîn ser hevdû û nîşandinê, şket; nave 'şketê levdanê', 'şketî; şketa levdanê ..." 'şketin'; 'rewşa şikestinê', 'ke'; kî û ankû li kû ya, 'ket'; rewşa ketinê, 'ketî'; yê ketî', 'ketin'; rewşa ketinê, 'ketinê' rewşe ketinê ... 'ke ti nê'; kî wê bi xwe re bêne, 'e ti'; yê ku tê", e tin'; hatinê û ankû yên ku tên. 'e tinê'; yê ku bi xwe re têne, 'ti'; tu, 'tin', 'nîn a' û ankû 'têne', 'tinê'; "nîn a" û ankû "ê ku tînê", 'nê'; wateyên nûha, nûka, nîn a, û hwd, 'ê'; ku weke tîpeka ku dikarê hinek dengên bi nîşandin û bi gotina "êêêê!" û hwd re werêne ser ziman. Her wusa, di vê çerçoveyê de mirov dikarê bi hinek awayên din jî hê li ser navaroka gotina pêşketinê rawastihê. Ev gotinên sereke ku me ji nava wê bi wateyên wan re li jor nivîsand, her yekê dikarê hinek wateyên din jî ên cuda bigrê. Heta ku pirr-wateyî û hwd jî bi wê re dikarê were hanîn ser ziman. Her wusa, di nava gotinê de gelek gotinên ku weke ku dikarin, wateyên vajî hevdû bidine me jî di nav de hena. Minaq weke 'tin', 'nîn a' û ankû 'têne' û hwd. Minaq, weke 'têne', 'tinê'; "nîn a" û ankû "ê ku tînê", û hwd. Di vê çerçoveyê de mirov dikarê hinekî din li ser van wateyan rawastihê û kûrtir di wan de here. Bi wê re jî, gelek wateyên din jî, li ser wan re kifş bikin û werênin ser ziman. Ev rengê gotinê ku me dahûr kir, me ji aliyê kirdeyê ve nêzîkatî lê kir. Herî hindik ser 30 gotin bi kirde û wateyên xwe re di hundurê gotina pêşketinê de dihên kifşkirin. Her wusa, di vê çerçoveyê de dema ku mirov li wê dihizirê, weke gotineka ku temenê wê li ser gelek wate, kirde û darêjkên ku di nave de na ava ya. Di vê çerçoveyê de gotina 'pêşketinê', her wusa pêşketinê bi xwe re salix dike û dihêne ser ziman û di sere me de têgînekê diafirêne.

Heman rewşê, weke ku me bi gotina 'pêşketinê' re hanî ser ziman, em dikarin bi hemû gotinên din ên kurdî re bikin. Di vê çerçoveyê de gotinên ku di dema aqil de dihên kifşkirin û ser ziman, gotinên aqil in. Dahûrîya gotinan di vê çerçoveyê de cihanekê li ser gotinan re bi zanîna wan re ji me re divekê.

Pêşketina bi aqil re, dema ku mirov li wê dihizirê, her wusa, li ser wateyê û bi watekirinê re xwe dide dîyarkirin. Watekirin, bo ku 'rast' û 'baş' weke ku di xwezê werêne ser ziman bi gotinê re dike ku rewşa xwe biafirêne. Di vê çerçoveyê de gelek tên bi hevdû re dikarin di çerçoveya wateyê de û ankû 'wate dayînê' de werina berhevdû û ankû bikevina nava hevdû de. Bi wê re jî, ku êdî karibin werênina ser ziman. Gotinên dema aqil, gotinên bi vî rengî ên wateyî na. Gotinên wateyî, gotinên nîrxî na. Sînorê gotinên wateyî, çerçoveya hanîna li ser ziman a. Di vê çerçoveyê de têgîna wateyî xwe dide dîyarkirin.

Li jor, gotinên ku ji nava gotina pêşketinê me bi kirdeya wan re kifşkirin, piştê li ber wan, wateya wan nivîsand. Ew watetî, dikarê li wan were zêdetir kirin. Lê li vir mijar ew a ku mirov fahmbike ku gotinên ku me ji nava gotina 'pêşketinê' bi kirdeyîya wan re kifşkir û hanî ser ziman, weke gotinna ku bi kirdeyî û wateyî na. Di vê çerçoveyê de, têgîna ziman, dema ku mirov bi wê dihizirê, têgînekê dide me.

Em di vê çerçoveyê de dema ku di çerçoveya zanîna ziman de li wê rewşê dinêrin, her wusa, dide nîşandin ku ziman çawa xwediyê pêşketinekê jî ya. Bi dîrokê re her wusa, li ser watedayînê

re çawa ku afirandin bi gotinan re bûya. Ev rewş, bi sere xwe weke mijaraka ku pirr zêde kûr û mihtacê fahmkirinaka baş a bo pêşketinaka baş bi ber pêşarojê ve.

Têgîna gotinê, di vê çerçoveyê de dema ku mirov li wê dihizirê, di vê çerçoveyê de her wusa bi awayekî ku di nava xwe de li ser kirdeyîya wê re hevgirtinî (sentezkirina) gotinan jî mirov her wusa li ser kirdeyê re kifş dike. Di aslê xwe de, ev rewşa ku em bi rengên gotinên kurdî de dibînin, rengêkî bi têgîna hevgirtinî (sentezkirinê) re jî ku mihtacê dahûrkirin û fahmkirinê ya. Di vê çerçoveyê de ev dide nîşandin ku bi dîrokê re gotin bi hevdû re çawa hatina hûnandin û kelandin. Her wusa di vê çerçoveyê de têgîna gotinê weke têgîneka ku xwe li ser wateyê re bi demê û aqil re ku daya pêşxistin a. Ev rengê gotinê, bi awayekî vekirî, bi dahûr kirina bi xwe re vê yekê baş dide nîşandin. Têgîna hevgirtinîyê ya li ser rengê gotinê re, di vê çerçoveyê de weke ku mirov li ser gotinên kurdî re fahm dike ku hem ji aliyê kirdeyî ve û hem jî ji aliyê gotinîya wê ve li ser wateyê û pêşketina wê ya bi demê û dîrokê re hevgirtinîti pêşxistîya bi xwe re. Ev yek, di vê çerçoveyê de weke aliyekî giring ê ku mirov dive ku wê pirr baş fahm bike û werêne ser ziman. Li vir, aliyê dahûrkirinê, vê yekê baş bi rengê hevgirtinîyê re dide nîşandin. Wate, bi demê re hevgirtinîyê li ser aqil û bi watekirinê re bi fahmkirinê dide çêkirin. Ya ku mirov li vir bi awayekî vekirî jî kifş dike ev rastî ya. Em dema ku di vê çerçoveyê de li gotinên kurdî dihizirin, her wusa, weke aliyekî têgînî ê bi demê re ku pêşketina didina nîşandin. Her wusa, gotinên roja me, gotinên aqil in. Gotinên ku bi wateyê hatina li hevdû hûnandin û kifşkirin in. Ev jî, tenê rastîya zimanê kurdî ji sedî 10'ê wê tene ser ziman.

Rastîya zimanê kurdî, di vê çerçoveyê de dema ku mirov li pêvajoyên wê yên pêşketinê jî di hizirê, her wusa mirov bi awayekî vekirî li ser navaroka wê re digihijê têgînên wê yên demên berê. Her wusa, rengê pêşketinên wê yên demên buhurî jî di vê çerçoveyê de xwe biawayekî didina diyarkirin. Awayê pêşketina ê demên buhurî, di navaroka gotinên wê de vîşarî ya. Ew gotinên wê yên aqil, ku mirov wan dahûr dike, mirov li ser zanîna ziman re hem hinekî xwe digihijê wê rengê pêşketinê ên demên berê û hem jî, xwe digihijê rastîya zimên bi awayê pêşketina wê re. Rastîya ziman, çi ya û ne çi ya, her wusa mirov di vê çerçoveyê de wê kifş dike û dihêne ser ziman. Her wusa, rastîya ziman, fahmkirina wê, bi vê minesebetê mirov dikarê bibêje afrînerîya bitêgînî ya herî li pêş a.

Li vir, em dive ku hinekî din jî dive li ser hevgirtinîya gotinê rawastihin. Her wusa, hevgirtinîya gotinê, em pêşî ji aliyê kirdeyê ve werênina ser ziman. Hevgirtinîya gotinî a ji aliyê kirdeyê ve dema ku mirov li wê dihizirê, her wusa dive çerçoveyê de weke aliyekî giring ê ziman bi xwe re dide diyarkirin. Hevgirtinîya kirdeyî, her wusa, weke ku me bi dahûrkirina gotina pêşketinê a li ser hebûna kirdeyê re, da nîşandin ku mirov çendî dikarê di hundurê gotineka kurdî ya ku di dema aqil de hatîya avakirin de kifş bike. Bo fahmkirina navaroka gotinê bi têgînî, pêşî pêwîstîya wê bi zanîna ziman heya. Divê çerçoveyê de em bi têgînîya ziman re li ser wê dihizirin. Lê em pêşketina bi dîrokê re ya bi ziman re jî li berçav digrin û di wê çerçoveyê de bi awayekî pirr-dîmenî di nava hevdû de dahûr dikin. Ev yek, weke rêbazekê, di çerçoveya dahûrkirinê de weke pêwîstîyekê jî ya. Her wusa dema ku mirov gotinê lêkolîn dikin û dahûr dikin, li gorî çi nêzîkatî, têgîhiştin, dîrok û awayê pêşketinê mirov wê êdî wê bike, ev jî, bi awayekî zelalîya xwe bi têgîna xwe re di mejî de ji mirov dixwezîn.

Em di vê çerçoveyê de dema ku hewl didin ku gotinê fahm bikin, em pêşî rastîya têgînîya bi dîrokê re ya bi zanîna ziman re lê dinerin. Her wusa, li vir, serwerîya li ziman, ji xwe hewce jî nakê ku mirov bahse wê bike. Ew, weke aliyekî ku nebê nabê ya.

Em li vir, dive ku vê yekê bi awayekî vekirî werênina ser ziman, ku heta nûha awayê pêşketinîyê ku li ser gotinê re bûna, em wê kifş dikin. Her wusa, em ne bûhûrîna ku afrînerîyekê

bidina nîşandin. Di serî de, rastîya kirdeyê, di vê çerçoveyê de bi dîrokê re her wusa bi pêvajoyên wê ên pêşî re çawa bûya, di vê çerçoveyê de mirov hinekî jî tê digihê.

Kurdî, di vê çerçoveyê de weke kêvilbareka nivîskî ya dîrokî ku pêşketina bi hezaran salan di nava xwe de dihawênê ya. Her wusa, dive ku mirov werêne ser ziman ku di vê çerçoveyê de kirdeyên yên ku em kifş dikin, ên ku berê biawayekî hatina bikarhanîn in. Di vê çerçoveyê de dema ku em li ser kirdeyê re vê kifşkirinê dikin, em di wê bawerîyê de na, ku em hinekî jî wan serdemên wê yên pêşî lêdikolin û fahm dikin. Bo ku em vê yekê bibêjin, ji aliyê zanîna ziman û her wusa birhan û nîşanakên zimanî û hwd ve gelek çavkanîyên ku em ji wan sûdgirin û ku weke çavkanî werênina ser ziman jî hena. Divê çerçoveyê de fahmkirina têgîna ziman, weke aliyekî girin xwe dide dîyarkirin. Her wusa, dive ku mirov werêne ser ziman ku weke aliyekî giring ê ku mirov dive ku wê kifş bike ya. Ziman, dive çerçoveyê de bi zanîna xwe re me di nava dîrokê de li ser wan têgînî, çavkanî û hwd re pêşketina xwe re di nava dîrokê de dibe û dibe.

Têgîna zimanî, aliyekî wê yê giring bi kirdeyê re dihê ser ziman. Kirde, weke aliyê pêşî ê têgîhiştinî ê gotinî jî ya. Her wusa, di vê çerçoveyê de dive ku mirov werêne ser ziman kirde, bi dengî salixkirina ku bi wê re hatîyakirin, di wê çerçoveyê de xwediye awayekî têgînî ê zimanî ya. Çerçoveya têgînî di vê çerçoveyê de bi salixkirinê re dibê. Gotinên kurdî ên pêşî kin û kort in. Em dema ku li koka wê digerihin, her wusa em vê yekê bi awayekî vekirî bi wê re kifş dikin. Rastîya ziman, di vê çerçoveyê de bi wan deng û her wusa salixkirinên ku dihên kirin re wê pêşî weke hişkî û ankû întîbayekê di mejî de biafirê. Lê mejî, wê zant dike û naberde. Li ser wê re hûr û kûr di ponijê û dihezirê Bi wê re jî, êdî hin bi hin wê hiş jî, xwe di derbarê wê salixkirinê de û her wusa bi hebûna wê re bide dîyarkirin. Hiş, weke aliyê têgînî ê pêşî girtinê jî ya. Di vê çerçoveyê de ev girtina pêşî û ankû ev dengên pêşî ku dihên hiskirin û ankû bihîstin, wê her wusa, rengê pêşketinê bi xwe re bide dîyarkirin. Deng, bi awayekî xweza, derdikevin. Dema ku devereka mirov êşîya, wê 'ayyy' ji mirov derkeve. Dema ku mirov tirsîya her wusa wê dengê derkeve. Dema ku mirov girî, wê dengê bi zûrîtînî derkeve. Ev rewş, weke rewşna teybet in ku dema ku dibin, wê êdî biwan re hiskirin û li ser wê re hêstîyarî û hwd jî, pêş bikeve. Di vê çerçoveyê de di nava vê rengê pêşketinê de girtina deng, wê awayê darêjkê bide dîyarkirin. Her wusa, piştî ku ew deng bi hiş dibe, wê êdî şenberîyeka têkerê bi xwe re bide afirandin. Li ser wê re jî êdî kirde, weke ku afirîya. Kirde, piştê wê weke qalikê xwe gotinê hin bi hin biafirêne û li xwe bike. Piştê jî, wê gotin bi wê re pêşketina xwe bide dîyarkirin.

Kirde, di hundurê gotinê de weke awayekê ya. Her wusa têgîna kirdeyê wê bi dengêkî 'tişteki' werêne ser ziman. Ankû, weke rastîya tişteki bê. Ev jî, wê êdî hin bi hin biafirê. Lê gotin, piştî ku bi wê re afirî û pêde, wê di hundurê gotinê de şenberîyê bi xwe re bistêne. Fahmkirina gotinê, her wusa, wê bi têgîna kirdeyê re bê. Her wusa, li ser wê re bikarhanîna wê dibê. Weke fektoreka din ya sêyemin, piştî kirdeyê û gotinê re, wê aqil êdî pêş bikeve. Aqil, wê têgîna gotinê bi xwe re di çerçoveya levkirinê û hwd de pêş bixe. Wê gotin, werina cem hevdû. Ev hatina wan ya cem hevdû, wê bi levkirina wan re bibe. Lê li vir, dema ku em bahse levkirinê dikin, em di wê têgînê de na ku em bahse levkirina bi kirdeyî ya bi têgînîya wê re dikin.

Gotin, wê li ser rengê wê yê ku hatî kifşkirin û piştê ku hatî nivîsandin û hwd re, wê pêşketina li ser rastîya wateyê re bi aqil re pêş bixe. Li vir, em vê yekê dive ku werênina ser ziman, bi aqil pêşxistina gotinê, wê di çerçoveya weke ku me li jor bi şîroveya gotinê û kirdeyê re hanî ser ziman û hwd, wê bi rengê di çerçoveya wê de bibe. Yanî, wê bi pêşxistina gotinê li gorî bi aqil watekirinê re wê di çerçoveyek afirandinî û ank afrînerî û hwd de wê bibe. Ev jî, wê êdî bi xwe re gotinên wateyê ên ku aqil wan diafirêne wê werêne li hole. Gotinên wateyî ku aqil wan diafirêne, gotinên hevgirtî na. Navaroka wan kirdeya di hundurê wan de, hevgirtî ya. Her wusa, di vê çerçoveyê de dema ku mirov lêkolînê li ser wan re dikin, em vê yekê bi awayekî

vekirî kifş dikin. Divê çerçoveyê de lêkolînên me yên li ser gotinên kurdî, têngîneka baş û dîrokî bi pêşketina wan re didina me.

Em li vir, dive ku vê yekê, her wusa werênina ser ziman ku weke ku me bi gotina pêşketinê re hanî ser ziman ku em kîjan gotinê dihildina li dest, em bi wê re wê pirr-kirdeyîya navarokî dibînin. Her wusa, di vê çerçoveyê de dive ku mirov werêne ser ziman ku ev teybetîya zimanê kurdî, dide nîşandin ku têngîna kirdeyê, her wusa, bi darêjkî, zehf-kirdeyî di hundûrê gotinê de dide dîyarkirin. Lê li vir, dive ku em vê yekê werênina ser ziman ku her kirde, piştî dîtina wê û şenberîya wê de bi gotinbûnîya wê jî xwe dide dîyarkirin. Di vê çerçoveyê de her wusa ew gotina wateyê ya mazin û dirêj ku heya jî, êdî di vê çerçoveyê de weke temenekî dihê ber me.

Têngîna aqilî, li vir, bi têngîha zanînî re dihê û pêş dikeve. Her wusa, zanîn, gotina aqil, weke gotina giştî dide nîşandin. Her gotina giştî weke gotinek razber, ne bi sîmset û şenberîya di jîyanê de.

Têngîna kirdeyê, li vir, her wusa dema ku gotinê di vê çerçoveyê de dide dîyarkirin, di wê çerçoveyê de ew fahma wê ya gotinî, ku heya, di çerçoveya wê de biaqilî hewldana fahmkirinê ku wê çerçoveya têngîna wateyê ya bi gotinê re jî êdî bide çêkirin, wê bibe. Têngîna wateyê, li vir, dive ku mirov bi teybetî li ser wê bisekinê ku wê weke têngîneka aqilî ya bi nîrxî bê. Her wusa dema ku mirov li wê dihizirê, di çerçoveyê de wate, hertimî, weke têngîneka ku nayê fahmkirin bi xwe re dimêne. Her wateya ku em dibêjin ku me fahmkirin, dema ku her wusa weke ku me li jor kir ku li ser gotin û kirdeyê re ku mirov wê dahûr dike û hewl dide ku fahm bike, her wusa, wê li ber me bide dîyarkirin û nîşankirin ku çendî têngînên ku bi gotinî û kirdeyî ku di wê de hena ku dive ku werina fahmkirin. Di vê çerçoveyê de gotina wateyê, weke gotineka ku mirov dive ku hûr û kûr li ser wê bihizirê û wê fahmbike ya. Di vê çerçoveyê de dive ku mirov li rastîya wê ya baqil re lê bihizirê û wê werêne ser ziman. Her wusa dive çerçoveyê de dive ku mirov bibêje ku wate û aqil, weke du têngînên ku hevdû diafirênin li ser gotinê re. Her wusa me ev yek di dahûrîya gotinê de dît. Ev afirandina wateyê ya bi gotinê re û ankû biwateyî hanîna li ser ziman a aqil û hwd, wê êdî gotinê jî çerçoveya wê bide dîyarkirin. Li vir, em vê yekê dive ku bibêjin ku ti carî, ti gotin, ne bijartîya bo wateyek îdeal (mengî) ku werêne ser ziman. Bi pêvajoya afirîna wateyê re wê gotin li gorî wê biafirê û gûharîne bi xwe re êdî bi buhurêne. Yanî, wê wate, gotinaka xwe ya teybet ku bi wê xwe û darêjkîya xwe ku afirî werêne ser ziman. Pêvajoya pêşketina wateyê û bi awa girtina gotinê, di vê çerçoveyê de wê bi hevdû bimeşîn. Ya ku em di vê çerçoveyê de bi dahûrîya gotinê re jî ku li ser kirde û rastîya gotinê û hwd re ku kifş dikin jî ev a.

Têngîna wateyê, her wusa, dema ku mirov li wê dihizirê, mirov rastarast dibe û digihêne pêşketina bi aqil. Her wusa li vir, bi têngîna wateyê re mirov tiştekî din jî kifş dike. Ew jî, ew a ku dihê dîtina ku aqil êdî weke ku ketîya çerçoveyeka afrînerîyê de. Êdî dikar bi afirêne. Têngîna wateyê û her wusa afirandina wê ya di çerçoveya gotinê ve hinekî jî vê rastiyê bi xwe re dide dîyarkirin. Dîroka hizir û hewldanên fahmkirinê û hwd, di vê çerçoveyê de nîşanak, birhan û çavkanîyên vê afrînerîyê na.

Têngîna afirandinê di vê çerçoveyê de mirov dikarê wê fahm bike. Her wusa, bi wê re pêşketina hizir, mirov wê dikarê fahm bike. Pêşketina aqil, bi demê re çawa xwe dide li der, her wusa mirov wê jî kifş dike. Mirov bi aqilê xwe re dibîne, şîrove dike û her wusa salix dike. Ev weke aliyna ku didina nîşandin ku aqil gihiştîya wê asta xwe ya mazin ku êdî dikarê van tiştan bike. Li vir, em li ser wateyê re her wusa li ser têngîna gotinê re di çerçoveya wê de mirov dive ku bi gotinê re bi navkirina wê jî fahm bike. Ev jî, weke weke aliyekî vê çerçoveyê û fahmkirina wê bê. Her wusa, têngîna bi navkirinê, di vê çerçoveyê de wê êdî weke aliyekê têngînê bi dahûr û girîng bê. Navkirin, wê salixkirinê dîyar bike

Bi navkirin, di vê çerçoveyê de dema ku mirov li wê dihizirê, her wusa weke aliyê têtîna giring ku mirov dive ku wê fahm bike. Her wusa bi têtîna binavkirinê re dema ku mirov li aqil dihizirê, her wusa, têtîneka bi nîşankirin di mejîyê me de xwe dide dîyarkirin. Di vê çerçoveyê de weke nîşankirina bi têtîna êdî xwe dide dîyarkirin. Ev rengê nîşankirinê, wê têtîna bi nîşankirinê ku di destpêka aqil de ku hin bi hin mirovan bi dest xizkirinê û hwd dikirin wê dihêne berbîra me. Ew jî, weke xizkirinekê bû. Di temenê wê de di mejî de têtînaka ku mirov ne dikarî bi tememî baş jî werêne ser ziman di mejî de hebû. Her wusa ew xiz, weke ancama wê xwe dide nîşankirin bi kirina mirov a.

Di vê çerçoveya wê kirinê de her wusa mirov li xwezayê êdî dihizirê. Xizkirin, wê weke têtînekê jî bê. Her xizkirin, bi xwe re di temenê xwe de wê weke xizkirineka di mejî de jî bê. Mejî, wê xizkirinê ji aliyekî ve bi têtîna dihilde li dest. Xizkirin, di çerçoveya salixkirineka mejî de dibê.

Li vir, dema ku mirov bahse nav bike, her wusa, weke têtîneka ku bi zanîna ziman re li ser têtîna vê xizkirinê re xwe dide dîyarkirin a. Her wusa di vê çerçoveyê de xwe dide dîyarkirin. Têtîna binavkirinê, wê weke kirdeyeka şenber ya bitêrkerî jî bê. Di vê çerçoveyê de dema ku mirov li vê kirdeya têrker dihizirê, her wusa mirov wê kirdeya têrker ya bi şenberî ku xwediyê salixkirineka bitêtîna a di mejî de ya, rastî wê tê.

Hizirkirina li ser wateyê re ku mirov li wê dihizirê, her wusa di vê çerçoveyê de wê wê kirdeya têrker û ankû nave jî bike weke hîmekî û li ser wê re bidest hanîna ser ziman bike. Hizirkirin, her wusa, di nava wê de nav, weke kevirên di nava avê de ku weke giravkên piçûk ku xwe didina dîyarkirin in. Di vê çerçoveyê de têtîna zanînê a li ser nava re xwe dide dîyarkirin. Têtîna binavkirinê, wê weke aliyekî têtîna ê salixkirinê bê. Her wusa, dive ku mirov vê yekê jî werêne ser ziman ku salixkirina bi nave, teybetîyên wê li gorî teybetîyên rewş û tiştên ku xwediyê wê na na. Her wusa minaq, nave 'hevîr', 'kevir', 'tivr', û hwd, weke navna bi vî rengî na. Li vir dive ku mirov vê yekê jî bibêje li gorî wan teybetîyên tiştê wê nav tawandinê jî bi xwe re bide pêxistin. Minaq, dema ku mirov bahse 'hevîr' dike, mirov dizanê ku mirov bahse ardê ku hatî biavkirin û hevîrtin dike. Di vê çerçoveyê de bi têtîna navî re dema ku mirov bahse nave 'hevîr' bike, her wusa wê hevîrtina wê jî, weke têtînekê li gorî wê rewşa wê yak u diafirê wê xwe bide dîyarkirin. Di koka 'hevîr' de 'he' ku weke kokeka kurdî ku dikarê têtîna bûyînê û ankû 'heyînê' û hwd jî bide me, wê di vê çerçoveyê de afirandinê bi têtîna wê re di nava gotina 'hevîr' de bide me. Gotina 'hevîr', bi navî, weke ya 'destar', 'tanûrê' û hwd gotinaka pirr kevn a di kurdî de. Her wusa, li vir, em dema ku li navaroka gotina 'hevîr' dihizirin li ser kirdeyê re wê van têtînen bi kirdeyî û gotinî bide me. Minaq, 'he', 'hev', 'hevî', 'ev', 'evî', 'evîr', 'vîr' û hwd dide me. 'He', bi wateya têtîna 'heyînê' re bahse tiştê bûyî dike. Lê di vê çerçoveyê de weke rengê 'tawandî' ê xwe yê bi rengê 'hê' re têtîneka "zûbûna bi demê re" jî bi xwe re dihêne ser ziman. 'Hevî', têtîna xweşîyê dide me. Bi gotinaka din temenê gotina 'hevînê' bi xwe re bi wate dide. Bi wateya 'xweşbûnê' dihê xwandin û her wusa bi xwe re têtîna duyemin jî weke ya ku bahse mirovekî duyem bike û bibêje 'he ew' û ankû 'he vî' hwd jî, bi xwe re dihêne ser ziman. 'Ev', bahse keseyetîyê dike. 'Evî', bahse keseyetîyê di rewşa wê de dike. 'Evîr', wateya 'e(ya) vîr' û hwd dide me. 'Vîr', têtîna 'têtîna hatinê bi bi rengê 'vîr' dide û bi wê re jî ya cih nîşandinê ku bi dengî bêje 'vîr' û ankû 'li vir' û hwd a. Di vê çerçoveyê de navaroka wê xwe dide dîyarkirin. Bi heman rengî gotina 'kevir' jî, gotinên weke 'ke', 'kev', 'kevi', 'ev', 'evi', 'e vir', 'vir', û hwd dide me li ser kifşkirina li ser kirdeyê re. Her wusa, wateya van gotinan jî bi vî rengî mirov dikarê werêne ser ziman. Minaq, 'ke', bi rengê 'pîrsîna bi kenîyê ya. 'Kev', bahse 'ketinê' û bi wê re bahse kevîyê jî dike. 'Kevi', bahse 'kevîyê' û her wusa 'kewîbûna birîna birîndar jî dike. Ev, bahse keseyetîyê dike. Evî, bahse rewşa ku keseyet di wê de ya dike. Evî,

bahse tişteki bi nîşandinê ku bibêje “e vi!” dike. ‘E vir, bahse tişteki û li cihê wê dike û dibêje ‘e vir’ û ankû ‘e li vir’ dike û bi wê re weke wateya duyem jî bahse ya ne rast û derew dike. Weke nave derewê di kurdî de ‘vir’ jî heya. Vir, ya ne rast a derew dihêne ser ziman. Her wusa di vê çerçoveyê de mirov dikarê bahse wê jî bike.

Gotinên bi navî, teybetîyeka wan ya sereka, ew a ku di şenberîya xwe de zêde zêlalî weke ku bi wan re hebê dide dîyarkirin. Her wusa, di vê çerçoveyê de mejî ji ber ku biteybetîya tiştê ku bi wê re hatiya bi navkirin ku li gorî teybetîyên wê dihizirê, êdî di vê çerçoveyê de wê dihêne ser ziman. Minaq, dema ku bahse ‘verîşandinê’ hatkirin, wê dilxalînek bi mirov re çê bibe. Li vir, verîşandin, dema ku bahse wê hat kirin, dikarê bike ku yekî ku lê dihisêne jî, bi wî û ankû wê re dilxalînekê jî bide çêkirin. Ev çi dide nîşandin? Ev, vê dide nîşandin ku di temenê gotinên navî de ajoya tiştê jê jî ji tiştê bi têngîna wê re di temen û hîmê wê têngîna navî ya li wê de heya.

Di rêwîtiyekê de mirovek dilê wê pirr dixalîhê. Piştê, ji çend mirovên li dora xwe re jî dibêje ku dilê wê dixalîhê. Lê ev dilxalandin, wê piştê dilxalandinê bi wan re jî bide çêkirin. Ankû wê bêne bîra wan jî. Piştê, wê ew ku dil dixalîya, wê biverîşihê. Ku Verîşîha jî, wê mirovên li dora wê bibînin. Her wusa, bi bêhna wê re jî, wê ew jî, êdî di cih de dilxalînek bi wan re dest pê bike û piştê ne bi gelekî re wê hinek ji wan jî bi verîşîhin. Ev verîşîna wan, dide nîşandin ku ew jî di mejîyê xwe de weke ya ku varasahî, li wan tê. Têngîna verîşandinê, di temenê wê de her wusa, ajoyek jî, weke ku mirov bi rewşê re kifş dike di temenê wê de xwe dide dîyarkirin. Gotina verîşandinê, her wusa di wateya bi dilxalandin re ku xwarina ku mirov xwarî ku cardin ji devê mirov ve derkeve dihêne ser ziman. Lê bi wê re jî, gelek wateyên din jî, lê hatina kirin. Minaq, dema ku dayikek kenzeyekî çê dike, ku piştî ku çêkir û pê de, li binî li deverekê kêlên hûnandin kenze şaş û ankû xelat hatibibîna avêtin, cardin diveke. Ji wê cardin bii şûn vekirinê re jî tê gotin verîşandin. Gotina verîşandinê, gelek wateyên din ên bi vî rengî ku lê hatina kirin hena. Gotina verîşandinê, bi kirdeyî ji wê mirov ku li navaroka wê dihizirê, her wusa, ‘ve’, ‘ver’, ‘verî’, ‘verîş’, ‘verîşan’, ‘erîş’, ‘erîşa’, ‘erîşan’, ‘erîşandin’, ‘rî’, ‘rîş’, ‘rîşand’, ‘rîşandin’, ‘an’, ‘andin’, ‘îşandin’, ‘şa’, ‘şan’, ‘şand’, ‘dî’, ‘dîn’, ‘dînê’, ‘şandin’ û hwd, mirov ji navaroka wê kifş dike.

Li vir, gotin, weke ku zindî dibe, bi rewşê re dihê dîtin. Her wusa, gotin, salixkirina wê ya bi navî, di vê çerçoveyê de weke teybetîyên tiştê bi xwe re dide dîyarkirin. Gotinên navî, di vê çerçoveyê de bi teybetîyên tiştê re hena. Lê gotinên rewşê, her wusa ew teybetîyê wan cûa na. Ne weke wê na. Gotinên rewşê, her wusa, bi têngîna wateyî ya li ser rewşê re ku hatina pêşxistin in. Li gorî têngîna rewşê ya wateyî hatina afirandin in. Di vê çerçoveyê de ew gotin, weke gotinaka wateyî heya û wê xwe bide dîyarkirin. Di çerçoveya wateyê de li gotinê wate bi rewşê re hatiya kirin. Rewş, hatiya salix û şîrove kirin.

Têngîna salixkirinê, weke têngîneka fahmkirinê wê li vir, ji aliyê aqilî ve bi hişî weke têngîneka rewşî bê. Her wusa bi aqil, dema ku dihê gotin ku ‘hewldana fahmkirina rewşê’ û hwd, di vê çerçoveyê de, xwedîyê wateyekê ya. Lê li vir, dive ku mirov li ser wateyê re vê yekê bibêje ku piştî ku ew salixkirin bi nave naskirin û salixkirinê û hwd, hat pêşxistin û hwd jî, wê êdî piştî ku ew hat pêşxistin û pê de, tenê ew wateya ku hatî pêşxistin ji wê rewşê wê li hole bi wê rengê hatî derxistin û bigotinkirin wê bimêne. Ew wate, piştî ku hatkirin û pê de, êdî çendî ew wate wê rewş dihêne ser ziman, weke mijaraka têngîna ya ku mirov dikarê li wê bihizirê ya. Her wusa li vir, ev têngîniya rewşî, ku heya bi wateyê re, weke têngîneka razber bi wateyê re heya. Wê ew razberîya wê, bi wateyê re xwe bide dîyarkirin. Di nava aqil de hewldana fahmkirina bi ‘şenberî’ li vir, weke têngîneka ku li ser wê wateyê re êdî ku hişkirin were pêşxistin bê. Di aslê xwe de têngîna şenberkirina aqil û ankû fahmkirina wê dinava aqil de di vê çerçoveyê de dive ku mirov hûr û kûr li wê bihizirê. Li vir, ew lêgerîn, wê tenê weke lêgerîneka di çerçoveya aqil de ku dimêne bi aqil re bimêne. Em vê yekê, dive ku fahm bikin, lêgerîna li hiş û ankû fahmkirinê, wê

di çerçoveya wê têtîna wateyê de bimêne. Her wusa, di vê çerçoveyê de salixkirina bi gotinê re jî, weke aliyekî hîmî ê vê rewşê derdikeve li hole.

Têkilîya rewşê û ya wateyê, di vê çerçoveyê de dive ku mirov li ser salixkirin û fahmkirinê re hinekî li vir lêbikolê. Ev, weke aliyekî têtînê ê fahmkirina bi aqil re jî wê xwe bide dîyar kirin. Lê ev alî, weke aliyekî ku di çerçoveya zanîna zimanî û hwd de jî, ku xwe bi awayekî dide pêşxistin a. Pêşxistina fahmkirinê di nava aqil de, weke têtînek, ji jîyanê razber, ku mirov li vir dihilde li dest, her wusa weke aliyekî aqilî xwe dide dîyarkirin. ...

Li vir, dema ku mirov hewl dide ku têtîna wateyê bi rewşê re bixwêne, her wusa mirov rastî rewşek razber tê. Ya ku li vir tenê wê şenberîyê dide çekirin gotin û şenberîya wê ya ku bi wê re heya ya. Ev jî, dema ku em rewşê, weke rewşeka dervî xwe biasibênin û werênina ser ziman, wê têtînekê ku fahmkirinaka giştî bi xwe re biafirêne û werêne ser ziman. Her wusa, rewş, salixkirina wê li ser wateyê re ya. Livir, dema ku mirov li gotinê û têtîna wateyê bi rewşê re dinerê, her wusa di vê çerçoveyê de di çerçoveyê nerînê û hwd de ya ku dihê dîtin, weke şenberîya rewşê, di aslê xwe de şenberîya ku li ser gotinê re ku hatîya çekirin a. Rewş, her wusa, weke rewşeka ku dive ku mirov werêne ser ziman ku ji wê rewşa gotinê re weke beyenî ya. Ya ku li vir, dihê dîtin bigiştî jî ev a.

Têtîna rewşê, weke têtîneka jîyanî û xwezayî ku mirov li wê dihizirê, her wusa di vê çerçoveyê de bi wê re şenberîya ku mirov dibînê, di çerçoveya wê herîkîna jîyanê de weke rewşeka ku nayê bi gotin jî xwe bi hîsekê bi mirov re dide afirandin. Her gotinên ku em wê salixkirin, weke piçna piçûk ên ji wê na. Her têtîna wateyî, ji xwe re piştî ku afirî û pê de, ya ku weke li çûn dimêne jî ew a. Di vê çerçoveyê de têtîna wateyê, her wusa, weke têtîneka razber a bi xwe re ya.

Em li vir, dema ku li razberîya wateyê dihizirin, em vê yekê dibînin ku bi salixkirina gotinê re ew şenberîya ku bi wê re diafirê, weke ku rengê xwe dide ya wateyê jî. Li vir, bandura gotinê û şenberîya wê xwe dide dîyarkirin. Bandûra şenberîya gotinê, herwusa di vê çerçoveyê de razberîya wateyê bi wê re di çerçoveya wê hişê de weke ku dide dîyarkirin. Lê li vir, dive ku mirov vê yekê werêne ser ziman ku her salixkirin, bi tişt û rewşa ku hatî salixkirin û ankû fahmkirin re bi sînora. Divê ku mirov li vir di serî de vê yekê kifş bike û werêne ser ziman.

Têtîna wateyê, her wusa rewşê jî dike ku werêne ser ziman. Lê wate, weke têtîneka razber, piştî ku afirî û pê de, weke ku têkilîya wê ji ya rewşê qût dibe rewşeka wê diafirê. Di vê çerçoveyê de bi wê têtîna razberî re, serbixwebûna têtîna wateyê ya bi çerçoveya wê ya gotinê a ku afirandî û hwd re, weke aliyekî wê yê ku mirov dive ku li ser wê bisekinê û hewl bide ku wê fahm bike ya. Divê çerçoveyê de têtîna wateyê, weke têtîneka hizrî û ankû aqilî xwe dide dîyarkirin. Di aslê xwe de rewşa aqil jî, dema ku mirov li wê dihizirê, her wusa ji vê rewşa ku me li ser têtîna razber a wateyê re hanî ser ziman, weke ku ne cuda ya. Ew jî, di vê çerçoveyê de weke têtîneka razber xwe dide dîyarkirin. Şenberîya bi gotinê re, her wusa temenê fahmkirin û şenberîya wê ya bi jîyanê re diafirêne. Di jîyanê de tiştên ku dihên salixkirin û ankû hatina salixkirin, wê her wusa temenê wê 'şenberîya bi aqil re' re jî biafirêne. Şenberîya bi aqil re, di çerçoveya wê de weke mijaraka hizrî, li vir dive ku mirov bi zanîna re hinekî li wê bihizirê. Ev, wê di fahmkirina wateyê de jî, weke temenekî ku baş fahmkirinê bi me re bide çekirin bê. ...

Her wusa, dema ku mirov li aqil dihizirê, di vê çerçoveyê de aqil weke çerçoveyeka wê ya bi gotinên ziman re heya. Di vê çerçoveyê de bi têkilîya gotinan a li ser hevdu re rewşa aqilî a zêhnî ku dihê hanîn li ser ziman, weke aqilekî ya. Lê ev aqil, weke aqilekî me yak u afirî ya. Em di vê çerçoveyê de, di nava wê de dikarin bahse afrînerîyekê bikin.

Li vir, dema ku em bi rewşê re bahse aqil û hwd bikin, her wusa weke aliyekî ku mirov bi wê re dive ku pirr bihizirê û hwd re rû bi rû dimêne. Di vê çerçoveyê de, dema ku mirov hewl dide

ku rewşê salix bike, her wusa, weke ku me li jor bi nav re hanî ser ziman, dîsa li vir, dive ku mirov têngîna nave di mejîyê xwe de zindî bigirê û li ser wê re êdî her wusa hewl bide ku rewşê fahm bike. Aqil, her wusa, çendî ku car bi car ji rewşê mirov wê digirê û ankû derdihêne jî, lê dive ku mirov werêne ser ziman ku aqil, piştî ku dihê afirandin û piştî di çerçoveya têngînek razberî de xwe dide dîyarkirin ji rewşê. Di vê çerçoveyê de şenberîya aqil ya ku em wê kifş dikin jî, li ser rewşa fahmkirina bi gotin, nav û her wusa têkiliyên bi hevdû re ên li ser gotinan û hwd re ya.

Ev rewş, weke rewşeka zihnî ya aqil û afirandina wê jî ya. Her wusa, her aqil, piştî ku ji rewşê hat girtin û pê de, ew aqil, tenê weke aqilekî li hole di destê me de dimêne. Ew rewş, piştî weke xwe namêne. Piştî, dema ku em dikin ku bi wê aqilê rewşna din werênina ser ziman, li ser têngîna şibendî û hwd ve mirov wê dihê ser ziman. Ankû, li ser têngîna bi navkirin û hwd re, mirov wê têkiliyê bi hevdû re didêne û wê dihê ser ziman.

Li vir, ev rewşa têkilîdanî a biaqil, wê li ser gotinan û têngîna gotinan re bibe. Her wusa li vir, gotin, weke rewşek jîyanî xwe dide dîyarkirin. Em dema ku gotinê dahûr dikin, weke ku me li jor jî hanî ser ziman û dahûr kir jî, herwusa di vê çerçoveyê de gotin di nava xwe de bi têngîneka hevbeşî xwediyê wê rewşê û teybetîya 'pirr-gotinî, pirr-kirdeyî û her wusa piştî li ser aqil re jî, pirr-wateyî ya. Di vê çerçoveyê de ev pirranî, wê weke rewşna hevgirtinî ku weke ku me li jor jî hanî ser ziman wê xwe bidina dîyarkirin. Rewşên hevgirtinîyê, weke ku me hanîna ser ziman, di çerçoveya biwatekirina rewşê de gotinên ku hatina afirandin ên bi aqil in. Her wusa ev gotinên wateyî ên biaqil ku diafirin jî, wê di çerçoveyê de weke ku bi gotinên serdeme me re dihê dîtin, wê nîv-hevokî û hwd bin. Di vê çerçoveyê de ev nîv-hevokîya wan, weke aliyekî gotinî ê bi wateyê re ku li ser aqil re ku pêş dikeve na.

Têngîna wateyê, di vê çerçoveyê de dema ku mirov li wê dihizirê, weke têngîneka aafîner ya demê ya ku li ser aqil re ku pêşketîya ya. Di aslê xwe de wate, razberîya ji rewşê ya bi aqilî ya hafî bigotinkirin a. Divê çerçoveyê de xwediyê wate û têngînekê ya. Têngîna wateyê, dema ku mirov li wê dihizirê, her wusa weke têngîneka ku bi demê re hertimî xwe pêş dixê ya. Li vir, hertimî xwe pêşxistin, weke aliyekî jîyanî jî dihê dîtin. Li vir, em dema ku bahse pêşxistinê dikin, em li vir, li ser wateyê re di çerçoveya bi gotinkirinê re li ser vacê re dikarin gotinekê bibêjin. Her wusa, li vir, vac, li ser têngîna ku bi wateyî hafî pêşxistin re xwediyê awayekî darêjkî ê bi wê re ya. Di vê çerçoveyê de ahengîya wateyî ya navarokî û hwd, wê di vê çerçoveyê de bi têngîna vacê, weke aqilekî bizanînî xwe bide dîyarkirin. Vac, bi têngîna xwe re weke têngîneka ku di nava aqil de weke têngîneka zanînî ya. Her wusa di vê çerçoveyê de weke pêşketinaka têngîna ya. Aqil, bi têngîna vacê re, li vir, dema ku mirov li wê dihizirê, her wusa mirov bi wê re digihîjê hinek têngîna jî. Lê li vir, vac, weke aliyekî ku bi yeknesak ku li ahengîya wê digirihê, her wusa êdî tenê weke rewşek demî dimêne. Ji rewşê buhurîna li rewşê, her wusa, têngîna vacê jî, weke rewşeka teybet ya bi pîrsgirêkî ya vacê jî bide dîyar kirin. Vac, weke pêvajoya destpêkê ya aqil û pêşketina wê ku êdî bi hêzek aafînerî ku derdikeve li hole û dikeve nava hewldana fahmkirina jîyanê de ya jî. Li vir, têngîna vacê, bi awayekî şûbjeyî li ser têngîna aqil re mirov dikarê li wê bihizirê. Li ser têkilî û têngînyên gotinî ên zimanî û hwd re vac, xwe weke têngîneka hîmî ya kifşkar dike ku bide dîyarkirin. Çerçoveya wê ya bidarêjkî li ser têngîna wateyê re mirov wê dihê ser ziman. Aheng û levkirina bi wateyê re ku bi hevdû re di ahengê de bê, ne di nava nakokîyê de û her wusa bi hevdû ve girêdayî û hwd bê, weke hinek ji wan aliyên wê yê vacî ku dihê li berçav girtin a. Li ser wateyê re dema ku mirov li vacê dihizirê, di vê çerçoveyê de mirov vê rastîyê kifş dike ku vac, weke têngîneka şûbjeyî ya ji aqil ku di navaroka wê de bi têngîna yeknesak, ahengî, bi têkilî û bi hebûna wê ya bi hevdû re dihê pêşxistin a.

Em li vir, dive ku hinekî din jî di vê mijarê de di çerçoveya fahmkirina wê de li ser aqil û pêşketina aqil re bimeşîn. Her wusa, dive çerçoveyê de dive ku mirov werêne ser ziman ku dîroka hizir, weke aliyekî têtî li vir, wê di çerçoveya fahmkirina me de weke hîm bê.

Têtî wateyê, li ser aqil û pêvajoyên aqil re xwediyê pêvajoyên xwe yên pêşketinê ya. Her wusa, dive ku mirov vê yekê werêne ser ziman ku dema ku bahse aqil were kirin bi dîroka wê re, di vê çerçoveyê de mirov bi pêşketina wateyê re wê werêne ser ziman. Hizirkirin, çawa pêş dikeve? Her wusa di vê çerçoveyê de, wê ev li ser têtî aqil û bi aqilbûnê re pêş bikeve. Di vê çerçoveyê de her wusa wê ev weke aliyekî giring ê vê rewşê xwe bide dîyarkirin. Têtî wateyê, wê weke temenekî pêşketina aqil bê. Çendî ku pêşketina aqil temenê pêşketinê û pêvajoyên têtî wateyê ya, her wusa di vê çerçoveyê de dive ku mirov werêne ser ziman ku wê her wusa bi heman rengî aqil temenê wê yê ya. Têtî wateyê, bi çerçoveya xwe ya darêjkî û hwd re, weke astaka têtî ya bi aqil jî bi xwe re dihêne ser ziman. Her wusa, têtî wateyê, weke aliyekî giring ê ku mirov vê çerçoveyê de lê binerê.

Hizirkirina li ser têtî wateyê, li vir, weke mijareka ku dive ku mirov li wê bihizirê. Di vê çerçoveyê de em dema ku bi têtî wateyê re li ziman dihizirin, em di vê çerçoveyê de di çerçoveya têtî zanîna ziman de gotinên zimên, weke temen li vir werênina ser ziman. Lê dema ku em gotinên ziman şîrove bikin jî, her wusa dive ku mirov weke du beşan gotinan dahûr bike. Beşek û ankû aliyekî gotinê, weke bi têtî 'gotina wateyê' re dihê dîtî. Ev rengê gotinê, wê di serdemên pêşketina aqil û her wusa di dewama wê de ku aqilê zanîna felsefeyê û hwd pêş dikeve diafirin a. Temenê gotinên wateyê, pêşketina aqil û her wusa li ser wê re watekirina ku bi aqil êdî pêş dikeve ya. Di vê çerçoveyê de gotinên wateyê, weke aliyekî giring ê pêvajoyên pêşketina aqil jî mirov dikarê wan werêne ser ziman. Emê di vê çerçoveyê de li jêr hinekî din jî, li se gotinên wateyê û pêvajoyên wan ên pêşketinê rawastihin. Her wusa, weke beşa duyamin a gotinê û ankû aliyê din ê duyemin ê gotinê gotinên kirdeyê na. Me li jor hinekî bahse gotinên kirdeyê kir. Gotinên kirdeyê, gotinên hîmî na. Çerçoveya gotinên kireyê, li ser gotinên nav, salixkirin û her wusa şenberkirinê û hwd ku pêşketina na. Divê çerçoveyê de gotinên kirdeyê, weke aliyekî giring ê gotinê ya ku mirov biwê di çerçoveya zanîna ziman de weke hîmzanîna kokî ku dahûr bike na. Zimanê serdemên aqil, pirranîya wan jî vê çerçoveya pêşketina gotinên kirdeyê bêpar in. Ew pêvajo bi wan re ne hatina jînkirin. Pêşketinên zimanî, li ser watekirina bi aqil û hwd re kirina. Bi aqil û pêşketina aqil re rastkirin di gotinan de û her wusa bi zanîna ziman re li ser têtî wê kirina û afirandinê pêşxistina. Ev rengê pêşketina pêşketina zimanî ku di serdemên aqilî de dibin, pirsgirêka wan ya herî mazin, pirsgirêka kokîtiyê ya. Divê çerçoveyê de dive ku mirov hinekî din jî kûr li ser mijarên gotinên kirdeyê bisekin in. Piştî jî, di dewama wê de em gotinên wateyê û ankû 'zimanê wateyê' ku dihê afirandinê û hwd jî, li ser wê jî hinekî rawastihê.

Weke mijareka zanîna hîmzimanî 'gotinên kirdeyê' û rastîya wan: Me li jor, hinekî bahse gotinên kirdeyê bi gelemperî kiribû. Lê li vir, weke ku pêwîstî bi wê dihê dîtî ku di bin sernavê xwe de ev mijare hinekî din bi berfirehî li ser were hizirîn û were hanîn li ser ziman. Ev jî, wê weke aliyekî giring ê temenê pêşketinê bê. Bo fahmkirina rastîya 'gotinên kirdeyê', dive ku mirov di serî de rastîya ziman, hilde li dest. Î ro, zimanên ku weke xwediyê gotinên kirdeyê na, zimanên weke zimanê kurdî û hwd in. Teybetîya wan zimanên bi vî rengê ên weke kurdî, ew a ku bi gotinên kokî re bihezaran salan pêvajoyên pêşketinê bi xwe ve buhurandina. Her wusa, minaqên gotinên kokî me hinekî li jor hanîbû li ser ziman. Li vir, zimanê bi gotinên kirdeyê, zimanên ku berî pêşketina aqilê têtîhiştî ê felsefeyê û hwd ku hena û pêşketî na, em bahse wan dikin. Her wusa di vê çerçoveyê zimanê kurdî, weke zimanekî ku em bi gotinên wê re ta serdemên neolîtîkê û hwd, em rastî deng û rengên gotinîya wê tên. Di vê çerçoveyê de piştî jî, ku pêvajoyên şariştaniyê pêş dikevin, wê li ser wê re jî, êdî gotinên wê demê biafirênin. Yanî, wê

hûnandinê li dora wê zimanê xwe yê heyî bikin. Teybetîya gotinên kirdeyî, hinekî ev a. Di vê çerçoveyê de gotinên kirdeyî, ne gotinên ku bi pirranî li ser wateyê re ku pêş dikevin in. Her wusa li ser binavkirin, salixkirinê bi rengê navkirinê û hwd di çerçoveya şenberkirinê û hwd de ku hatina kirin, temenê rengê pêşketina gotinên kirdeyî û hwd dide dîyarkirin. Nîşanaka û xîzên berî pêşketina zimanê mirov ê demên şariştaniyê ku di şikeftan de hatina kirin, wê çerçoveyeka têtîni ya wê ya kirdeyî bide afirandin. Her wusa di vê çerçoveyê de gotinên kirdeyî, bi dîtîni û navkirin, nîşankirin û her wusa xêzkirinê ku di hênin kirin û hwd, di temenê wê pêşketina wê de ya.

Divê çerçoveyê de têtîna gotinî ya gotinên kirdeyî, her wusa di vê çerçoveyê de weke ku bi heyîni û hebûna wan ya di kurdî de re di hê dîtîni, bi yek tîpî û dutîpî û her wusa herî zêde sê tîpî di hên avakirin. Di vê çerçoveyê de mirov dikare wan werêne ser ziman. Di vê çerçoveyê de zimanê kirdeyî ku bi gotinên kirdeyî re ku di buhurê serdemên ku edî aqil û bi wê re wate û hwd pêş dikeve û li ser wê re salixkirin di hênkirin û hwd jî, wê li ser hevgirtîniya wan de bibe. Di serdemên ku aqil û biwê re wate pêş dikeve de, wê rengê pêşketina zimanê kirdeyî bi gotinên wê ên kirdeyî re herî zêde xwe û rengê xwe bi awayê hevgirtin (sentez)î û hwd bide dîyarkirin. Divê çerçoveyê de di dengên de hevgirtin çêkiir, di gotinan de hevgirtin ku li ser kirdeyê re çêkirin û hwd, pêşketina rengê zimanê bi gotinên kirdeyî xwe dide dîyarkirin. Zimanên wateyî û ankû bi gotinên wateyî, her wusa, vê rengê gotinîyê ji xwe re weke “xweza” dibîni. Bo vê yekê, çendî ku gotin kin û yan jî dirêj bê, di çerçoveyê de di hê xwandin. Her wusa, di zimanê wateyê ê bi gotinên wateyê de kite hena û bizêdeyî nayêna bi watekirin û ankû nabina xwediyê kirdeyê bi rengê gotinî û hwd. Lê zimanê kirdeyî ê bigotinên kirdeyî ku weke ku me li jor hanî ser ziman, di wê de ev vajî wê ya. Bi watekirin û her wusa bi kirdekirin, ji yek tîpîtiyê destpê dike û heta du û sê tîpîtiyan didomê. Her wusa di vê çerçoveyê de her gotinîya ku diafirê, kin û kort û dikare pirr ji wateyekê zêdetir pirr-wateyî û ankû kirdeyî bê. Minaq, weke ku di kurdî de heya, bi çend minaqan em minaqna vê bidin. Minaq, ‘kêr’, hem wateya kêrhatîbûnê dide û hem jî wateya amûrê birrînê ê kêrê dide. ‘Rûn’, hem nave rûnê xwarinê ya û hem jî nave rûniştinê ya. ‘Dohn’ hem nave nerîna ji awirên çavên mirov a û hem jî nave rûnê ji bezê sawalan ku di hê derxistin a. ‘Ra’, hem nave wan rêyên xwûnê ên di laşê mirov de ya û hem jî nave kokê ya. Hinek wateyên din jî dikarin werina jê derxistin. ‘Şa’, hem nave amûrê por şekirinê ya û hem jî nave şabûna ji dil û şahîyê ya. Bi vî rengî, teybetîya gotinên kirdeyî bi vî rengî jî ku pirr wateyî bin. Her wusa, Ji du û ankû sê wateyan jî ku zêdetir xwediyê wateyan bin. Di vê çerçoveyê de zimanê kirdeyî weke bi gotinên xwe re di hê dîtîni, rengê awayê pêşketinê ê destpêka xwe di xwe de dike weke awayê pêşketinê ê ku bi wê pêş dikeve. Her wusa, di zimanê gotinên kirdeyî de, kiteyên bi wate nîn a. Ev jî, weke aliyekî din ê ku mirov vê yekê bi teybetî werêne ser ziman. Di kurdî de ev teybetîyên zimanê gotinên kirdeyî bi wê re hena. Mirov nikare wê tenê weke aliyekî werêne ser ziman. Di vê çerçoveyê de gotinên kirdeyî, bi wê kinayî û kortasîyên xwe re her yekê ji wan herî hindik bi du û ankû sê wateyan a. Ev jî, weke awayekî wê yê ku bi teybetî mirov binxat bike û werêne ser ziman a. Zimanê kurdî, di vê çerçoveyê de bi gotinên wê ên kokî re, her wusa xwediyê regekî xwe yê zimanî ê teybet a. Bo vê yekê ya ku piraniya teorîyên zanîna ziman ku heta roja me ku hatina pêşxistin, mirov zêde rengê pêşketina rengê zimanên kirdeyî ên weke zimanê kurdî û hwd mirov nabîni. Bo vê yekê jî, hertimî pêwîstî pê dibê ku mirov bi teybetî li ser wê bihizirê û ji wê hizir û teorîya wê biafirên û werêne ser ziman. Zimanên kirdeyî ên weke kurdî, pîrsgirêka wan ya herî zêde mazin ew a ku gelek dem û pêvajoyên dirêj bi dîrokê re ser wan re buhurîya. Ev jî, bûya sedema şikandinan di wan de. Di kurdî de, weke ku bi zaravayên wê re di hê dîtîni, mirov vê yekê dibîni. Ev zarava, çendî ku bi demê re ji aliyekî ve biawayekî xweza afirîna û pêşketina, lê ji aliyekî ve jî di çerçoveya şikeştina zimanî de temenekî wan yê zimanî

heya ku ev jî, hem ji bo pêşketina wan û hem jî bo pêşketina giştî ya zimanî di çerçoveya zanîna zimanî de pirsgerêkan bo pêşketina wan diafirîne.

Gotinên kirdeyî, dema ku mirov li wan dihezirê, her wusa aliyekî wan ê giring mirov kifş dike. Teybetmendiyeka sereka ya zimanê kurdî heya. Ew jî, ew a ku bi kirdeya wê re gotin jî dikarê were tawandin. Di vê çerçoveyê de, ew gotina ku hat tawandin ku çendî ku wê heman wateya rewşa xwe ya pêşî bide, bi heman rengî dema ku hat tawandin de jî dikarê hinek wateyên din ên cuda jî bi xwe re êdî pêş bixe. Divê çerçoveyê de ev wate, weke wateyna ku di wê gotinê de di rewşa wê ya piştî tawandina wê de ku veşêrî ku bi wê re hena na.

Di vê çerçoveyê de gotinên ku zimanê kurdî, vê rewşê mirov dikarê bi hemûyan re jî werêne ser ziman. Bi vê re jî, rengê pêşketina zimanî, dema ku mirov wê werêne ser ziman, her wusa di vê çerçoveyê de weke awayekî giring ê wê gotinê jî mirov dikarê werêne ser ziman. Gotinên kirdeyî, di vê çerçoveyê de her wusa, bi wê rewşa xwe ya kirdeyî ku dikarin werina tawandin, weke teybetiyaka wê ya serek ya. Me li jor, hinekî jî li ser gotin û dahûrîya wê re hinekî da. Lê li vir, di çerçoveya fahmkirina gotinên kirdeyî de wê rengê tawandinê pêşî li ser gotinê re mirov dikarê werêne ser ziman. Her wusa, minaq, gotina 'kir', em hildina li dest. Gotina 'kir', rengên wê ên tawandinê, 'kar', 'ker', 'kêr', 'kîr', 'kir', û hwd, mirov dikarê bike. Bi hinek rengên din jî, li ser gotinê re û bi tawandinê gotinê bixwe re dibê. Lê her renekî wê yê ku bi tawandina wê re afirîya wateyeka cuda jî bi xwe re hanîya hole. "kar", nave 'karkirinê' ya. 'Ker', nave sawala 'kerê' ya. 'Kêr', nave 'kêrhatîyê' û ankû amûrê birrînê 'kêrê' ya. 'Kîr', nave beşa laşê mêr ê zayendî ku bi wê têkiliyê didênê ya. 'Kir', nave rewşeka gerînê ya bi piyan ya bi zarokan re ya, ku ji wê bi rewşna din jî 'çaparask' tê gotin. Li vir, ev rengên tawandinê ku em ji aliyê têgîna zanîna zimanî ve bahse wê dikin, ne ew rengê ku bi pêvek, daçekt, rengdêr, navdêr, pêşbank û paşbankan û hwd re ku di tawandinê dike. Ev rengê teybet ê tawandinê hebûna gotinê yak u heyî bigiştî esas digirê û wê ditawêne. Her wusa, li ser têgîna wateyê û ankû aqilî re di çerçoveya vê zanîna rêzimanî a kurdî de, gotin ku bi kîjan rengê hebe, wê karibê bi heman rengê xwe were tawandin û wateyên wê yên vêşarî ku di wê de hena jî ji wê kifş bikin.

Di vê çerçoveyê de ez di wê bawerîyê de me, ku her gotinên di kurdî de xwediyê hinek wateyên xwe yên ku hîç di dema bikarhanîna wê de jî ku ne hatîna kifşkirin û bikarhanîn hena. Divê çerçoveyê de dive ku mirov werêne ser ziman ku gotina kirdeyî di vê çerçoveyê de xwediyê heyînekê ya. Rewşa gotinê, dive çerçoveyê de dive ku mirov wê kifş bike ku weke bi rengê tawandinê re ku me hanî ser ziman, bi awayê wê yê ku heyî re wateyên vêşarî di wê de hena ku li bendî kifşkirinê na. Divê çerçoveyê de em vê rewşê weke rewşeka zimanî ya giring ku dive ku mirov wê pêş bixe jî dibînin. Her wusa di vê çerçoveyê de têgîna zanîna zimanî, vê rewşê bi zimên re weke rewşeka teybet dide dîyarkirin. Em li vir, dema ku nûha zimanê kurdî bikardihênin, em ku di farqê de jî bin û ne di farqê de jî bin, herî hindik em bi awayekî du û ankû sê dîmenî zimên bikardihênin. Her wusa, rengê gotina 'ziman' a bi rengê "ziman" û rengê wê yê bi rengê "zimên" û hwd, bikardihênin. Rengê gotina 'zimên', weke renekî tavandinê û hwd re ya. Her wusa, di vê çerçoveyê de pirr-dîmenîya zimanî, em bikardihênin. Pirr-dîmenîtî, her wusa li ser tawandina gotinê re xwe bi awayekî teybet dide dîyarkirin. Di vê çerçoveyê de, weke ku em du û ankû sê zimanan di nava hevdu û ankû di berhevdu de bikardihênin li me tê. Ev hemû jî, ne ku ji hevdu cuda na. Ev rewş, hemû bi sayaserê têgîna tawandina gotinê û hwd re, dibê. Her wusa, rengê li ser gotinê re ê tawandinê û piştî rengên bi rêzimanî û pêvekên rêzimanî re ku diafirê, jî heya. Ev rengê li ser rêzimanîya zimên re ku dibê jî, bi sere xwe ji aliyê teknikî ve dive ku mirov weke mijaraka din hilde li dest û wê dahûr bike û werêne ser ziman. Têgîna tawandinê ya gotinî, di zimanên kirdeyî de mirov dikarê werêne ser ziman. Her wusa, dema ku mirov dive çerçoveyê de li zimanê kurdî dihezirê, mirov wê kifş dike. Têgîna tawandinê, ya li ser rêzimanîyê

re wê di zimanê wateyî yanî di zimanê ku li ser wateyê de pêşketina de jî wê hebe. Lê birengê tawandina gotinê, em nikarin bahse wê bikin. Têgîn tawandinê, her wusa weke têgîneka ku mirov dive ku bi teybetî li ser wê bisekinê û wê werêne ser ziman. Her wusa, dive ku mirov werêne ser ziman.

Têgînên gotinên kirdeyî, her wusa dive ku mirov werêne ser ziman ku weke aliyekî teybet ê kokî na. Gotinên kirdeyî, gotinên kokî na. Di serî de dive ku mirov wan bi vî rengî werêne ser ziman. Gotinên kirdeyî, di serî de weke gotinên kok ên di temenê pêşketina gotinên wateyê hwd de jî werêne ser ziman. Her wusa, gotinên wateyê û gotinên zimanê dema aqil û hwd ku bi têgînên wateyê ku diafirêne, temenê wan li ser wê temenê gotinên kirdeyî ya. Em dema ku li zimanê kirdeyî dihizirin, her wusa dive ku mirov werêne ser ziman ku têgînên weke yên gotinên zimanê kirdeyî, ji temen ve diafirênin.

Têgîna gotinê, di vê çerçoveyê de weke ku bi pêvejoyekê re pêş dikeve. Her wusa li vir, dema ku pêvejoya ji gotinên kirdeyî li gotinên wateyî li ser têgînê re werênina ser ziman, dive ku mirov dîroka aqil bi pêşketinên wê re fahm bike û werêne ser ziman. Dîroka aqil, di vê çerçoveyê de weke têgîna aqil pêş dikeve dide me. Her wusa, em dema ku bahse aqil dikin, di kurdî de wateya gotina 'aqil', bi rengê ku mirov navaroka wê ya bi gotinê werêne ser ziman, bi rengê ku xwediye wateya 'a kir', 'a gir', 'a girt', û hwd bi xwe re dihêne ser ziman. Her wusa, bi wê re weke aliyên din jî, têgîna fahmê bi xwe re li ser rengên weke 'aq-il' hwd re dihê dîtin. "aq", weke gotinaka kokî ya ku di kurdî de dihê wateya ya dihê 'qûrtandin' û ankû 'ya hatî qûrtandin', 'ya hatî biser xwe de kirin', 'ya hatî hildan li hundûr' û hwd, bi xwe re salix dike. Divê çerçoveyê de xwediye hinek wateyên din jî ya, ku mirov dikarê wan werêne ser ziman. Di vê çerçoveyê de "...il", weke kokeka di kurdî de ku xwediye wê têgîna bi 'hildanê', 'hılanê', 'girtinê' û hwd bi xwe re dihêne ser ziman a. Têgîna bi gotinê giştî weke "aqil" bi têgîna 'tişt a ku hatî dîtin' re û hwd re jî, weke 'a kir', 'a gir', 'a girt', û hwd, bi xwe re di awayekî salixkirî de dihêne ser ziman. Têgîna bi gotina 'a kir' re, dihê ser ziman, ew a ku di wateya tişt a bûyî û hatîkirin a. Ya ku bi gotina 'a gir' re dihê li hole, ew a ku di çerçoveya têgînek hişkirinê de bi girtinê re dihêne ser ziman. Her wusa, bi wê re jî, 'a gir', wateya salixkirinê bi xwe re weke salix dike û dihêne ser ziman. Bi vê rengê di çerçoveya fahmkirinê de hinek wateyên ku mirov jê bigrê hena. Her wusa dive ku mirov vê yekê jî werêne ser ziman ku têgîna 'mazinbûnê' jî bi xwe re dihêne ser ziman. 'A girt', weke tişt a bûyî û hatî girtin, bi xwe re salix dike û dihêne ser ziman.

Salixkirina gotina aqil, li ser wateyê re mirov dikarê bi têgîna fahmkirinê a ku pêş dikeve re jî werêne ser ziman. Her wusa, dîroka hizir û ankû aqil, weke têgîna fahmkirinê û pêşketina têgînê jî mirov dikarê werêne ser ziman. Aqil, bi dîrokê re pêşketîya. Ji destpêka pêşketina aqil û heta serdemên me yên ku em di wan de dijîn jî, her wusa, weke aliyekî ku mirov dive ku werêne ser ziman a. Lê ev alî hemû jî li ser ziman û gotinên kirdeyî ên ziman re ku pêş dikevin re mirov dikarê werêne ser ziman. Zimanê pêşî ê mirov ku pêşketîya, zimanê kirdeyî ya. Piştê jî, ev ziman, bi pêşketinên aqilî û bi wê re ên wateyî û hwd re bi rengê zimanê wateyî jî pêşketin li ser xwe daye jînkirin. Lê li vir, dive ku mirov vê yekê werêne ser ziman ku wê rengê awayê pêşketina zimanê kirdeyî li awayê wateyê ku bibe wê ne weke yê rengê zimanê ku di dema aqil de were 'çêkirin' û pêşxistin bê. Farq jî, ew a ku têgîna kirdeyî bi gotiniyên wê re di temen de hena. Zimanê kirdeyî, di dema aqil de jî ku gotinên wê weke yên wateyî pêş bikevin jî, wê gotinên kokî ku weke 'kite' jî werina ser ziman, wê ne bê wate bin. Her wusa, her kite di zimanên weke ên kurdî de ku zimanên kirdeyî na, yanî zimanên destpêkî û xwediye destpêkê na, mirov dikarê bi wate bike. Wateya wan heya. Divê çerçoveyê de, gihiştina têgîna kirdeyî ya gotinê bi gotinên wê re dibê. Ev rewşa kurdî, hinekî jî di vê çerçoveyê de weke rewşek teybet a. Di vê çerçoveyê de pêwîstîya zanîna xwe ya teybet ku were pêşxistin li ser wê re dide dîtin.

Têgîna gotinên kirdeyî, her wusa dive ku mirov werêne ser ziman, weke aliyekî giring ê ku mirov hîmî ya di vê çerçoveyê de. Em dema ku kurdî, dahûr dîkin, li ser gotinên wê ên wateyê re jî, her wusa mirov digihijê gotinên kirdeyî ên kin û kort. Çendî ku mirov di fahmkirina wê de bi têgîna zanîna zimanîya wê re pêde diçê, her wusa mirov vê rewş bi wê re kifş dike. Gotinên wateyî ên kurdî, gotinên kokî ên kirdeyî ên destpêkê ku li hevdû badayî afirîyî na. Di vê çerçoveyê de gotinên wateyê ên kurdî, dema ku mirov li wan dihizirê û wan dahûr dike, di vê çerçoveyê de mirov bi gotina wateyê re pirr-gotiniyên kirdeyî re ji temen ve kifş dike.

Di dewama gotinên kirdeyî de pêşketina gotinên wateyî: Di dewama gotinên kirdeyî de dive ku em bahse gotinên wateyî ên ku li ser aqil pêş dikevin werênina ser ziman. Weke ku me li jor di beşa li ser gotinên kirdeyî de ku me hanî ser ziman de, pêwîstîya cih bi cih bi hevdû re hanîna ser ziman dibê. Her wusa, di vê beşê de jî, weke beşa gotinên kirdeyî a li jor, emê bi hevdû re werênina ser ziman. Lê li vir, dive ku mirov vê yekê jî, werênina ser ziman ku têgîna gotinên wateyî, bi awayekî têgînî di dewama gotinên kirdeyî de bi rêk û pêk hanîna ser ziman giring a. Li vir, di vê çerçoveyê de jî, hanîna li ser ziman, di çerçoveya kurdî û zimanê kurdî de dibê. Em li ser zimanê kurdî v eve dahûrîyê bi dîroka wê re û her wusa bi pêvajoyên wê ên pêşketinê re bi hevdû re pêş dixin. Weke amûr, temen, hîm û çavkanîya me ya hîmî zimanê kurdî ya.

Li vir, di serî de dive ku mirov hinekî pêvajoyên aqil û pêşketina wan ya bi demê re werênina ser ziman. Aqil, li ser çi esasê û temenê pêş dikeve, her wusa di vê çerçoveyê de dive ku mirov hinekî bi têgînî wê werêne ser ziman. Fahma aqil, li vir, dema ku mirov ji temen ve dike ku fahm bike û werêne ser ziman, mirov bi awayekî xweza têgîna bi gotinan re kifş dîkin. Li vir, aqil ku bi wate pêşketina wê re, her wusa dive ku mirov werêne ser ziman ku temenê wê li ser gotinê ya. Gotinên kirdeyî ên pêşî ku pêşketina, di vê çerçoveyê de giring in ku mirov wan fahm bike.. Ew gotin, weke çavkanîyên me yên dîrokî na. Dîroka pêşketina aqil jî, dema ku mirov dihilde li dest, her wusa, em li wê çavkanîyê digerihin ku bi çi awayê û di çi demê de têgîna pêşî û çawa pêşketîya. Aqil, her wusa, dema ku mirov li pêşketina wê ya destpêkê bihizirê, wê dîsa berê ev hizirkirin wê berê me bide ser gotinên kirdeyî ên pêşî ku afirîna û hena. Ew gotin, salixkirina wan ya di jîyanê de çawa ya, ew fahmkirin, wê hin bi hin li dora xwe weke ‘giloka ta’ ku hin bi hin li xwe pêçanê dike û bi wê pêçan û girêdana li xwe re ku mazin dibe û dibe weke topaka mazin û hwd, wê di çerçoveyê de hûnandin li ser gotinên aqil re bibe. Ev jî, wê bi pêvajoyên pêşketina aqil re bibe. Ya ku van pêvajoyan di rengê nivîsandinê de mayînda dike jî, wê girtina xêvî ya ku dibê ya. Girtina xêvî, di temenê wan pêvajoyên aqil de jî ya. Em dema ku ji van aliyan ve li pêvajoyên aqil dihizirin jî, em nikarin tenê bi aqilê ku hatî ser ziman û afirîya wê tenê werêne ser ziman. Li vir, ku em bahse ‘hîm’ û fahmkirina wê bi gotina aqilê re bikin, vê weke temen ew gotina xêvî û hwd wê bibe. Her wusam ew têgînên ku bi gotinbûna. Gotinên pêşî ên kirdeyî, ku weke ku em li ser kurdî û pêvajoyên wê ên destpêkê re kifş dîkin, kin û kort in. Her wusa, bi vê re jî, dive ku mirov werêne ser ziman ku gotinên bi rengê nîşanaka û navî na. Ev rengê gotinî ê bi navî, wê weke têgîneke têrkerî xwe bide dîyarkirin. Ev têgîna têrkerî, mirov dikarê li ser vê rengê gotinê re weke kirdeya şenber werêne ser ziman. Ji ber çi gotinên kurdî ên kirdeyî, ji têgînek wateyî zêdetir, weke têgînek navî di wan de heya? Ji ber çi, mirov bi wê re di her gotinên dutîpî û hwd de kirdeyê di çerçoveya gotinîya wê de kifş dîkin? Ev, hinekî jî, bi rengê pêvajoyek bi vî rengî ve girêdayî ya. Her wusa, di vê çerçoveyê de ev gotinên kin û kort ku du û ankû sê tîpî na, di rengê navî de xwedîyê kirde û salixkirinê na. Her wusa, di vê çerçoveyê de dema ku di çerçoveya kurdî de ku mirov bibêje ku bi zimanî û li ser zimanî re buhurîna li pêvajoyên aqil çêdibe û her wusa ev têgînên wateyî hin bi hin êdî pêş dikevin, wê ew gotinên kirdeyî ku bi rengê xwe re di rengê navan de na, wê di nava gotinên wateyî ên aqil de rol û weyna ajoyê di navika wê de ji hîm ve bileyizin. Ji vê aliyê ve jî, aliyekî têgînî ê bi weyn, dive

ku mirov bi gotinên kirdeyî ên destpêkê ên kurdî re werênina ser ziman. Ev gotin, her wusa, di serdemên pêşketina wateyê û têgîna wê de, wê weyn û rolaka ajoyî û hwd, di temenê gotinên wateyî û pêşketina wateyê de bileyizin. Di aslê xwe de, ev gotinên kirdeyî, di vê çerçoveyê de weke mifteyna xêvî na. Li ser wê re di jîyanê de wate dihê pêşxistin. Pêşxistina wateyê û gotinên wateyê, wê di rengê avê de bê. Lê di navika wê avê de jî, ku weke kevir hena, ew gotinên kirdeyî ên destpêkê ku bi têgînî hatina pêşxistin in. Yanî, di vê çerçoveyê de ev temenê pêşxistina wateyê û têgîna wateyê bi gotinên wê re, weke temenekî destpêkî ê giring dive ku mirov li wê bihizirê û wê werêne ser ziman. Çerçoveya gotinên aqil, di vê çerçoveyê de dive ku mirov bi teybetî werêne ser ziman.

Di vê çerçoveyê de dive ku mirov werêne ser ziman ku gotinên kirdeyî, wê dema ku buhurîn li dema aqil dibe û pêşketin bi wateyê û hwd re dibe de jî, wê hebin û wê rol û weyna xwe ya dîrokî wê bileyizin. Wê temenê wê pêşxistinê ya di jîyanê de bîafirênin. Her wusa, têgîna ku pêş dikeve, di vê çerçoveyê de ku em di çerçoveya pêşxistina wateyê û gotinên wê de werênina ser ziman, wê ji aliyê watebûyîna xwe ve, nêvî ji temen ve ew têgîna kirdeyî ya wan gotinên kin û kort ên pêşî bê. Nêvîyê din jî, wê ew têgîna bi nerînê a ji jîyanê û hwd bê. Di vê çerçoveyê de di çerçoveyê de bihevdu re weke hesinê û tûnça ku di nava hevdu de hatî halandin ji wê halandinê ku pola hatibê derxistin li hole, rewşek bi tîrîtîya wateyê û têgîna wê re derdikeve li hole. Her wusa, wate, çendî ku tîrîtîyê bi xwe re dide çêkirin, di rengê wê kirdeyîya hîmî ya gotinî ku di navika wê de weyna ajoyê dileyizê, di wê rengê de xwe dike ku zaxm bike.

Li vir, dive ku mirov vê yekê baş fahm bike ku têgîna aqil, her wusa weke aliyekî wê yê giring pêşketina wateyê ya. Li ser wateyê re aqil, xwediyê tîrîtîya xwe ya şenber a. Her wusa, dema ku mirov bahse aqil û şenberîya wê bike jî, bi hişê mirov re wateyê dive ku mirov li vir, baş fahm bike. Piştî pêşketina wateyê û gotinên wê re di nava ziman de, êdî wê hem ziman bi awayekî gûharînê bi xwe re bide çêkirin û hem jî wê aqil bi rengekî xwe bide dîyarkirin. Êdî li ser aqil re kifşkiirna aqil, weke pêvejoyaka pêşketina aqil, wê xwe bide dîyarkirin. Her wusa, ev wateya ku hîmê xwe ji wê kirdeya gotinî a pêşî digirê, wê aqil di pêşîya wê de bê ku fahm bike. Her wusa, li lêgerîna wateyê û lêkolînên bi hizirkî û hwd, wê di vê çerçoveyê de têgînê bidina me. Hewldana fahmkirina rastteqînîyê bi têgînî, her wusa wê êdî pêvajoyên aqil bi pêşketina wan re werêne li hole.

Divê çerçoveyê de dema ku mirov bahse wateyê û bi wê re jî pêşketina aqil bike, hinekî li vir, dive ku mirov di vê çerçoveyê de têgîna aqlî ya vacê dive ku mirov fahm bike. Piştî wê re jî, êdî dive ku mirov cardin vegerihê li ser hanîna xwe ya li ser ziman a wateyê û di temenê wê de kirdeya gotinî a pêşî. Hingî, wê ji aliyê din ê zêhnî ve hanîna wan ya li ser ziman were fahmkirin.

Li vir, dive ku mirov werêne ser ziman ku di vê pêvejoya pêşketina aqil de, wê vac, weke çerçoveyaka wateyî derkeve li hole. Her wusa di serdema aqil de, karê darêjkê ê ku pêşî bi kirdeyê re fikir, wê bi wateyê re êdî di dema aqil de vac bi awayekî şûbjeyî bike ku bêne li cih. Li vir, vac, di aslê xwe de di qarîqatûra rola darêjka kirdeyê ya di nava gotina aqil ya têgînî û felsefîkî de jî ya. Divê çerçoveyê de dive ku mirov wê werêne ser ziman. Gotina, vacê, di pêvajoyên pêşî ên pêşketina wateyê û bi watekirinê de, wê weyn û rolaka dîrokî jî bileyizê. Her wusa, weke hêzek afrîner wê bîafirêne û bi adilêne. Têgîna aqilandinê bi wateyî êdî di vê çerçoveyê de pêş dikeve. Piştî wê re wê vac, hin bi hin êdî ew adilandîna ku kirîya wê bi awayekî têgînîya 'birdozîkî' bike ku lê serdest bibe. Pêşketina birdoziyan û hwd, hinekî jî dive ku mirov di ancama van rastiyên têgînî ên bi vacê re werêne ser ziman. Têgîna birdoziyê, her wusa têgîneka desthilatdarîyê ya. Li vir, vac, vê yekê diafirêne bo serdestbûna li jîyanê. Her wusa, vac, piştî serdemên destpêkê ên pêşketina wateyê û hwd, wê êdî hin bi hin kevneperestîyê

jî bi xwe re pêş bixe. Ya ku wê di nava pêşketina aqil de di pêvajoyên felsefeyê û hwd de bi gotina 'pirsgirêkê' re nave wê bide hildan jî, wê ev bê. Li vir, pirsgirêka vacê û têngîna wê çi ya? Pirsgrêk, ew a ku tenê gotinên wateyê û bi têngîniya wan, ji xwe re dike temenê û li ser ahengîya wan û hwd, di rawastihê. Her wusa, di vê çerçoveyê de pêşketina di jîyanê de weke ku ji aliyekî ve ji nedîtî ve were lê tê. Têngîna vacê, di vê çerçoveyê de dive ku mirov bi zanîna ziman re jî li ser wê bisekinê. Di vê çerçoveyê de li ser wê sekinin, wê hinek ancamen têngîni jî bi xwe re werêne li hole. Her wusa li vir, dive ku mirov vê yekê bibêje û bi buhûrê ku vac, aliyê xwe yê 'formel' yanî yekalî ku bi wê rengê digrê li dest, wê temenê tengbûna wê ya di jîyanê de bê. Vac, têngîna aqil a. Her wusa, bi gotina vacê, rengê aqil ê bi tîrî û hwd ku dihê ser ziman, weke reneki ku diafirênê ya.

Li vir, dema ku mirov bahse vacê bike, divê ku mirov li ser aqil re bahsê bike. Vacê, weke têngîneka darêjkî a aqilî ya. Her wusa di serdema aqil a felsefeyê de pêşketina wê, wê çerçoveya adilandina têngîniya wê jî bi xwe re bide diyarkirin. Divê çerçoveyê de dema ku mirov li dîrokê dinerê, her wusa weke aliyekî giring ê ku mirov dive ku li wê bihizirê ya.

Pêvajoyên pêşketina aqil, di serdemên felsefeyê û hwd, dema ku mirov li wan dihezirê, her wusa bi hewldana fahmkirina xwezayê û têngînen xwezayî re mijul dibe. Her tiştê ku li jîyanê heya, hewldana fahmkirina wê, weke rêbazekî pêşketina felsefeyê jî mirov dikarê werêne ser ziman. Felsefe, herî zêde di serdemên kevnera de wê bikeve nava hewldana fahmkirina xweza û hewiirdorê de. Her wusa, di vê çerçoveyê de pirsên weke 'jîyan çi ya?' û hwd, wê werina pirsîn. Hewldana fahmkirina destpêka jîyanê û hwd, wê weke têngîneka bi lêgerînê û lêkolînê ya navaroka felsefeyê bê. Ji hizir û jîyane mirov a ku dijî, ji wê hewldide ku pêvajoyên pêşketina aqil li ser pêşketina pêvajoyên aqil re werêne ser ziman. Divê çerçoveyê de pêvajoyên pêşketina aqil, giring in ku mirov wan bi teybetî kifş bike û werêne ser ziman.

Rengê aqil ê felsefeyê, di vê çerçoveyê de dive ku mirov bibîr bike. Ev rengê aqil ê ku pêş dikeve, wê weke rengê pêşketina aqil ê ku serdestiya têngîna aqil jî bidina diyarkirin bin. Bi felsefeyê re aqil, hewiirdorê, xwezayê û dunyê dike ku fahmbike. Her wusa, bi navkirina tiştan û hwdana li ser wê binavkirinê re fahmkirina wê, wê weke awayekê pêşketina bi felsefeyê re bê. Çerçoveya aqil, her wusa, di vê çerçoveyê de pêş bikeve. Aqil bi rengê xwe yê felsefîkî, her wusa wê li ser têngînan re bide diyarkirin. Weke minaqe vê jî, wê ahlaq, ol û hwd, pêş bikevin. Ev renga têngîniê wateyî û bi gotina wateyî ku pêş dikevin bê. Çerçoveya vacê jî, li ser wê re ku mirov bahse wê bike, wê xwe bide diyarkirin. Her wusa, her têngîni, wê di çerçoveya aqilê ku pêş dikeve de xwediyê wê vaca xwe ya ku bi wê heya bê.

Têngîna vacê, weke têngîneka felsefîkî, wê di serdema felsefeyê de xwe bide diyarkirin. Her wusa di çerçoveya bi diyarkirina têngîniê û her wusa li ser hêmanê re hanîna li ser ziman, wê bi wê re pêş bikeve. Li dunyê, tiştê ku heya li berçav dihê dîtîn. Hertîştê ku mirov wê dibîni heya. Di vê çerçoveyê de weke derpêşeka vacî, wê têngîna 'hertîştê ku mirov wê dibîni heya', derkeve li pêş. Her tişt, bidest girtin, li berçav dîtîn û her wusa ku mirov bi aqilê xwe yê pêşketî û heyî ku karibê wê fahm bike, wê di çerçoveya têngîna vacê de xwe bide diyarkirin. Têngîna 'hertîştê ku mirov wê dibîni heya', weke têngînaka vacî wê pirr zêde bandura wê li rengê pêşketina felsefeya hemdem û ya demê bibe. Di vê çerçoveyê de salixkirin û bi watekirin, her wusa wê pêş bikeve. Têngîna wateyî, ku her wusa weke têngînek 'şenber' ku li dunyê bi felsefeyê pêş dikeve, di vê çerçoveyê de wê rol û weyna vacê di wê de mazin bê. Îdea'ya vacê û têngîna wê ya pêşî ku li ser temenê wê pêş dikeve jî, ew a ku wê mirov karibê bi aqilê xwe hertiştî fahm bike û ankû wê mirov karibê bi aqilê xwe êdî xwe bigihêne hertiştî. Divê çerçoveyê de felsefeya aqil, êdî pêş dikeve. Felsefeya ku têngîna wê li ser temenê ku mirov dikarê bi aqilê xwe hertiştî fahm bike', wê weke felsefeya aqil xwe bide diyarkirin. Her wusa, felsefeya aqil, di vê çerçoveyê de dive ku

mirov werêne ser ziman ku wê êdî li ser temenê xwe pêş bikeve. Temenê wê jî, temenê wê li ser heyberîya dunyayî ya. Her wusa ew dunya şenber, wê di vê çerçoveyê de temenê wê têtîne bê. Lê di vê çerçoveyê de ku ew dînya şenber li berçav were dîtî jî, fahmkirin û şîrovekirina wê û her wusa bi navkirina wê, wê bi felsefeyê bê pêşxistin. Felsefe, ku hertiştê li dînyê dike ku fahm bike û werêne ser ziman û dihe ser ziman jî, di dawiyê de rastî pîrsa 'destpêk' û 'dawiyê' tê. Her wusa, aqilê mirov, çendî ku dihezirê, dike ku fahm bike. Divê çerçoveyê de aqilê mirov, li dînyê, li ser temenê dînyê pêşketina xwe bi vacê û felsefeya aqil re dike. Felsefeya aqil, weke felsefeya wateyê jî, mirov dikarê werêne ser ziman. Li vir, me hinekî li jor gor ku felsefe di nava hewldana fahmkirin, şîrovekirin û bi navkirinê de ya. Ev rast a. Di vê çerçoveyê de êdî têtîniya wateyê, di vê çerçoveyê de li ser van rewşên bi fahmkirin, şîrovekirin û binavkirinê û hwd re pêş dikeve. Li vir, her salixkirin, wê bi têtîni û aqilî, gotinîyê bi xwe re pêş bixe. Ev jî, êdî weke zimanê wê yê aqil a. Her salixkirin, wê bi gotinî were kiirn. Her wusa, her fahmkirin, wê aqilekî derxe li hole. Pêvajoyên bi vî rengî ên bi pêşketina bi aqil, wê êdî di vê çerçoveyê de li jîyanê wateyê û bi watekirinê û hwd jî, bi xwe re pêş bixe.

Têtîna felsefeyê, di vê çerçoveyê de weke aqilê afrîner hîmê wê li ser wateyê ya. Çendî ku bi wate dike, wê pêde here. Di vê çerçoveyê de çendî ku bi wate kir jî, wê salixkirinê li ser wê re bi gotinî pêş bixe. Çendî ku salixkir, wê her wusa weke aqilê serdest wê xwe bide dîyarkirin. Salixkirin, weke rengê pêşketina aqil, her wusa pêş dikeve. Salixkirin, wê wateyê pêş bixe. Lê felsefe, jî salixkirinê zêdetir şîrovekirinê pêş dixê. Ev jî, rewşa têtîni ya felsefeyê ya. Şîrovekirin, dive çerçoveyê de temenê wê li ser têtîni û gotinên bi kirdeyî ên salixkirî re dihe pêşxistin. Her wusa, kirde û ankû weke ku me li jor bi nav re hanî ser ziman, têtînin ajoyî na di nava wê şîrovekirinê de. Yanî bi gotinaka din, temenê hîmî ê ku piştî xwe didênê de na.

Em li vir, dive ku vê yekê jî werênina ser ziman ku felsefe, wê bi têtîni were ser ziman. Lê felsefe, dema ku bi watekirinê û hwd re li ser wê dihezirin, weke rengê bi gotinkirinê jî ya. Di vê çerçoveyê de felsefe, her wusa weke têtîneka ku li ser wateya gotinê ya ku li wê hatîkirin û hatî bihişkirin re xwe bi pêşxistinê dide dîyarkirin. Divê çerçoveyê de felsefe, gotinîyê weke hîmekî ku xwe li ser wê re dide pêşxistin jî, mirov dikarê werêne ser ziman.

Felsefe û gotin, bi aqil re dihe afirandin. Çerçoveya gotinê, me li jor hinekî hanî ser ziman. Her wusa, ew çerçoveya wê ya kirdeyî ku me bahse wê kir, di vê çerçoveyê de dive ku mirov bi têtîna felsefeyê re jî bahse wê bike.

Têtîna aqilî, di vê çerçoveyê de dive ku mirov bahse wê bike. Her wusa dive ku mirov wê wateyê re wê werêne ser ziman. Felsefe, pêvajoyaka aqil, ya ku êdî mirov wê bi wateyê re dikarê werêne ser ziman a. Berî, serdemên felsefeyê, pêşxistina têtîna wateyê, weke di pêvajoya xwe ya pêşketinê de ya. Hin bi hin ew wate di keve nava afirandinê de. Êdî felsefe, hinekî jî, weke ancama wê têtîna wê ya afrîner ku êdî derdikeve li hole ya. Bi dîrokê re aqil û rengê felsefe, xwediyê pêvajoyên pêşketinê ên dirêj in. Ev pêvajo, wê li ser gotina ku hatî afirandin û bi watekirin re, wê hewldana salixkirin û fahmkirina wê re êdî rengê hizirkiirna bi felsefeyî xwe bide dîyarkirin. Têtîna felsefeyê, di vê çerçoveyê de di aslê xwe de ji temen ve li ser zimên avakirî ya. Ziman, weke ardnîgarîya wê ya ku li ser wê şîni dibê ya. Wate, her wusa rengê wê yê pêşketinê dide dîyarkirin. Wate, wê piştî hin bi hin êdî rengên têtîninên felsefikî derxe li hole. Her wusa, vac û hwd, wê rengên wê ên ku pêşketina bin. Têtînin bi vî rengî ku piştî hin bi hin li ser pêşketina bi aqil re ku peyde dibin di nava hizir de û ji nava hizir, wê her wusa weke rengna têtîni ê fahmkirinê bin. Lê her rengê hizirkirinê, wê bi xwe re rê û rêbazên hizirkirinê jî, bide dîyarkirin. Her wusa têtîna fahmkirinê, wê li ser wan têtînan re xwe bide pêşxistin. Vac, wê ji hîm ve bi wateyê û levkirina li ser gotinê û hwd re wê adilandinê bide çekirin. Adilandin, hinekî jî bi felsefeyê re di çerçoveya fahmkirinê û hwd de pêk tê. Mirov, di jîyanê de jîyanê dijî.

Ew jîyane ku dijî, dixwezê ku weke dilê xwe bijî. Her wusa, wê çawa bijî, wê çawa pêwîstîyên xwe yên jîyanî ku bi wan bijî peyde bike û hwd, wê li ser wan bihizirê û kifş bike. Di vê çerçoveyê de çi jî çi re lezima, wê ew were kifşkirin. Di vê çerçoveyê de ahenge vacî, rengê wê di çerçoveya levkirinekê de xwe dide dîyarkirin. Minaq, dema ku mirov birçî bê, wê xwarinê bixwê. Dema ku mirov lewitî bê, wê xwe bişoyê û paqij bike. Dema ku zivistan û serma hat, wê bo xwe germ bike, wê amûrên xwe germkirinê bo pêxistina agir peyde bike. Bo ku bijî, wê çandinîyê, cotkariyê û her wusa xwedikirina sawalan bike. Ev wê weke rewşna ku di çerçoveya jîyane mirov de ku bi hevdû re di ahengekê de bin in. Mejî, wan di çerçoveya sedem û ancamê de dihizirê. Di çerçoveya pêwîstîyê de dihizirê. Ev rengên ku bi hevdû re bo jîyandinê weke pêwîstî, di çerçoveya jîyanê û domandina wê de bi kirina wan re wê levkirinek û ahengek jî di nava jîyanê de xwe bide dîyarkirin. Ev jî, wê rengê hizirkirinê ê bi hevdû ve girêdayî bide dîyarkirin. Yanî, di çerçoveya têgîna ku ti tişt ne belesebep a. Her tişt û kirin xwediyê sebebekê ya. Çerçoveya têgîniya felsefîkî li vê yekê dihizirê û di çerçoveya têgîna vacî de, wê weke têgîneka ahengî wê dihêne ser ziman. Ev rengê hizirkirinê, wê di çerçoveya bi watekirinê de wê bibe. Bi watekirina cotkariyê, çandinîyê û ahlkirin û xwedîkirinê û hwd re, wê temenê domandina jîyanê wê were hanîn li ser ziman.

Rengê têgîna wateyê, jî ya kirdeyê hinekî cudatir weke bi awayekî şîroveyî ya. Her wusa, di vê çerçoveyê de dihê li berçav. Dema ku mirov li ser pêvajoyên pêşketinê ên hizirkirinê re jî lê dinerin, dive çerçoveyê de pêş dikeve. Ji nava rengê pêşketina hizirkirinê wê du awa bi têgînî derkevina li hole. Yek, awayê dahûrî ya. Yê din jî, her wusa şîroveyî û ankû nirxî ya. Divê çerçoveyê de dema ku mirov lê dihiizirê, ev awa bi demê re xwe bidina dîyarkirin.

Têgîna hizirî, wê bi demê re zêde pêş bikeve. Rengên aqil ên nû derdikevina li hole. Mirov, êdî bi aqil dihizirê û dihêne ser ziman. Her wusa bi têgînî û wateyî dibînê. Di vê çerçoveyê de dihêne ser ziman. Di aslê xwe de her dîtina bihişî, her wusa di çerçoveya têgîna nerînê û hwd de, weke têgîneka dohnî ya.

Em li vir, hinekî din jî li ser pêşketina hizirkirinê re pêde herin û bi wê re pêşketina wateyê û gotinên wateyê fahm bikin. Têgîna wateyê, wê weke têgîneka nirxî ya bi aqil bê. Em dema ku bahse têgîna wateyê bikin, em dive ku her wusa serdemên aqil ên ku pêşdikevin û bi teybetî jî serdemên felsefeyê biteybetî binxatkin û werênina ser ziman. Ji ber ku ev serdemna ku wê têgîna wateyê pêş bixin bin. Her wusa jî bilî wê jî, wê weke serdemna ku li ser têgîna wateyê û pêşketina wê re ku dijîn û pêş dikevin bin. Divê çerçoveyê de têgîna wateyê, wê êdî bi afirandina rengê wê yê têgînî re wê êdî serdema aqil were û bi serdestî pêş bikeve. Her wusa, li vir, dema ku em bahse têgîna wateyê bikin, bi du awayan mirov dikarê bahse wê bike û werêne ser ziman. Yek, weke ku me li jor hanî ser ziman bi gotinê, gotinên wateyî û her wusa têgîna wan ya ku dihê pêşxistin a. Aliyê din ê duyemin jî, her wusa bi awayê nirxî, weke pêşketina hêstîyarîyê û hewldana bi şîroveyan hanîna wê ya li ser ziman bi rengê 'helbest', 'roman', 'musik' û hwd re. Ev rengên nivîsandinê, wê weke renga nirxî ên bi aqil ku pêş dikevin û dîrokî bin. Dengbêjên kurdan ku bi kêlîkan ku li civatan dirûniştin û distirandin û diavêtin li ser evîn û evîndaran, mîr û mazinatiya wan û hwd. Di vê çerçoveyê de têgîna wateyê, her wusa weke têgîneka nirxî ya bi têgînî (hêstî) û hwd ku pêş dikeve wê êdî derkeve li pêş. Minaq, jî dengê dengbêjan stranên ku dihatin gotin, têgînaka bi wateyî ya binirxkirinê di xwe de pêşdixist. Her wusa di vê çerçoveyê de hêstên mazinbûnê, bidilbûnê, şabûn û hêrsbûnê û hwd dihanîn ser ziman. Hêst, her wusa, rengê nirxandinê ê pirr giring a. Hêst, wê aliyekî hizirê giring jî bi xwe re bide dîyarkirin. Her wusa aliyê ku bi wê re dihê dîtîn, ew jî ew a ku binirxbûna têgînê didina dîyarkirin. Binirxbûna têgînê, wê aliyekî pêşketina aqilê mirov ê pirr giring bê. Her wusa, ev aliyê aqilê mirov wê, bi hîskirinên mirov re wê têgîna mirov werêne ser ziman. Her wusa, ev alî, wê bi demê re li ser

nirxandin(nivîsandin)ên aqilî re wê êdî aqil jî bi ast û rada di çerçoveyeka wê ya din de werênina ser ziman. Aqil, dive çerçoveyê de êdî têngîna hêstîyarîyê û 'mazinbûn' û ankû yê 'bêhnepakîyekê' bi rengê nafsmazinîyê werêne ser ziman. Nafsmazinîtî, weke renekî têngîna aqil binirxandinê bi xwe re dihêne ser ziman. Her wusa, di temenê gotinên bi vî rengî de hêstên ku afirîna hena. Hêst, bi vî rengî, êdî weke ku dikeve pêvajoyaka ku biafirêne de. Hêstên mirov ên li hevdû, wê temenê bertekên li hevdû jî bidina dîyarkirin. Di vê çerçoveyê de aqilê ku pêşdikeve, aliyekî wê yê nirxandinê hêstî û hwd heya. Têngîna wateyê, ji vê aliyê ve jî, dema ku mirov lê dihizirê, her wusa bi pêşxistina tênginên weke ên 'baş' û 'ne baş', 'qanc' û 'ne qanc', 'rast û ne rast', 'xirab' û 'ne xirab'. 'azad' û 'ne azad' û hwd wê bi xwe re biafirêne. Ev rengên têngîna ku bi vî rengî bi gotinê re dihê hanîn ser ziman, rengê têngîna wateyî na. Têngîna gotinê, di vê çerçoveyê de dive ku mirov werêne ser ziman bi têngîna wateyê re di vê çerçoveyê de weke ku di asta duyemin de hatiya kirin xwediyê wateyê. Gotin, bi manaya xwe ya nirxî ya wateyî re û her wusa bi têngîna xwe ya kirdeyî ya gotinî re heya. Kirde, têngîna gotinê ya hîmî a bi darêjkî ya. Her wusa, rengê darêjkê, mirov dikarê li ser kirdeyê re werêne ser ziman. Em li vir, dema ku di vê çerçoveya darêjkê û kirdeyê de li wateyê dihizirin, di cih de vac bi têngîna xwe ya adilandinê a biaqil re dihê berbîra me. Gotinên wateyî ên hevbeş ku di çerçoveyek niv-hevokî de dihên avakirin, ew levkîrin, levhanîn û hwd ya bi wan re, wê bi têngîna vacê re di wê de were kirin. Ev jî, li ser rengê têngîna rewşê û hwd re dihê kirin. Wate, di vê çerçoveyê de weke têngîneka zêhnî ya nirxî ku dihê afirandin û ser ziman.

Di vê çerçoveyê de têngîna wateyê, em dema ku li wê dihizirin, em di vê çerçoveyê de bi nirxandina wê re wê kifş dikin. Têngîna wateyî, wê rengê gotinên wê jî cuda bin. Her wusa, minaq "bikim", weke têngîneka wateyî ya. Mirov, weke ku bi têngîna aqilî tiştê kirîya sere xwe de û daye kifşkirin ku bike. Her wusa, ev têngîna wateyî, li gorî gotina 'bikim' ku hatiya avakirin, têngîna kirinê ya wateyî ku hatiya hizirkirin a. Di vê çerçoveyê de ev wate, wê bi kirinê re xwe bibîne. Hizirkirina têngîna 'bikim', dikarê bi gelek rengên din were nivîsandin. Lê çendî ku were afirandin, wê gotinê bi rengê ku salixkirî û her wusa wateya ku lê hatîkirin û hwd re pêşdetir bixe.

Di nava gotinên aqil ên weke ku têngîna 'çûma malê' bi carekê didina me hena. Her wusa, dema ku ji zimanekî vegerîna li zimanekî ev dihê kirin, di vê çerçoveyê de mirov dikarê li ser watekirinê re rastî gelek gotinên bi vî rengî êmn wateyî were. Ev gotinên wateyî, her wusa rewşeka nirxî bi xwe re salix dikin. Ev gotin, wê bi demê re her wusa wê têngîna bi xwe re li ser bikarhanînê re di mejî de xweza jî bikin. Li vir, minaq, gotineka wateyê, em dikarin ji kurdî werênina ser ziman. Minaq, gotina bi rengê, 'bikarhanînê', ku di hundurê hevoka me ya ku me li pêşîya vê avakir de ku heya, wê were di vê çerçoveyê de weke gotinaka dirêj bê. Di hundurê gotina wateyî de, dema ku mirov li wê dihizirê, mirov gelek gotinên kirdeyî ên bi wateyî dibîne. Bi pvekên weke daçek, lêker, rengdêr, pêşbank, paşbank û hwd, bi gelek pêvekên tememkirin gotinê re gotina wateyê xwe bi tememî di wê çerçoveyê de dihêne ser ziman. Her wusa gotinên wateyî, bi têngîna dive ku mirov li wan bihizirê. Her wusa, di vê çerçoveyê de weke nerînên mirov ên afirîna jî, mirov dikarê werêne ser ziman.

Ev gotinên bi vî rengî, wê li ser aqil û salixkirina bi aqil re wê biafirin û werina ser ziman. Bi van gotinên bi vî rengî, rewş hatiya kifşkirin. Ji xwe gotinên wateyî, gotinên rewşî û salixkirina wê na. Divê çerçoveyê e dive ku mirov bahse wan bike û werêne ser ziman. Her wusa têngîna gotinên weke ên aqil ên bi vî rengî, çerçoveyna aqilî ên bi têngîna kifşkirina û wan dihênina ser ziman. Yanî, tenê gotinekê bi kirdeya wê re nayênina ser ziman. Her wusa rewşê bi têngîna dihênina ser ziman, gotineka wateyî, dikarê hizrekê werêne ser ziman. Hizir, her wusa nirxandina ji rewşê ya bi nerîna mirov a. Dema ku mirov li rewşê dinerê, mirov ji wê kifş dike.

Minaq, dema ku ez di rê de dimeşîm, ku ez vê rewşê kifş dikim û dibêjim 'ez di rê de dimeşîm' û hwd, wê weke têngîneka wateyî bê. Her wusa, weke hevokê hatina wê ya li ser ziman, vê rastiyê ji hole ranakê.

Me li jor bahse pêvajoyên pêşketina aqil ên bi aqilê felsefeyê re kir. Aqilê felsefeyê, her wusa wê di vê çerçoveyê de weke aqilê şîrovekirinê û hewldana fahmkirinê bê. Di vê çerçoveyê de mirov bi nerîna xwe re çî dît, dema ku mirov dohnê xwe da tiştekî, mirov wê çî hizrê ji wê bigrê, her wusa, wê weke têngînên ku werina kifşkirin bin bi felsefeyê re. Divê çerçoveyê de felsefe, dema ku mirov dohnê xwe da tiştekî û lê nerî, wê di çerçoveya salixkirin û fahmkirina wê de li wê bihizirê. Her wusa aqilê felsefeyê, di çerçoveya fahmkirinê de wê di nava hewldanê de bê. Aqilê, felsefeyê, ji wê rewşa ku min dohnê xwe dabûbûyê de û lê dinerî, her wusa, wê ji wê aqil werêne ser ziman. Her tiştê ku min dît, k bi navkirina wê û her wusa şîrovekirina hebûn û rewşa wê, wê di vê çerçoveyê de weke rastîya hizirkirinê a bi felsefeyê re bê. Hizirkirin, wê bi hiş mirov bigihêne wê têngîna ku em wê weke wateyê bi nav bikin û werênina ser ziman.

Di vê çerçoveyê de dive ku mirov werêne ser ziman ku têngîna gotinên wateyî, di vê çerçoveyê de bi aqilê mirov ê ku diafirê re dihên ser ziman. Çerçoveya hanîna mirov a li ser ziman bi aqilê felsefîkî û ankû aqilekî weke wê û hwd, wê bi aqilê gotinên wateyî re were ser ziman. Di vê çerçoveyê de wate, weke hizra felsefîkî ya pêşketîya. Gotinên felsefîkî ku dihên afirandin, di vê çerçoveyê de weke minaqna başin ku mirov dikarê wan bo fahmkirina gotinên wateyê werêne ser ziman. Rewş û têngînên gotinên felsefîkî, weke têngîna felsefîkî dihên ser ziman. Di vê çerçoveyê de bi awaye ferhengî, gotinên felsefîkî, wê bi teybetî werina bi wate kirin. Her wusa, bi rengê ku bi wan hatîya ser ziman, wê salixkirina wan jî bê kirin. Lê dive ku mirov werêne ser ziman ku gotinên felsefîkî, gotinên aqil ên binirxî na.

Li vir, dive ku mirov hinekî din jî di têngîna wateyê kûr here. Ji vir û pê de, di çerçoveya fahmkirina pêvajoyên têngîna wateyê ên ku li dûv hevdû pêş dikevin de ku bi pêvajoyên felsefeyê re mirov li wê bihizirê û werêne ser ziman, wê baş û rast bê. Felsefe, bi xwe jî, weke renekê pêşketinê ku awayê pêşketina wateyê, ji xwe re dike temen û li ser wê re pêşketina xwe bi dîrokê û demê re dide çêkirin. Bo vê yekê felsefe, hinekî wateya zelal a ku êdî bi şenberîya aqilî ku pêşdikeve ya.

Felsefe û wate, dema ku mirov bi hevdû re li wê dihizirê, her wusa renekî teybet ê pêşketina bi aqil re û bi teybetî bi pêşketina wateyê ya bi demê re dide me. Di vê çerçoveyê de awayê pêşketina felsefeyê, dema ku mirov li wê dihizirê, hinekî jî di vê çerçoveya heyîna têngîna ya wateyê de mirov dibînê ku xwe dide dîyarkirin. Di dewama pêşketina bi felsefeyê re wê di serdemên me yên hemdem de wê rengê aqil ê bi felsefeyê zêhnê û hwd re pêşketinên felsefîkî û hwd bibin. Ev, rengê pêşketina felsefîkî, di vê çerçoveyê de wê weke aliyekî giring ê giring bê. Li vir, bi awayekî gelemperî dema ku mirov li awayê pêşketina aqil dihiizirê, pêvajoyên wê yên felsefîkî ên serdemên kevnera, wê her wusa di vê çerçoveyê de destpêkekê bidina kirin. Em dema ku li Zerdeşt û têngînên wî yên felsefîkî dihizirê, mirov dibînê ku ew dike ku "hebûna gîyanê" salix bike û werêne ser ziman. Li vir, dema ku mirov li vê rengê hebûna gîyanê ê ku ew dike ku salix bike û bi fahm bike û werêne ser ziman ku mirov li wê dinerê, mirov dibînê ku awayekî hizirkirinê ê li ser rengê têngîna wateyê re ku li ser wê re dimeşê, mirov dibînê. Di vê çerçoveyê de hizirkirineka bi wateyê heya. Di vê çerçoveyê de wê gotinên xwe çawa ava bike û werêne ser ziman li gorî wê wateya ku ew di sere xwe de lê dihizirê û kifş dike û dibînê, mirov dibînê ku li dîtina gotinên xwe jî piştê digerihe.

Yanî, li vir, bi awayekî din, wusa dihe dîtina ku li ser têngîniya wateyî re kifşkirina ku ew di sere xwe de dike, li gotinên aqil ên wateyî digerihe ku bi afrînerî wan çê bike û bi wê wê têngîna werêne ser ziman. Zerdeşt, di vê çerçoveyê de hizirkirina wî ya li ser gîyanê, her wusa di vê

çerçoveyê de awayekî teybet ê bi fahmkirina bi aqil dide me. Em dema ku li wê awayê wî yê hizirkiirînê dihizirin, her wusa mirov çawa ku bi têngîna wateyê re dijî û hwd, mirov bi wî re dibînê. Piştî wî, vê rewşê emê bi Manî re baştir di çerçoveyeka têngînek wateyî ku weke kiras li jîyanê hatîkirin û bi wê dihêkirin û bi wê dihê jîyîn ku çawaya mirov wê bibînê.

Rengê, hizirkirinê ê li ser wateyê re, her wusa wê têngîneka hizirkî bide pêşxistin. Em dema ku di vê çerçoveyê de di çerçoveya fahmkirina wateyê û têngîniya wê de dihizirin û dikin ku werênina ser ziman, em baştir fahm dikin ku ji ber çî û çawa têngîniyên bi 'gîyanî' ku pêşketina û bi wê re li lêgerîna 'rastteqînîyê' û hwd hatîya lêgerînî û hewl hatîya dayîn ku wê kifş bikin û werênina ser ziman. Çendî ku gotina 'rastteqînîyê' bi têngîni hîmê xwe yê lêgerînê ji têngîna 'gîyanê' digirê, her wusa wê bi heman rengî jî, têngîna 'gîyanî' jî hîmê xwe ji têngîna wateyê û pêşketina wê ya bi têngîna a afrîner bigrê. Ev weke teher û 'diyelektîtekê' bi hevdû re û li dût hevdû pêşketina xwe li ser aqil û dem û dîrokê re didina domandin.

Pêvejoyên aqil, di vê çerçoveyê de di serdemên felsefîyê û hinekî jî berî wan, ku gotina 'gîyanê' kifş dikin û dikeve nava fahmkirin û kifşkirina wê de, wê aliyekî afrînerî ê têngîna wateyê jî bi xwe re bide diyarkirin Di aslê xwe de, mirov dikarê vê rewşê weke rewşa têngîni ya wateyê ku êdî di jîyanê de afrînerîyê bi xwe re dike ji werênê ser ziman. Pêvejoyên pêşketina têngîna 'gîyanê' her wusa, weke pêvejoya giring ên pêşketina têngîna wateyê ên bi demê û dîrokê re jî na. Divê çerçoveyê de dive ku mirov bi hevdû re û di dewama hevdû de werênê ser ziman. Pêvejoyên aqilî, her wusa li ser aqilê ku diafirêne û hwd re, wê êdî bidest afirandinê bike. Ev aqil û rengê aqil jî, ew aqil û rengê aqil ê ku em dikarin bi rengê pêşketina wateyê re ku werênina ser ziman a. Divê çerçoveyê de mirov dikarê bi wê re werênê ser ziman. Têngîna gîyanê, di aslê xwe de rengekê 'şenberkirina' wateyê ya di mejî de jî ya. Her wusa di vê çerçoveyê de têngîna gîyanê, awayekî hîmî û hebûnî ê pêşketina wateyê jî ya. Têngîna wateyê, dema ku mirov wê bi salixkirin û şenberîya wê re werênina ser ziman, di dewama hanîna wê ya li ser ziman de, bi pêvajoyên aqil ên felsefîyê û hwd re, wê têngîna gîyanê weke aliyekî wê yê ku pêş dikeve ê giring bê û bi wê rengê wê were ser ziman.

Di vê çerçoveyê de têngîna gîyanê, her wusa dema ku mirov li wê dihizirê, mirov bîaqil re her wusa hinekî kûr diçê. Gîyan, ji gelek aliyên ve wê bi têngîna wateyê re bi aqil re 'bêdemî' û 'sermendî' yeke metafîzîkî jî di navaroka wê wê de li ser têngînê re bide afirandin û pêşxistin. Ev, weke aliyekî din ê giring ê pêşketina aqil ê bi wateyê re ya.

Her wusa, pêvejoyên pêşketina têngîna wateyê, ji şîroveyên li ser gotinê û hwd zêdetir ku li ser aqil û rengên aqil ên weke felsefîyê ên bii demê re ku pêş dikevin ku mirov di çerçoveya wan li wê dihizirê û dike ku fahm bike û werênê ser ziman, her wusa di çerçoveya wê pêşketina bi demê û dîrokê re weke xatekê pêşketinê ku di wê de wate xwe dem bi dem pêş dide mirov rastî wê tê. Aqilê wateyê, di vê çerçoveyê de wê bi têngîna gîyanê re xwe bide diyarkirin. Her tiştê ku bi aqil bû, wê êdî afrîner bê. Wê êdî karibê biafirêne. Her wusa dema ku mirov di vê çerçoveyê de li wateyê dihizirê, êdî rengê wê yê afrînerî mirov bi wê re kifş dike. Têngîna gîyanê, di vê çerçoveyê de weke têngîneka wateyî ya hizirkiirînê, her wusa wê xwediyê têngînek bi dîrokê re bê ku pêş dikeve.

Em di vê çerçoveyê de dive ku li ser pêşketina wateyê re, her wusa bi pêşketina wê ya bi dîrokê re li ser rawastihîn. Di vê Çerçoveyê de mirov dikarê werênê ser ziman. Têngîna wateyê, her wusa, piştî ku pêşket û pêvajoyên xwe yê pêşketinê bi demê re dane jînkirin û hwd, êdî wê bikeve pêvejoya aqilî ya afrîner de. Her wusa, pêvejoyên felsefîkî û pêvejoyên aqil ên berî wê ku bi jîyane şariştanî re pêş dikevin, wê nîşanak, minaq û birhana vê yekê û bi vê rastîyê bin.

Hizirkirina gîyanê, wê pêş bikeve. Li vir, têngîna bi gotina hizirkirina gîyanê re ew a ku êdî gîyan li ser rastîya xwe ya wateyî re afrîner a. Bi demê re diafirêne. Jîyanê şîrove dike.

Şîrovekiirn û fahmkirina wateyê, wê di çerçoveya fahmkirin û biwatekirinê de bê. Ev jî, wê bi pêşketina aqil û hwd re, xwe bi demê re û bi pêşketina aqil re bidîyarkirin. Pêşketina aqil, di vê çerçoveyê de piştî pêşketina wateyê û hwd re, dikeve pêvejoyeka nû ya bi ast û rada ya aqil û pêşketina wê de. Di aslê xwe de dema ku mirov pêvejoya aqil ya bi wateyê şîrovekirin, em dikarin pêvejoya bi wateyê ya aqil, weke pêvejoya destpêkê û ankû pêvejoya afrîner ya aqil jî werêne ser ziman. Divê çerçoveyê de her wusa aqil, êdî weke têngîneka afrîner êdî xwe dide dîyarkirin. Em vê yekê bi pêşketina têngînî ya wateyê ya li ser têngîn û rastteqînîya gîyanî û hwd re dibînin. Di çerçoveya têngîna gîyanî de dema ku mirov li wê dihizirê, her wusa, mirov rastî pêvejoyek pêşketina bi aqil tê.

Pêvejoyên pêşketina aqil, di vê çerçoveyê de dive ku mirov werêne ser ziman ku wê bi pêvejoyên felsefeyê re êdî dem bi dem bi aqilê xwe re pêşketinê bi de çêkin. Rengê fahmkirin û şîrovekirinê, her wusa wê di çerçoveya hewldana fahmkirin û şîrovekirina bi têngînî ya wateyê de wê xwe bide dîyarkirin. Felsefe, di serdemên piştî ên bi xwe re de, dide dîyarkirin ku dikeve nava hewldana şîrovekirin û fahmkirinê de. Divê çerçoveyê de temenê wê rengê pêşketina aqil jî, wateya. Çendî ku hizirkirin dihêkin û afirandin bi wê re dibê jî, wê êdî ew temen were xorttirkirin û wê were pêşxistin. Li ser wê re jî, êdî wê afirandin bi aqil re were pêşxistin. Têngîna aqil, di vê çerçoveyê de bi gîyanê re pêvejoyên ku dijî, dive ku mirov wan bi teybetî hilde li dest. Ev pêvajoyên bi têngîna gîyanê re, her wusa weke pêvajoyîna têngînî ên ku bîaqil in. Çendî ku di vê çerçoveyê de pêşketin dibê, wê her wusa aqil pêş bikeve. Çendî ku aqil pêş bikeve jî, wê gîyan, weke ajoya têngînî ya navarokî xwe di wê de ji temen û hîm ve bide dîyarkirin. Her wusa, ji vê aliyê ve dema ku mirov dihizirê ku ka çima wilqasî hewldana fahmkirina gîyanê bi aqil pêşketîya, mirov wê kifş bike û bibînê ku ev ne belesebep a. Hinekî jî, di vê çerçoveyê de dive ku mirov li wê bihizirê û hewl bide ku wê fahm bike û werêne ser ziman. Têngîna aqil ya bi wateyê, di vê çerçoveyê de piştî ku pêşket û pê de, êdî pêvejoyên nû ên pêşketinê li ser aqil re bi xwe re hanîn. Ev pêvejo, dema ku mirov li wan dihizirê, her wusa dive ku mirov werêne ser ziman ku çawa xwediyê wê têngînê û fahmkirinê ya. Têngîna wateyê, ji vê aliyê bi têngîna aqil, dive ku mirov ji pirr aliyan ve li wê bihizirê ku mirov wê fahm bike û werêne ser ziman.

Em dive ku vê yekê jî, werênina ser ziman ku aqil, her wusa xwediyê wê pêvejoya bi pêşketina wateyê ya. Têngîna wateyê, me li jor li ser gotinîyê re hinekî hanî ser ziman. Lê li vir, dive ku mirov hinekî din jî di çerçoveya pêşketina bi aqil re lê bihizirê û hewl bide ku wê fahm bike û werêne ser ziman. Ji ber ku, ev weke aliyekî giring ê ku mirov bi teybetî dive ku lê bihizirê û wê werêne ser ziman a.

Wate, her wusa, em dema ku li Zerdeşt û hizirkirina wî ya li wê dihizirin, em dibînin ku ew weke rengê têngînî î bi 'dîyar' û bi 'fahm' dibînê û dihêne ser ziman. Divê çerçoveyê de têngîna gîyanê, ew dihêne ser ziman. Di çerçoveya gîyanê de li 'hizir'kirinê jî dihizirê û dike ku wê werêne ser ziman. Ew, hizirkirinê, her wusa weke beşek û aliyek ku biserê xwe dikarê bijî jî bii têngînî dihêne ser ziman. Her wusa, em li gorî zanîna pêşketî a roja me ku li vê têngîna Zerdeşt ku em lê dihizirin, hebûna 'xêvê' her wusa dihê berbîra me û di bîra me de zindî dibê. Di vê çerçoveyê de dema ku em hizirkirinê dikin, her wusa rengê hizirkirinê çawa ya û xwediyê çî rengê pêşketinê ê bi demê û dîrokê re ya, her wusa ew xwe hinekî bi rengê pêşketina ku dibe re dide dîyarkirin.

Têngîna wateyê, bi felsefeyê re wê weke têngîneka ku pirr li ser wê were sekinin bê. Her wusa hewldanên fahmkirina wateyê û her wusa ji wê fahmkirina wateyê ku karibin xwe bigihênina têngîna din ên ku weke ku dihê hizirîn û 'hena.' Di vê çerçoveyê de mirov hinekî fahm dike ku ka ji ber çî dihê hizirin û li ser wê re dihê gotin ku li ser fahmkirina wateyê re ku mirov hinekî din bi wir de here û di dewama wê de xwe bigihêne hinek wateyên din. Di vê çerçoveyê de ev

weke têngînekê dihê dîtin. Hizirkirina di temenê vê hizirkirina bi rengê ku hinek wateyên din ku mirov di dewama wê de xwe bigihêne wan ku hena, temenê wê li ser kirdeya ku li ser wê re ku wate xwe pêş dixê ya. Di vê çerçoveyê de teher û dîyelektîka di navaroka gotinê de ku ji darêjkê û kirdeyê û heta ku dihê û digihîjê wateyê û têngîna vacê û hwd, wê di vê çerçoveyê de xwediyê heyînekê bê.

Her wusa, ew hizirkirina li ser wateyê ku ew dilperîya ku dike dilê mirov de, ew jî, wê her wusa di çerçoveya têngîna fahmkirina bi wê re bê. Ew jî, wê weke aliyekî din ê ku rengê têngîna wateyê yê bi fahmkirinê ê bi me re ku dide dîyarkirin bê. Di vê çerçoveyê de têngîna fahmkirinê, temenê wê li ser têngîna wateyê ya. Her wusa, kirdeya têngînî ya gotinî, di vê çerçoveyê de bi gotinê re temenê wê wateyê zaxm dike.

Çerçoveya têngînîya bi fahmê re wê weke karekî aqilê felsefeyê jî bê. Her wusa aqilê felsefeyê, di vê çerçoveyê de, weke aqilê 'zelal' jî dihê dîtin û ser ziman. Li vir, ev têngîna bi gotina 'zelalîyê' re ku dihê dîtin, ku mirov li ser têngîna wateyê re lê dihizirê, mirov di çerçoveya wê de bi têngînî digihîjê wê fahma ku wate weke bi rengê *aqil* xwe dide dîyarkirin û dihêne ser ziman. Di vê çerçoveyê de bi aqilê felsefîkî re di aslê xwe de wate di rengê aqilê têngîhiştî de xwe dide dîyarkirin. Di vê çerçoveyê de hizirkirina bi wateyê pêş dikeve. Hizirkirina bi wateyê, pêşketina wê, di vê çerçoveyê de êdî ku hertiştê ku heya û bi hebûna ku di rengekî kirina wê ya "weke wateyê" bi xwe re dihêne. Her wusa, piştî bi têngînê weke 'îdealistîkî' û hwd re redkirina şenberîya 'tiştê' a li jîyanê ku 'heya', wê di ancama vê têngînê û pêşketina wê ya bi jîyanê û li jîyanê bê. Mejî, dema ku bi wateyê re bidest hizirkirinê kir, êdî di xwe de 'her tişt kir wate'. Her wusa, dive çerçoveyê de li jîyanê jî hizirî. Her wusa dive çerçoveyê fahmkirin li jîyanê jî pêşxist. Fahmkirina wateyê ya felsefîkî ku ji jîyanê û li jîyanê pêş dikeve, di vê çerçoveyê de mirov dikarê di çerçoveya têngîna aqlî ya wateyê de werêne ser ziman. Têngîna wateyê, di vê çerçoveyê de dive ku mirov wê baş fahm bike. Her wusa dive ku mirov wê hûr û kûr lêbikolê û fahm bike. Ev yek, weke aliyekî fahmkirinê jî ya. Li vir, dema ku mirov li ser wateyê re dihizirê, her wusa rengê têngîna felsefîkî a li jîyanê ku pêş dikeve, di vê çerçoveyê de wê aqil weke rengê jîyanê werêne ser ziman. Têngîna 'her tişt, hizreka' û ankû 'her tişt, ji hizrekê ya', wê weke têngînek felsefîkî ya têngîna wateyê ya bîaqilî ku pêş dikeve bê. Di vê çerçoveyê de têngîna wateyê, di serdemên xwe yên felsefeyê de di vê çerçoveyê de bi pêvejoyna aqlî ê giştî û navendî wê bê xwediyê pêşketinaka mazin ya bi dîrokê re. Em dema ku li wê rengê pêşketin bi felsefeyê re ya wateyê ku li wê dihizirin, em vê yekê di çerçoveya pêvejoyên wê ên pêşketinê re kifş dikin û dibînin.

Pêvejoyên felsefeyê ên ku pêş dikevin, di vê çerçoveyê de çendî ku dikevina nava hewldana fahmkirina wateyê de bi xwe re hizrên nû diafirênin. Bigotinkirinê nû ên bi darêjkî derdixina li hole. Her wusa her hizirkirin, wê di vê çerçoveyê de wateyek bê. Her wate jî, weke hizrekê wê xwediyê heyîn, hebûn û pêşketinê a di jîyanê de jî bê. Di vê çerçoveyê de felsefeya aqil, dîroka pêşketina têngîna wateyê bi pêşketina xwe ya bi dîrok û demê re dinivîsêne. Dîroka têngîna wateyê, her wusa di vê çerçoveyê de bi aqil re û bi pêşketina aqil re dihê ser ziman.

Felsefe aqil, ku ji aliyekî ve bi gotinî wateya têngînî ya bi gotina 'wateyê' û ank'felsefeya wateyê' jî bi xwe re salix dike û dihêne ser ziman, wê her wusa dive çerçoveyê de têngîna wateyê di jîyanê de bi pêşxistina wê re bide rûnandin. Mirov, di mejiyê xwe de bi wateyê re dijî. Her wusa, bi wateyê re jîyandin, wê rengekî hizirkirina mirov jî bê. Her wusa, wê teybetîya mirov ya hizirkirinê jî bê. Çerçoveya têngîna wateyê, di vê çerçoveyê de mirov weke ku dike nava lapê xwe de. Her wusa mirov, êdî tenê bi wê re dijî.

Di rengê hizirkirina bi bawerîyan û hwd re ku mirov hemû têkiliyên xwe ji dînyê û jîyan li dînyê qût dike, her wusa dive ku mirov di vê çerçoveyê de wateyekê bidîyê de. Wê li gorî

wateyê û têngîna wê were jiyîn. Bi wê re, wê were jiyîn. Wate, bi çi rengê hatîya salixkirin û hatîya hanîn li ser ziman, di vê çerçoveyê de wê kifşkarîya wê di jîyanê de êdî bi aqil û aqlî wê bibe. Mirov, çawa jîyanê di mejî de bi şenberî dike û bi wê re dijî, emê minaqên wê di vê çerçoveyê de di serdemên aqil ên felsefîkî de bibînê. Her wusa, serdemên mitolojikî, ew bûn ku gîyan, di rex mirov de bi mirov re dijî. Her wusa, weke mirov xwedî jîyan û reng bû. Dikarî, weke mirov bi be bi laş û têngîna û awa. Di vê çerçoveyê de têngîna xwediyê pêvejoye pêşketinê ya bi xwe re a di mejiyê mirovan de bû.

Lê serdemên felsefeyê, weke ku carna dihat gotin ku ‘xwûdê derketîya azmana’ û hwd, di vê çerçoveyê de ê bi ‘girêdana bi wî ve’ û hwd, wê bê jiyîn. Rengê vê girêdanê, mirov dikarê lêbikolê û dahûrî bike. Her wusa, di vê çerçoveyê de, mirov dikarê vê yekê jî li ser wê re fahm bike ku mirov di mejiyê xwe de bi ‘gîyanê’ re ku wate çawa bi salixkirîya, mirov wê êdî hinekî kifş bike û fahm bike. Ev rengên pêşketinê ên bi vî rengî ku di mejî de, di aslê xwe de hinekî, weke ancama têngîna ên bi pêşketina aqil re ku bûna na. Pêşketina aqil, di vê çerçoveyê de her wusa dema ku mirov li wê dihezirê, mirov bi têngîna wateyê re pêvejoyên wê afirandinî ku êdî serwerîyê bi aqil û rengê aqil re dijîn, mirov kifş dike.

Aqil, di vê çerçoveyê de pêvejoyên ku bi pêvejoyên felsefeyê re û bi xwe re dibuhurêne, her wusa wê bi kifşkirina wateyê re xwe bide diyarkirin. Aqil, li vir, çawa êdî bi têngîniya wateyî pêşketîya û li jîyanê bi mejiyê mirov re serwer bûya, mirov rastî minaq, nîşanak û birhana wê bi rengên pêşketina bi aqil re dihêt. Divê çerçoveyê de em dema ku bahse felsefeyê bikin, em nikarin tenê weke pêşketinaka bi aqlî bahse wê bikin. Bi wê re, em nikarin tenê weke pêşketinaka ku tenê fahmkirinê pêş dixê bi sînor werênina ser ziman. Ji wê zêdetirî jî, di vê çerçoveya pêşketinê ku di ancama wê de ku bi mejiyê mirov re û her wusa di jîyane mirov de ku bûna re dive ku mirov wê werêne ser ziman û fahm bike. Her wusa, ev jî, wê di çerçoveya têngîna wateyê û pêvejoyên wê ên pêşketinê ên bi wê re ku dibin, di ancama wê de bê. Pêvajoyên aqil, em dive ku weke pêvejoyên pêşketina wateyê jî binavbikin û werênina ser ziman. Di vê çerçoveyê de bi navkirina pêvajoyên aqil û pêşketina wan, wê rasttir bê. Pêvajoyên aqil, bi dîrokê re pêşketina ku bi aqlî û rengên aqlî û hwd ku dide çekirin, wê di vê çerçoveyê de jîyanê bi adilêne. Em dema ku bahse vacê bikin, di çerçoveya têngîna darêjkî a wateyî de, dive ku mirov bahse wê têngîna vacê li ser rengê lihevdûkirin, bi hevdû re kirina ahengekê de û her wusa bi girêdana wan ya bi hevdû re ku heya û bi hevdû re ne di nakokiyê de ya, di vê çerçoveyê de werêne ser ziman. Vac, weke têngîneka ku li ser têngîna û pêşketina wateyê ya bi aqil û bi pêvajoyên aqil re ku pêş dikeve ya. Divê çerçoveyê de dive ku mirov wê werêne ser ziman. Her wusa, di vê çerçoveyê de pêvajoyên pêşketina aqil ên li ser têngîna wateyê re dema ku mirov di hilde li dest, di vê çerçoveyê de weke têngîneka hizrî xwe dide diyarkirin. ..

Li ser wateyê de hanîna ser ziman, wê weke renekî pêşketina bi felsefeyê a di serdemên wê yên hemdem de bê. Her wusa, di vê çerçoveyê de têngîna “teorîtîyê” di vê çerçoveyê de li ser esas û temenê wateyê û têngîna wê diafirê. Rengê pêşketina bi ‘teorîkî, renekî giring ê ku mirov dive bi hebûna aqil re û pêşketinê felsefîkî ên li ser wateyê re fahm bike ya.

Her wusa di vê çerçoveyê de dive ku mirov hinekî li ser vê aliyê bi têngîna û gotina ‘teorîkî’ û hwd re ku pêş dikeve li ser bisekinê. Ev, wê weke aliyekî giring ê vê rewşê wateyê ya bi pêşketina wê re bê. Bi têngîna ‘teorîyê’ re mirov dikarê werêne ser ziman ku têngîna wateyê, li ser têngîna zêhnî û hwd re ku bi jîrî êdî dikarê biafirêne û salix bike bi şenberî. Her wusa êdî bi çerçoveyakirina bi wateyê û hwd re û piştê bi gotinkirina wê, wê xwe bide diyarkirin. Felsefe, weke rêbazê wê yê lêkolînê û lêgerînê, ew a ku bi dîtina ku xwe ya dibînê re fahm bike, salix bike û werêne ser ziman. Divê çerçoveyê de felsefe, temenê wê li ser fahmkirinê ya. Lê bi têngîna teorîyê û hwd re, her wusa renekî şûbjeyî ku hatî bi tênginkirin û her wusa bi wateyî hatî

afirandin mirov wê dibînê. Li gorî wê salixkirina di jîyanê de ku bi rastkirin û adilandinê û hwd re ku dihêkiirn jî, wê di vê çerçoveyê de rengê têngîna teorîkî bide dîyarkirin. Ji teorîya kirinî û ber bi teorîya wateyî ya teorî û hwd de jî, di vê çerçoveyê de li ser têngînê û dîtina bi fahm re wê pêvajoyên pêşketinê xwe bidina dîyarkirin.

Her wusa, me li jor hinekî bahse 'gîyanê' kir bi pêşketina wateyê re. Li vir, dive ku mirov vê jî di kevîya mejiyê xwe de zindî bigrê û hinekî li ser têngîna teorîkî bihizirê. Dema ku mirov dike ku têngîna teorîkî werêne ser ziman, dive ku mirov wê di kevîya mejiyê xwe de zindî bigrê weke têngîneka hîmî. Ev, wê aliyekî têngînê ê bi wateyê re, di vê çerçoveyê de bi fahmkirina li ser teorîyê û hwd re bi me bide fahmkirin.

Têngîna teorîyê, her wusa, wê weke aliyekî giring ê ku mirov dive ku wê kifş bike û werêne ser ziman bê. Têngîna teorîkî, her wusa têngîna çerçoveyî ya wateyî ya. Bi teorîyê re, di vê çerçoveyê de dema ku bahse teorîyê hat kirin û pê de, bahse têngîna 'practise' û hwd jî hatkirin. Practis û ankû bi kurdî 'kirinî' û hwd, di vê çerçoveyê de weke tevgerîyên kirinî û jîyanî û hwd ku bi wê re dihên ser ziman, wê xwe bide dîyarkirin. Teorî, têngînîya wateyî ya ku bi hizirkirinê li ser levkirin, levhanîn û bi çerçovekiirna têngînîya wateyîyê re mirov dikarê bahse wê bike. Ji vê aliyê ve, her wusa dema ku mirov lê dinerê, teorî, weke çerçoveyaka wateyî ya. Li vir, hinekî din teorî, dive astaka bi hizirkirinîyê ya bi wateyê re.

Em li vir, dive çerçoveyê de têngînîya teorîyê bi gotina wê re werênina ser ziman. Têngînîya teorîyê, çerçoveya hizirkî yak u dihê afirandin a. Her wusa, bi hizirkî û ankû çerçoveyî, çend ku bi teorîya kirinî, hanîna li ser ziman, di xate jîyanê de hinek kirinên bi dîrokî ku dihên ser ziman jî, lê ev bi rengê têngînkirinê û hwd re xwediyê awayê na. Divê çerçoveyê de, teorî, bi rengê xwe yê hizirkirinê, weke têngîneka nîrxî û ankû nîrxandinî, ku dive ku mirov wê werêne ser ziman a. Çerçoveya têngînîya wateyê, di vê çerçoveyê de bi hizirkiirnê re temenê wê diafirêne. Hizirkirin, çawa dihêkirin, wê bi aqil ev were dîyarkirin. Her wusa, dive ku mirov vê yekê werêne ser ziman ku çendî ku bi wateyê re kifş dike, her wusa mirov di wê çerçoveyê de bi teorîkî diafirêne. Salixkirina bi teorîkî, nîrxandinaka têngîhî ya bi wateyê û ankû wate(lê)kirinê ya. Têngîna wateyê, di vê çerçoveyê de mirov dikarê weke têngîneka hizirkî werêne ser ziman. Bi dîrokê re di vê çerçoveyê de afirandinên ku li ser aqil û hanîna wê ya li ser ziman re bûna, wê çerçoveya wê têngînîya teorîkî jî bi xwe re û bi hebûna xwe re biafirênin. Li vir, aqilê mirov çawa wê diafirêne, ev jî, wê li ser wateyê re xwe bide dîyarkirin. Em li vir, dive ku di çerçoveya têngînîya wateyê de dema teorîyê û teorîkirinê û hwd dihizirin, her wusa di vê çerçoveyê de em dive bi wê re vê yekê werênina ser ziman, çerçoveyek hizrî ya ku wê rengê pêşketina mirov bide dîyarkirin û nerîna mirov temenê wê bide kifşkirin û hwd, mirov wê dihêne ser ziman. Her wusa wate, di vê çerçoveyê de pêvajoyên wê ên bi aqil pêşketina wan, dema ku mirov li wê dihizirê, di vê çerçoveyê de mirov bi wateyê re kifş dike. Hizirkirina bi gîyanê re wê, regekî teybet ê bi wateyê re bê. Her wusa ev rengê teybet, li vir di dewam me ya li vir hanîna ser ziman de ku mirov werêne ser ziman, mirov wê bibêje ku weke ku çawa ku bi darêjkê kirdeya gotinî dîyar dibe û piştre temenê pêşketina şenberîya gotinê li ser hişariyê û hişkirinê û hwd re bi fahmkirinê re xwe dide dîyarkirin, wê di vê çerçoveyê de têngîna gîyanê a li ser wateyê re de jî bi regekî pêşketinê ê bi pêvajoyî di vê rengê de û di nava têngîna wateyê de ji temen ve bike ku bide pêşxistin.

Li vir, dive ku mirov vê yekê jî, bi teybetî werêne ser ziman ku têngîna wateyê, bi gotinî, her wusa di çerçoveya aqil de û bîaqil diafirin û dihên û dîyar dibin. Di vê çerçoveyê de, me farqe di nava gotinên kirdeyî û ên wateyî de li jor hinekî jî bê biserekeyî hanî ser ziman. Li vir, dema ku em bahse pêvajoyên aqil û pêşketina wan bikin, emê di vê çerçoveyê de bi gotinên aqil û ankû gotinên wateyê re bahsê bikin û werênina ser ziman, Gotinên wateyê, di vê çerçoveyê de hinek

teybetîyên wan ên di çerçoveya hizirkirina bi aqil re ku dihê afirandin re mirov dikarê werêne ser ziman.

Gotinên wateyê, dema ku mirov di vê çerçoveyê de li wan dihizirê, her wusa, weke şahê' wan, mirov dikarê bi têngîniya wateyî bahse têngîna 'gîyanê' bike. Her wusa di vê çerçoveyê de weke têngînyeka sereka û hîmî jî, mirov dikarê li vir bahse wê bi têngîna wateyê re bike. Watekirin, weke teybetîyeka hizirkirinê ya aqil a. Aqil, dema ku bi wate dike, her wusa salix dike. Weke siha tiştê têngîna wê dihê û diafirê. Her wusa di vê çerçoveyê de mirov dikarê bi wateyê re werêne ser ziman.

Zerdeşt, di vê çerçoveyê de têngîniya wateyî, pirr kûr kirîya. Pirr kûr pêde çûya. Her wusa dema ku mirov li têngîniya Zerdeşt dihizirê, di vê çerçoveyê de mirov li ser wateyê û ankû bi wateyî di çerçoveya şenberîyekê de bi aqilê 'têrkerî' hanîna wê ya li ser ziman, wê temenê lêkerkirina wate û têngînen din ê nû jî bê. Li wateyê kirina wateyê, di vê çerçoveyê de weke pêvejoyeka têngîni wê biafirê. Her wusa, dema ku bi gîyanê û hwd re wate şenberî û têrkerî stand di mejî de, wê temenê lêkirina wateyê jî biafirêne. Her wusa, rengê weke hizirkirina bi gîyanê re ku dihê û pêş dikeve, wê di vê çerçoveyê de weke renekî teybet bê. Her wusa, di vê çerçoveyê de dive ku mirov werêne ser ziman ku gîyan, weke 'laşekî' razber ê ku dihizirê li jîyanê, 'heya'. Temenê vê têngîna gotina 'heyînê' bi gîyanê re wate diafirêne. Her wusa, ev têngîni bi wateyî heya. Divê çerçoveyê de wate û têngîniya wê dinerê. Êdî di vê çerçoveyê de têngîniya heyînêyê li ser wê têngîniya wateyî re jî dike ku werêne ser ziman. Her wateya ku hatî kifşkirin û ser ziman, weke wateyeka şenber ku salixkirîya. Divê çerçoveyê de dive ku mirov li wê binerê û wê werêne ser ziman. Çerçoveya salixkirinê di vê çerçoveyê de bi têngîna hişkirinê re li ser kifşkirinê re heya. Mirov, bi hiş kifş dike. Her wusa, bi gotinaka din, dibînê. Li ser wê dîtînê re dihêne ser ziman. Di çerçoveya nerînê de dîtîn heya. Di hundurê dîtînê de jî, dohnê xwe lê dayîn heya. Dohn lê dayîn, her wusa, rengê hizirkirinê ê di hundurê nerînê de ya. Di kurdî de gotina 'dohnê', her wusa, weke gotinaka ku bi wateya dîtîna navaroka dîtînê ya. Di vê çerçoveyê de di kurdî de ev gotin, weke gotineka têngîhî ya bi nerînê dîtîna navaroka dîtînê ya. Têngîna dohnê, her wusa, weke ku bi hin gotinna dihê salixkirin, dihê gotin 'awir' lê xistin' û hwd. Ev, tenê renekî salixkirina têngîniya dîtînê ya bi gotina dohnê re ya.

Her wusa dema ku mirov li têngîna wateyê dihizirê, mirov di vê çerçoveyê de bi hizir, weke ku ji nûve salixkirina gotinan li wê kirdeya gotinê lêkirina wateyê bi awayna nû ku dihên kifşkirin û hwd, mirov wê kifş dike û dihêne ser ziman. Di çerçoveya têngîniya aqilî de dive ku mirov werêne ser ziman ku wate, her wusa weke renekî ji nû ve bi dîtînê re salixkirina jîyanê jî ya. Dîtîn, li vir, her wusa, renekî têngîni ya. Dîtîn, nerîn a. Nerîn jî, daraz a. Her wusa daraz jî, meşandina aqil a ji aliyê mirov a. Rengê têngîniya darazî, her wusa di vê çerçoveyê de bi nerînê weke ku wateyê gelek wateyên ku bi pêşketina di nava jîyanê de ku lê were kirin hena. Bi pêşketina di jîyanê de re, wê li gotinên wateyê jî pirr-wateyîti û hwd wê pêş bikeve. Her wusa, di vê çerçoveyê de zimanê wateyê, xwe diafirêne li ser têngîna wateyê ya di jîyanê de re. Têngîna wateyê, di vê çerçoveyê de bi aqil re afrînerîya xwe êdî bi rengên felsefîkî, teorîkî û hwd, wê bide domandin. Di serdemên me yên hemdem de, her wusa têngîniya felsefîkî û teorîkî û hwd, pêşketina. Ev jî, bi xwe re rengna jîyanê dikin pêş bixin. Têngîni bi wateyî, di vê çerçoveyê de êdî di vê çerçoveyê de ya ku jîyanê pêş bixe. Ji vê aliyê bi têngîni û wateyê û hwd, re pêşxistina jîyanê jî di vê ku mirov di dewama wê fahmkirinê hilde li dest û fahm bike.

Li vir, weke aliyekî din ku di çerçoveya pêvajoyaka din ya bi aqil û bi ast ku li ser têngîna wateyê ya aqil û felsefeyê û hwd re pêş dikeve, dive ku mirov werêne ser ziman. "Afirandina li ser aqil re", her wusa weke têngînekê di temenê vê rastiyê de ya. Em li vir, dive ku vê yekê werênina ser ziman, têngînin weke 'musikê', 'estetismê', û hwd, mirov dikarê di vê çerçoveyê de

werêne ser ziman. Rengên bi vî rengî ên li ser têngîniyê re xwe pêş dixin, wê weke ancama êdî ku bi aqil afirandinê jî bin.

Her wusa serdemên buhurî ên felsefeyê ên kevnera de gotinaka hebû. Ew jî, hebû ku dihat gotin ku bi “aqil dîtî” û piştî li ser wê dihat gotin ku bi “aqil xweşikkirin” û hwd. Di nava kurdan de heta roja me jî, di vê çerçoveyê de ku di çerçoveye serdemên berê ên kevn de bi kevneşopîkî ku bahse xweşikkirinê dikin, dibêjin ku “xweşikkirinê” dikin. Yanê li vir, bi aqilî, hatina li dawîya gotina ‘xweşik...’ yê gotina ‘...kirinê’ û hwd, di vê çerçoveyê de wê wateyekê bi afirêne. Her wusa, wateya ku dihê afirandin jî, di vê çerçoveyê de mirov dive ku fahm bike ku têngîna bi aqil xweşikkirinê bi xwe re dihêne ser ziman. Li ser aqil re dîtîna xweşikatiyê û ankû weke ku kurdan di nava xwe de digot ku ‘bi xweşikî bibîna’, li vir, wê têngînekê di çerçoveya têngîna afirandina vê rewşê de bide dîyarkirin. Her wusa li vir, dive ku mirov vê yekê jî werêne ser ziman ku gotina ‘bi xweşikî bibîna’, ji ya ‘xweşikkirinê’ cûdahîyeka wê ya bi wateyî heya. Li vir, bi derpêşî, gotina ‘bixweşik bibîna’ dihêne ser ziman ku bi xweşikati biafirêna. Her wusa ev têngî jî, bi wê re xwe dide dîyarkirin. Têngîna afirandinê, weke kirdeyeka vêşarî di hundurê kirdeya vê gotina ‘bi xweşik bibîna’ de heya.

Aqilê afirandinê, bo fahmkirina wê ya li ser têngînê û wateyê re, her wusa di vê çerçoveyê de ev minaq, wê têngînekê bide me. Xweşikati, bi levkirin û levhatîniyê re têngîna hişî ya ketina farqê de jî box we dixwezê. Her wusa, di vê çerçoveyê de tenê levkirin, levhanîn û levhatîniya ku afirî û mirov wê bêne ser ziman, wê ne bes bê. Bi wê re bo kifşkirina wê xweşikatiyê bi vê rengê, têngîna ‘hişî ya ku bi wê ketina farqê de çêbûn çêdibe, ew weke pêwîstîyekê li vir xwe dide dîyarkirin. Têngîna afirandinê ya li ser têngînê û wateyê re, her wusa regekî têngîni, pêşketinî û her wusa aqilî û hwd, bixwe re dihêne ser ziman.

Têngîna afirandinê ya li ser aqil re, wê di vê çerçoveyê de xwe bide der. Berê wê, aqil, bi kifşkirina dûnya **bûyen** re xwe afirand. Pêvajoyên xwe afirandinê li sere wê re bi hezaran salan bi mejiyê mirov re buhurand. Her wusa aqil jî û piştî weke ast û pêvajoyên wê yên piştî wê re ku tîr û hwd, pêşketina felsefeyê û hwd jî, dive ku mirov di vê çerçoveyê de wê werêne ser ziman. Kifşkirina dûnyaya bûjen, wê temenê pêşketina aqil ya bi dîtîna bi hiş re bê. Di vê çerçoveyê de dive ku mirov werêne ser ziman ku ev wê hin bi hin pêşbikeve. Hin bi hin wê pêvajoyên pêşketinê bi xwe re biafirêne. Pêvajoyên zimanê kirdeyî ku weke kurdîya destpêkê û hwd, ku li ser esasê afirîna dîtîna pêşî a bi hişî û piştî pêşketina kirdeyî û gotinîya wê re, wê xwe bijî. Ev pêvajo, wê weke pêvajoyîna giring ê fahmkirinê bin. Zimanê van deman, hinekî bi hîmî li ser esasê nîşanak, navbûyînî û hwd, ava ya. Nav, weke kirdeya têrker ya bûjen a. Her wusa, weke kevîrê ku em di nava avê de bibînin ku ti carî nahalihê ya. Piştî, ev pêvajo, ku bi tîrîbûn û pêşketin û pêde wê li ser wê re êdî hin bi hin tîkilîdanîna gotinan a bi hevdû re û bi wê re tîkiliya wê ya bi wateyî ku were danîn re wê pêvajoya pêşketina wateyê hin bi hin pêş bikeve. Ev pêvajo, wê weke pêvajoyîka ku êdî hin bi hin aqilê zelal ku pêş bikeve û xwe bide dîyarkirin bê. Her wusa aqil, di vê çerçoveyê de xwediyê hinek pêvajoyên destpêkê ên afrîner a. Gotin, bi sere xwe weke têngîneka ku mirov dive ku wê hilde li dest û fahm bike na. Gotin bixwe jî, bi kirdeya wê ya bihişî re, di aslê xwe de afrînerîyeka aqilî ya pêşketîya ya. Mirov dikarê di vê çerçoveyê de jî, wê biwate bike û werêne ser ziman. Em di çerçoveya hebûna giştî de dema ku wê di hildina li dest, weke aqilekî jîrî û ankû zêhnî ê ku pêşketîya jî, mirov wê dibîne û dike ku werêne ser ziman. Her wusa, li vir, di vê çerçoveyê de em dikarin bi gotinên xwe yên zimanî ê pêşî ku pêşketina re pêvajoyên jîrî û zêhnî ên ku pêş dikevin jî bidest hanîna wan ya li ser ziman bikin. Di vê çerçoveyê de aqilê jîrî jî, bi wê re xwediyê destpêkna xwe yên aqilî ya.

Em li vir, carek din werîna ser têngîna wateyê. Her wusa li vir, em di vê çerçoveyê de têngîna wateyê bi rengê wê yê afrînerî ku werîna er ziman, weke aliyekî wê yê bi aqilî em dikarin wê

werênina ser ziman. Her wusa, ew pêvajoyên ku me hinekî li jor di çerçoveya xwe afirandina aqil ya ji dûnya bûjen a bi dîtin û hwd re de ku bûya û piştî li ser wê re ku wate pêş dikeve û hwd, wê pêvajoyên wê yên afirandinê wê werina ser ziman. Aqil, di vê çerçoveyê de pêş dikeve. Wate, diafirê. Bi afirîna wateyê wê de hin bi hin têngîna zanînê pêş bikeve. Zanîn, ew têngîna bihişî a ku di navaroka wê wateyê de ku xwe dide dîyarkirin a. Di vê çerçoveyê de zanîn, hinekî jî, ew fahma wê ya.

Bi demê re bi pêşketina wê re wê êdî hin bi hin ji pêvajoyên xwe afirandinê û hwd, ber bi afirandina ji xwe ve êdî here. Divê çerçoveyê de dema ku aqil bidest afirandinê dike, êdî destpê dike. Aqil, di vê çerçoveyê de wê êdî afirandinê pêş bixe. Pêşî, rengên hizirkî diafirin. Piştî bi gotinkirina wan re nivîsandin û hwd, weke regekî afirandina aqil û hwd pêş dikeve. Piştî bi kirinîya wan ya di jîyanê de re wê êdî hin bi hin bidest adilandin û pêşxistina jîyanê jî bike. Têgînên estetismê, wê di vê çerçoveyê de hinek hizirna pêş bixe. Hizirên ku bi şûbjeyî, dihên dîtin û kifşkirin, wê di jîyanê de rengê wan û ji wan afirandin bibe.

Her wusa adilandin û pêşxistina di jîyanê de wê êdî di vê çerçoveyê de bi pêvajoyên xwe yên kirinî re wê pêşbixe. Aqil, her wusa bi wê afrînerîya xwe bi demê re ku çekirîya û hwd, bi hemû zanîna xwe re di temenê wê afirandinê de ya. Di vê çerçoveyê de têngîna afirandinê, ji aqil ber bi kirinîya li jîyanê ku ji wê dibe re wê xwe bide nîşandin. Aqil, di vê çerçoveyê de weke afrînerîya ku dike û dide kirin, di vê çerçoveyê de, wê pêvajoyan di jîyanê de bi jîyane mirov re bide buhurandin. Mirov, wê aqil çawa li gorî xwestek û hwd bikarbêne, di vê çerçoveyê de rengê bikarhanînê û adilandin û pêşxistinê wê pêş bikeve. Her wusa, aqil, êdî xwestekên mirov di jîyanê de dihêne li cih.

Ev pêvajoyên afirandinê ên ji aqil û hwd, ku êdî diibin, wê weke pêvajoyên giring ê bi aqil bin. Her wusa di vê çerçoveyê de dive ku mirov werêne ser ziman ku pêvajoyên afirandinê ên bi aqil ku li jîyanê, mirov wê tenê nikaribê bi gotina 'weyna aqil a di jîyana mirov de heya' re werênina ser ziman. Ji wê zêdetir, rewşek û pêşxistinaka bi pêşketinê li ser aqil re dihê afirandin. Di vê çerçoveyê de em dive ku aqil, weke ku di vê çerçoveyê de ji nû ve dive ku hildina li dest û fahm bikin.

Li jîyanê, her wusa mirov adilandinê û pêşxistinê dike. Hizir dike ku ka çi pêwîst û lezime, wê çê dike û diafirêne. Her wusa, bi avakirinê bê, bi adilandinê bê, bi pêşxistinê bê, bi rastkirinê û hwd bê, bi gelek awayan ev yek êdî dihê kirin. Li ser vê rewşê re pêşketina medîya, internet bi bernemeyên wê re û hwd, dive ku mirov werêne ser ziman. Di vê çerçoveyê de aqil, xwediyê çi pêşketinê ya û bi çi rengê pêşketinê di jîyanê de dike, mirov bi wê re kifş dike. Her wusa rastîya aqil, di vê çerçoveyê de dema ku em li jor lê hizirîn, me ji têngîna wateyê û ya gotinên wateyê re bidest hanîna wê ya bîaqilî kiri. Ev rewşa bi aqil re, her wusa rengê aqil ê ku diafirêne ya. Têgîna wateyê, di vê çerçoveyê de bi rengên teorîkî, kirinî û hwd re, di jîyanê de di vê çerçoveyê de xwediyê hinek pêvajoyên bi aqil ên ku bi jîyanê re pêşketinê dîkin in. Her tiştê ku bi aqilî hat afirandin, wê piştî ji xwe jî aqilekî di sere mirov de bide çekirin. Bi vê rengê, weke ku aqil ji aqil dihê afirandin, rewşek xwe bi vê rengê pêşketinê re dide dîyarkirin. Têgîna aqil ya teorîkî û kirinî û hwd, di vê çerçoveyê de mirov dikarê bi wê re di çerçoveya fahmkirinê de, bi rêbazê felsefeyê û hwd, di wê de bi fahmkirinê re kûr herin. Di vê çerçoveyê de hem aqilê ku pêşketî û hem jî, bii dîroka wê re fêr, cerb û azmûnên wê ên ku hena, vê derfetê bi awayekî vekirî ji me re diafirênin. Di vê çerçoveyê de mirov wê karibê fahm bike ku aqil çawa ber bi pêvajoyên xwe yên afirandinê ve pêş dikeve. Aqilê serdeme me, di vê çerçoveyê de 'aqilê afrîner a'. Ev aqilê afrîner, her wusa bi têngîna wateyê re xwediyê pêvajoyên xwe yên pêşketinê ya. Pêvajoyên aqil ên pêşketinê ên li ser pêşketina wateyê re ku mirov li wan dihizirê, di vê çerçoveyê de wê rengê aqilê afrîner ê ku di afire, mirov wê kifş bike. Aqil, kengî bi aqil bû, hingî bi dest afirandinê kir.

Li vir, dive ku mirov vê yekê jî werêne ser ziman ku Aqil, rengê pêşketina jîyanê di vê çerçoveyê de bi biaqilbûn û bi hizirkirina xwe re da nîşandin. Em li vir, di vê çerçoveyê de dibînin ku wê aqil, weke rastîyeka têgînî ya ku serwerîya wê li bi jîyane me re diafirê û pêşdikeve ya.

Weke ku me li jor hinekî hanî ser ziman, gotina wateyê, di vê çerçoveyê de weke gotinaka bingihîn a. Lê ji gotina wate jî gotina kirdeyî bi hişê xwe yê ku pêşketî re hîm a. Divê çerçoveyê de di xatekê de li dûv hevdû pêşketina wan, di çerçovea pêvajoyên aqil de dive ku mirov werêne ser ziman. Pêvajoyên aqil, her wusa ji destpêka aqilbûnê û hwd, wê pêşketina xwe di nava xwe de bikin. Lê li vir, dema ku em bahse pêvajoyên aqil û pêşketina wan dikin, dive ku em zanibin ku em bahse pêşketina bi wateyê re û li ser wateyê re dikin. Rengê wateyê ê ku zindîbûyî li jîyanê jî gîyan a.

Çerçoveya têgîna wateyê, di vê çerçoveyê de bi gîyanê re xwediyê pêvajoyê xwe yên hîmî ên pêşketinê ya. Têgîna gîyanê, salixkirina wê, dive çerçoveyê de weke teybetîyeka serdema di wan de wate pêşketîya û serdest a. Serdemên ku di wan de wate pêşketîya û serwer a, di jîyanê de adilandin, di çerçoveya wê de bi adilandinê bê û ankû bi rengê pêşxistinê û hwd bê, bi wê re dibê. Têgîna jîyanê di vê çerçoveyê de pirr zêde bi wateyê re dihê dîtin.

Di nava gotinên wateyê de dema ku mirov dinerê, di vê çerçoveyê de mirov dibînê ku çerçovaya famkirina wateyê xwe dide dîyarkirin. Her wusa wate, bi gotinên wê re di vê çerçoveyê de bi aqil û rengê wê felsefeyê re pêş dikeve. Ez li vir, dive ku vê yekê jî bibêjim ku rengê aqil ê felsefeyê, her wusa rengê wateyê ê bi dîyarî ku xwe êdî daye li der a. Di vê çerçoveyê re felsefe, hinekî jî wate ya. Rengê wateyê, felsefe ya.

Têgîna felsefeyê, di vê çerçoveyê de mirov dikarê ji du aliyan ve wê dahûr bike û werêne ser ziman. Aliyekî bi kifşkirin û salixkirina hewirdorê ku ji destpêka xwe ya kevnera ve, ku vê dikê ya. Her wusa aliyê din jî, bi têgîna afirandinê ya bi wateyê ya. Di serdemên destpêkê de hanîna li ser ziman, weke renekî afirandinê bû. Lê piştî, bi têgînî, têgîna afirandinê xwe bi şenberî bi hiş kir û da dîyarkirin. Ancamên wê jî, têgînên weke estetismê û hwd in.

Her wusa, di vê çerçoveyê de wate, çawa êdî jîyanê diadilêne, mirov bi aqilê hemdem ê felsefîkî û her wusa zanistî û hwd re dibînê. Zanist, wê weke pêvajoyeka biast ya ku li ser pêşketina felsefeyê û wateya wê re ku pêşketîya ya. Divê çerçoveyê de zaniest, weke têgîneka bidîyardeyî, azmûngerî, fêrbûnî û ankû fêrbûyî û ceribendinî ya. Di vê çerçoveyê de têgîna zanistê bi felsefîkî jî xwe dide dîyarkirin. Ev jî, wê bi rengê felsefeya zanistê ku wan rengên pêşketina wê, bi fahmkirina wan re temenê pêşxistina wan li ser wan û aqilê wan re diafirênê ya. Aqilê felsefîkî, hinekî di vê çerçoveyê de teybetîya wê ya ku wê tiştê û aqilê tiştê re êdî temenê pêşketina wê bi afirênê. Her wusa, têgîna bi hizrî di çerçoveya fahmkirinê de ku bi xwe gihandina 'qatka binî ya herî piçûk', wê derfeta gûharandina tiştê jî di vê çerçoveyê de bide dîyarkirin. Têgîna wateyê, di vê çerçoveyê de wê bi demê re ji wateyekê xwe bi buhurêne û di çerçoveyek şenber de wê bi dest afirandina bi xwe re bike. Di vê çerçoveyê de êdî pêşxistina wê xwe dide dîyarkirin. Hizirkirin, weke aliyekî wê yê bi têgînî ya. Wate, piştî şenberîya xwe ya bi têgînî, wê êdî bidest hizirkirinê bike. Her wusa, hizirkirina wê, ya bi mejiyê me re, wê di çerçoveya têgîna kirinîya wê ya di jîyanê de ku were pêşxistin bê. Pêvajoyên pêşî ên pêşketina wateyê, di çerçoveya ji tiştê derhanîna hizra wê û bi wê re pêşxistina têgîna wê ya di derbarê de ya. Di vê çerçoveyê de pêvajoyên aqil bi xwe re buhurandin, wê salixkirinekê di jîyanê de bide çekirin. Fahmkirina tiştê, piştî ku hat pêşxistin, wê êdî *ji wê fahmkirinê pêşxistina tiştê* weke pêvajoya wê ya têgînî ya wateyê ya piştî bê. Di vê çerçoveyê de pêvajoyên afirandinê ên wateyê, di vê çerçoveyê de wê *bi ji wê fahmkirinê pêşxistina tiştê* bê. Ev, weke pêvajoya afirandinê ya wateyê jî mirov dikarê werêne ser ziman. Li ser vê re êdî piştî pêvajoyên

zanebûnê pêş dikevin. Piştî li ser pêvajoyên zanebûnê re wê pêvajoyên zanistê xwe bidina dîyarkirin. Di serdema me de, di vê çerçoveyê de her wusa bi *ji wê fahmkirinê pêşxistina tiştê*, wê weke aliyekî din ê pêşxistinê a bîaqil bê ku mirov dive ku bi teybetî wê jî li berçav bigrê û wê bi aqilê wê re, bi reng re û bi pêşketinên wê re hilde li dest bê.

Pêvajoyên pêşketina wateyê, di vê çerçoveyê de dive ku mirov li vir bi dûbare werêne ser ziman ku wê li ser ziman û zanîna ziman re xwe bi awayekî bidina pêşxistin. Her wusa, di serdemeka bi vî rengî yak u wate êdî bidest afirandinê dike, ziman bi zanîna wê re giringîya wê zêdetir derdikeve li pêş. Her wusa di vê çerçoveyê de çendî ku mirov giringîya pêvajoyên pêşketinên bi têngîna wateyê re werêne ser ziman, bi heman rengî, dive ku mirov bi wê re jî ziman weke bingeh û hîm hilde li dest û bi heman giringîyê werêne ser ziman. Ji vê aliyê ve, ziman, çendî ku li ser were sekinin wê cihê wê bê.

Em li vir, dive ku vê yekê jî werênina ser ziman ku wê ziman, di vê çerçoveyê de giringîya wê bi têngîniya wê ya wateyî re hebe. Di çerçoveya afirandinê de, zimanê afirandinê jî li ser wateyê re xwe dide dîyarkirin. Her wusa, zimanê pêşxistinê, di vê çerçoveyê de dive ku mirov bahse wê bike.

Zimanê serdema têngîna wateyê û pêvajoyên dawiyê ên 'têngîna wateyê, zimanê afrîner û pêşxistinê ya. Di vê çerçoveyê de, ziman, ji awayekî têkildanînê zêdetirî, weke pêwîstîyekê, dibe zimanê pêşxistinê ê bi têngîni û hwd jî. Ev jî, weke ancama têngîniya wateyî ya ku pêş dikeve û pêvajoyên pêşketinê li dûv hevdû bînavber bi ser xwe ve dide jînkirin. ..

Li vir, têngîna wateyê û ziman, di astaka din ya pêşketinê de derdikevina ber me. Ev alî jî, weke aliyekî wê yê din a ku mirov di vê ku ji vê aliyê ve jî li ser têngîna wateyê û pêşketinên wê re ku lê bihizirê ya. Her wusa, di vê çerçoveyê de zimanê pêşxistinê ê hilberîner, temenê pêşketina têngîna wateyê ya afrîner a. Ku pêvajoyên pêşketinê wê êdî li ser aqil bin, di vê çerçoveyê de giringîya pêşxistina aqil xwe bixwezayî dide dîyarkirin. Bu wê re jî, zimanê wê pêşxistinê û hilberenadinê jî, weke pêwîstîyekê û temenekî hîmî ê wê pêşketinê xwe dide dîyarkirin.

Têngîna afirandinê, di vê çerçoveyê de dive ku mirov li ser ziman re biawayekî vekirî lê bihizirê. Zimanê pêşketinê, ê ku li gorî demê di vê çerçoveyê de ku hatîya hanîn wê astê ku bi zanîni û aqilî ku karibê hilberînê ku li ser wateyê re bike ya. Li vir ziman, dema ku em di çerçoveya têngîna wateyê û di vê çerçoveyê de weke amûrê hilberandina wê hildine li dest, wê ziman weke amûrekî ji rêzê derkeve ber me. Bi gotinaka din, wê wate û ankû aqil, weke têngîneka dervî aqil ku ne bi watekirina bi gotinan re wê derkeve li ber me. Lê li vir, dive ku mirov vê yekê werêne ser ziman ku gotin bi sere xwe weke têngîneka zêhnî û jîrî ya. Kirdeyek têrkerî ya. Di vê çerçoveyê de em dive ku rastîya têngînê bi wateyê ji ziman ber bi wateyê û ji wateyê ber bi zimên ve bi hevdû re di ahengekê de hildina li dest û werênina ser ziman. Di vê çerçoveyê de wê hevdû temem bikin. Ti zanîn, bê ziman nîn a.

Têngîna wateyê, di vê çerçoveyê de wê têngînê bi me re dide çêkirin li ser pêşketinên wê ên ku afirandina re, ku mirov ziman, bi awayekî hilberînê pêşbixin a. Her wusa di vê çerçoveyê de wê têngînê jî dide nîşandin ku ziman, çendî xwediyê karîna afrînerîya, wê evçendî têngîni û wate jî, pêşde here. Bo vê yekê, ziman, weke aliyekî têngîni ê ku bi aqil û temenê pêşxistina aqil ê serdema me ya î ro jî ya. Divê çerçoveyê de jî divê ku mirov ziman, weke temenekî pêşketinê ê bi demê û zanîna wê re jî bibînê û werêne ser ziman. Her wusa ziman, rastîya têngîni ya ku dihe bikarhanîn, bi çerçove dide dîyarkirin. Wate, di vê çerçoveyê de afirandina wê ya bi zanîni, jîrî û zêhnî, wê temenê wê pêşketina wateyê û pêvajoyên wê ên pêşketinê bin. Her wusa, gotinên aqilî ên weke jîr, zanîn û zêhn wê hîm û bingihê wê pêşketina bi wateyê ya bîaqil a di demê de jî bê. Jîr jî, weke zanîni du gotinên zimanê kurdî ên ku em di serdemên hûrî û mîtanîyan de jî ku rastî

wan tèn in. Her wusa ev gotin, bahse têtîna navaroka aqil dîkin. Jîr, bi têtînî bahse fahma ji aqil ya bizanînî dike. Zanîn jî, rastîya aqilê wateyî ê ku em li vir dihênina ser ziman bi çerçoveyî dihêne ser ziman. Cihê gotina zanînê bi gotina wateyê re, di wê çerçoveyê de ya ku wê zanîna wateyê ya bîaqilî bi xwe re dihêne ser ziman a. Têtîna jîr û zanînê, wê bi aqilê zelal re were ser ziman. Her wusa aqilê saf, wê têne ser ziman. Zanîn û jîr, di vê çerçoveyê de du gotinên aqil ên bi têtîn in. Em dema ku li ser navaroka wan dihizirin, her wusa em digihijina wê aqilê navaroka wateyê ê ku li jîyanê afirandinê dike. Têtîna zanînê di vê çerçoveyê de têtînek bi hiş û hişmendî ya. Jîr, têtînek bi aqilane ya.

Ev rewş hemû, ku me li jor hanîna ser ziman, çendî bi pêşketinên li jîyanê re giringîya aqil dihê salixkirin û ser ziman, bi heman rengî bi wî aqilî re jî giringîya ziman, bi rastî û zanîna wê re tê salixkirin û ser ziman. Ziman, rastîya pêşketinê ya. Her wusa ziman, bi aqil re temenê van hemû pêşketinên bi aqil re diafirênê dihêne li hole.

Di vê çerçoveyê de ziman, weke heyîna pirr giring a temenê wê pêşketinê ya. Di vê çerçoveyê de dive ku mirov bahse wê bike. Ji xwe, em li ser ziman re wê aqilê xwe dihênina ser ziman. Em bahse pêşketina xwe dîkin. Divê çerçoveyê de ziman, weke rastîyaka têtînî yaw ê afirandinê jî mirov dikarê werêne ser ziman.

Li vir, em vê yekê baş dibînin ku serdemên ku li wan aqil serdest a, ew serdestî, ji temen ve bi ziman re heya. Ziman, çerçoveya wê ya ku em di vê çerçoveyê de hildina li dest, weke aliyekî wê pêşketinê ê hîmî ya. Têtîna ziman, di vê çerçoveyê de li vir, li ser têtîna wateyê û pêvajoyên wê ên ku pêşketina re mirov dikarê bahse wê bike û werêne ser ziman. Li ser pêvajoyên pêşketinê re bahse hebûna ziman û pêşketina wê kirin, wê ne tenê weke bahskirina li ziman û pêşketina wê bê. Her wusa wê weke bahskirina li pêşketina aqil û temenê wê jî bê. Ji vê aliyê ve dema ku mirov ji aliyê aqil ve lê dînerê, rastîyaka zimanî ya bi giringîya xwe re ku li pêş derdikeve li ber me.

Çerçoveya ziman, di vê çerçoveyê de hildana wê ya li dest li ser têtîna wateyê û pêşketina wê re, wê weke aliyekî pêşketina mirov a di jîyanê de jî bê. Ji ber ku ziman, ew temenê wê pêşketinê bi heyîna xwe re diafirêne û dihêne ser ziman. Em li vir, vê rastîyê bi heyîna ziman re kifş dîkin. Di vê çerçoveyê de û bi vir ve girêdayî, dive ku em carek din bibêjin ku ziman, bi pêşketina aqil û pêşketinên aqil re, ne tenê weke pergaleka bo têtîndanî a di nava mirovan de ya. Ji wê zêdetirî, dema ku mirov li pêşketina bi aqil re dihizirin, hingî mirov bi wê re kifş dikê. Pêşketina aqil, her wusa, pêvajoyên wê ên ji temen û heta pêvajoyên afirandina wateyê û hwd, di vê çerçoveyê de pêvajoyên ku bi ziman pêş dikevin in. Di vê çerçoveyê de ziman, weke temenekî ku li ser wê re pêşketina jîyanî ya civatî û hwd jî dibe û diafirê ya.

Rastîya ziman, di vê çerçoveyê de di serdema aqil de bi gelek wate û giringiyên wê yên ku di jîyanê de bi wan re heya re derdikeve ber me. Aliyê aqil û aliyê din ê ku mirov bi wê têtîndanî dîke, tenê du ji wan aliyê wê na. her wusa aliyên din jî, wê hin bi hin bi pêşketina aqil re wê bidina dîyarkirin. Ev jî, wê çendî ku pêşketina bîaqil bû, wê bi wê re bibê. Lê çendî ku pêşketina bi aqil bû jî, wê bi heman rengî pêşketina ziman jî bi wê re di ahengekî de bibê. Di vê çerçoveyê de dive ku mirov bi giringî ziman bi pergaliya wê ya di jîyanê de re werênina ser ziman. Têtîna zimanî, di vê çerçoveyê de bi pêvajoyên wê re dema ku mirov dihilde li dest, di vê çerçoveyê de bi pêşketina bi aqil re mirov gelek aliyên wê ên bi aqil ên cuda jî kifş dike. Her wusa, ziman, di vê çerçoveyê de giringîya wê, bi wateya pêşketina mirov û jîyane mirov re xwe dide dîyarkirin.

Pêşketina mirov a di jîyanê de, heta ku mirov bijî, wê hebe. Her wusa heta ku mirov li jîyan jî bê, wê pêwîstîya mirov bi têtîndanî wê hebe. Weke temenê pêşketina mirov a di jîyanê de jî ziman, di vê çerçoveyê de bi wateyê û pêşketinên wê ên bi felsefîkî û hwd re xwe dide dîyarkirin. Wate, pêvajoyên wê ên ku pêşdikevin, bi serekeyî ku me li jor jî hanîn ser ziman, wê

di vê çerçoveyê de giringîya bi ziman, hin bi hin bi xwe re werênina li hole û bidina dîyarkirin. Dema ku em hanî ser ziman, me ew giringî bi wê re baş hîskir û kifşkir. Çerçoveya hanîna me ya biziman, bi têngîna wateyê re pêvajoyên ku buhurandina, li ser wan re aqilê ku pêşxistîya bi wê jîyane me diadilêne. Her wusa, têngîna aqilandina jîyanê, di vê çerçoveyê de, bi ziman ve jî girêdanaka wê ya ku mirov wê werêne ser ziman heya. Rastkirin, adilandin û pêşxistin, çend ji wan têngînên ku wê bi pêşketina têngîna afirandinê a bi aqil re ku xwe didina dîyarkirin bin. Ev têngîn jî, wê çendî ku bi zanînê werina ser ziman jî, wê bi ziman re xwe bidina dîyarkirin. Her wusa salixkirin, adilandin, pêşxistin û rastkirin, wê di vê çerçoveyê de bi ziman re werina kirin. Ziman, di vê çerçoveyê de têngînek pêşxistina bîaqil a jîyanê û mirov a. Ziman, ew rastîya fahmkirina mirov a ji jîyanê û li jîyanê ya. Di vê çerçoveyê de ziman, bi giringîya xwe û gelek wateyên xwe yên bi têngînê re li ser aqil re dihê ser ziman û xwe dide dîyarkirin. ..

Abdusamet Yîgît, Kurdistan, Cizîra bota.

”